

AVRIGA
(ZJKF)

XL 1998

OBSAH SVAZKU

CONSPECTVS VOLVMINIS

Pavel OLIVA: *40 let "modrých sešitků"* 5

ČLÁNKY

COMMENTATIONES

- Dagmar MUCHNOVÁ: *Poznámky k obsahovým propozicím ve starořečtině II (K tzv. nepřímým otázkám)* (A propos des complétives en grec ancien II) 7
- Barbora KRYLOVÁ: *Sémantická klasifikace latinských účinkových vět* (Semantic Classification of Latin Consecutive Clauses) 23
- Jan BURIAN: *Konfrontace minulosti a přítomnosti v pozdně římském dějepisectví II. Aurelius Victor a jeho Liber de Caesaribus* (Vergangenheit und Gegenwart in der spätrömischen Geschichtsschreibung. II. Aurelius Victor und *Liber de Caesaribus*) 38
- Filip KARFÍK: *Tò ἐφ' ἡμῖν mezi Aristotelem a stoiky* (Tò ἐφ' ἡμῖν entre Aristote et les stoiciens) 49
- Ernst BERGER: *Koncept umělce* (Konzept des Künstlers) 64

ŽIVÁ ANTIKA

PRO ANTIQVITATE VIVA

- Eva STEHLÍKOVÁ: *Antika na našich scénách po listopadu 1989* (Greek and Roman Drama on the Czech Stage since 1989) 77
- Marek DRÁČ, *Vrak z Ulu Burunu /Kaş/* (Das Wrack von Ulu Burun /Kaş/) 89

ROZLOUČENÍ

IN MEMORIAM

- Věra Hrochová, 25. 6. 1933 – 9. 10. 1996 (Jan BOUZEK) 101
- Za Jozefom Hrabovským (Daniel ŠKOVIERA) 103
- Za profesorom Bohuslavom Novotným (Eduard KREKOVIČ) 105
- Za profesorom Okálom (Daniel ŠKOVIERA) 106

ZPRÁVY

MISCELLANEA

- K životnímu jubileu doc. E. Kuťákové (Dana SLABOCHOVÁ) 108
- Vaňorného Vysoké Mýto (Daniel ŠKOVIERA) 111

<i>Letní škola klasických studií 1997</i> (Jiřina BEDNAŘÍKOVÁ).	113
<i>Studentské divadlo "V Celetné"</i> (Kateřina BOBKOVÁ – Martin BA- ŽIL).	114
<i>Galerie antického umění v Hostinném</i> (Magda ČTVRTNÍKOVÁ). . .	118
<i>Muzeum antického sochařství a architektury v Litomyšli</i> (Tereza KLŮ- SOVÁ).	120

REFERÁTY

CENSVRAE LIBRORVM

Helena Kurzová, <i>From Indo-European to Latin. The Evolution of a Mor- phosyntactic Type</i> . Amsterdam 1993 (Dagmar MUCHNOVÁ). . .	122
Bohumila Moučková – Eva Kuťáková – Václav Marek, <i>Disco latine I-II</i> . Praha 1995-1996 (Lenka DVOŘÁKOVÁ).	124
Jozef Hrabovský, <i>Marcus Tullius Cicero, prvý nejlepší řečník v Euró- pe</i> . Bratislava 1996 (Jan BURIAN).	125
Augustinus Aurelius, <i>O učitelovi</i> . Přel. D. Škoviera. Bratislava 1995 (Jan BURIAN).	127
Svätý Augustín, <i>Moja matka Monika</i> . Zostavil Št. Sančík. Trnava 1996 (Jan BURIAN).	128
Pavel Oliva, <i>Řecko mezi Makedonií a Římem</i> . Praha 1995 (Ivana KOU- CKÁ).	129
Igor Lisovyy, <i>Výbor z pramenů antického starověku I. Řecké dějepis- ctví</i> . České Budějovice 1996 (Jan BURIAN).	131
Igor Lisovyy, <i>Terra cognita Ponti Euxini. Nástin dějin a kultury seve- rozápadního Černomoří v antické době</i> . České Budějovice 1996 (Jan BURIAN).	132
Rigobert Günther, <i>Römische Kaiserinnen. Zwischen Liebe, Macht und Religion</i> . Leipzig 1995 (Jan BURIAN).	133
Michal Skřejpek, <i>Římské právo v datech</i> . Praha 1997 (Jana KEPAR- TOVÁ).	134
Růžena Dostálová – Radislav Hošek, <i>Antická mystéria</i> . Praha 1997 (Jan BOUZEK).	136
Miroslav K. Černý, <i>Hudba antických kultur</i> . Olomouc 1995 (Dagmar MUCHNOVÁ).	138
<i>Pistiros I – Excavations and Studies</i> . Ed. by J. Bouzek, M. Domarad- zki, Z. H. Archibald. Prague 1996 (Radislav HOŠEK).	140
<i>Villa Lanna – Antika a Praha 1872</i> . Ed. Jiří Šubrt, Praha 1994 (Libor KYSUČAN).	142
<i>Locus amoenus – Místo líbezné</i> . Ed. Jiří K. Kroupa. Praha 1994 (Dag- mar MOCNÁ).	144
<i>Veritas vincit – Pravda vítězí</i> . Ed. Jiří K. Kroupa. Praha 1995 (Jiří BE- NEŠ).	147

SPOLKOVÉ ZPRÁVY DE VITA SOCIETATVM JKF ET SJKF

Zpráva o činnosti JKF v roce 1997 (Magdalena MORAVOVÁ)	153
Zpráva o činnosti medievistické sekce JKF za rok 1997 (Michal SVA- TOŠ)	154
Zpráva o hospodaření JKF v roce 1997 (Barbora KRYLOVÁ)	155
Správa o činnosti SJKF v roce 1997 (Tomáš ORAVEC)	157
Poděkování profesoru Burianovi	158

AVRIGA
(ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ)
XL (1998), 1-2

Z pověření výborů JKF a SJKF vydává redakční rada ve složení:
Dagmar Muchnová (editor), Jiří Musil (výkonný redaktor),
Jan Kalivoda, Jana Kepartová, Helena Kurzová
a Daniel Škoviera (členové).

Adresa redakce: AVRIGA – ZJKF,
Ústav řeckých a latinských studií FF UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1.

Vydalo nakladatelství
KLP – Koniasch Latin Press
(Na Hubálce 7, CZ-169 00 Praha 6)
pro JKF v Praze roku 1998.
Vydání první. Náklad 370 výtisků. 162 stran.

ISSN 1211-3379
ISBN 80-85917-48-3

POKYNY PŘÍSPĚVATELŮM

Prosíme přispěvatele, kteří jsou zvyklí psát své články na počítači, aby k tištěnému textu připojili disketu s poznámkou, v jakém editoru (včetně jeho číselné verze) byl text pořízen a pod jakou platformou (DOS / Windows / MAC). Disketa jim bude po vydání časopisu vrácena.

Formální úprava textu:

- text odstavců odsazovat pomocí tabulátoru (nikoli mezerníkem);
- po čárce, tečce, dvojtečce a středníku dělat mezeru;
- nepoužívat dělení slov ani jinak slova na konci řádků nerozdělovat;
- používat přednostně kulaté závorky;
- citáty (i v úvozovkách), názvy knih apod. psát kurzívou (*italic*);
- nerozdělovat poznámky (*footnotes*, *endnotes*) a vlastní text článku do více souborů;
- číslo poznámky indexovat bez závorky, např. ...³;
- text poznámky odsazovat tabulátorem (nikoli mezerníkem);
- dodržovat normostrany, tj. psát na jednu stranu cca 30 řádek o 60 úh-
zech
- **článek** – nadpis psát normálně (ne majuskulí nebo zvýrazněně), připo-
jit jméno autora a v závorce místo jeho působíště;
- každý článek na konci opatřit cizojazyčným resumé včetně ci-
zozazyčného názvu;
- **recenze** – název minuskulí, jméno autora pod recenzí vpravo;
- **nekrolog** – název minuskulí, jméno autora pod nekrologem vpravo.

AVRIGA

**Zprávy
Jednoty klasických filologů**

XL (1998) 1-2

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Praha

© Jednota klasických filologů, 1998

ISSN 1211-3379

ISBN 80-85917-48-3

VINCIT
QVI SE VINCIT IN VICTORIA

Publilius Syrus, *Sententiae* B 21

40 LET “MODRÝCH SEŠITKŮ”

Pavel Oliva (*Praha*)

Jednota klasických filologů, ustavená v r. 1956 jako nástupnická organizace Jednoty českých filologů, zahájila o tři roky později vydávání Zpráv JKF. Karel Janáček ocenil ve svém projevu předneseném dne 27. září 1968 na konferenci uspořádané v Liblicích k stému výročí JČF jejich přínos a konstatoval, že *“se podařilo ... vytvořit z těchto modrých sešitků hodnotnou četbu, jednající přístupně o vědě”* (ZJKF 11, 1, 1969, str. 22).

Zprávy JKF, dnešní Auriga, se staly významným doplňkem našich odborných časopisů, Listů filologických a klasickofilologických periodik vydávaných universitami v Praze, Brně a Bratislavě. Uveřejňované studie opatřené cizojazyčnými souhrny jsou registrovány v mezinárodní bibliografii *L'année philologique*. Články a recenze i údaje o organizaci výzkumu, o přednáškách a o výuce klasických jazyků přinášejí cenné informace o rozvoji v oboru.

Chtěl bych připomenout zásluhy editorů ZJKF Ladislava Varcla a Jana Buriana, redakčních tajemníků Anežky Vidmanové, Jana Bažanta, Josefa Šmatláka a Dagmar Muchnové. Na redakční práci se podílela i řada dalších členů JKF.

Velkou předností ZJKF bylo, že udržovaly spolupráci českých a slovenských badatelů, které zastupoval v redakční radě zejména Daniel Škoviera. Zvláštní čísla “modrých sešitků” sloužila často i k publikování bibliografie, na jejíž přípravě měli největší podíl Ladislav Vidman, Eva Stehlíková a Alena Frolíková.

Věřím, že v dalším desetiletí Auriga ještě zrychlí a zkvalitní svou spanilou jízdu po luzích a hájích antiky a jejích tradic.

K OBSAHOVÝM PROPOZICÍM VE STAROŘEČTINĚ II¹ (K TZV. NEPŘÍMÝM OTÁZKÁM)

Dagmar Muchnová (Praha)

Nejběžnějšími spojovacími výrazy v obsahových větách po slovesech *dicendi*, *cognoscendi*, *sentiendi* jsou obsahové propozice uvozené spojkami $\delta\tau\iota$ a $\omega\varsigma$. Méně často se ve školních a tradičních gramatických příručkách v souvislosti s větnými formami obsahových propozic probírají tzv. nepřímé otázky (typ *Ptám se, kdo to udělal*), nepřímé zvolací věty (typ *Litoval ji, jak zlého muž má*) a zejm. věty řízené slovesy *dicendi* a uvozené relativem (typ *Ríkám, kdo to udělal*). Tradiční gramatiky někdy přiřazují poslední typ k nepřímým otázkám, nebo jej naopak úplně vydělují z rámce obsahových propozic, což je způsobeno zejm. tím, že jejich spojovací výrazy nejsou spojového typu.² Na druhé straně však, stejně jako ostatní typy obsahových propozic, tvoří tyto věty obligatorní doplnění nadřazeného slovesa se sémantickou funkcí INFORMACE, a tak splňují základní kritérium stanovené pro obsahové propozice.

1. Obsahové propozice ve formě tzv. nepřímé otázky

Závislé otázky bývají děleny stejně jako otázky nezávislé na **doplňovací** (ve starších pracích nazývané *slovní otázky*; něm. *Ergänzungsfragen*, *Wortfragen*; angl. *word questions*, *partial questions*, *x-questions* nebo *wh-questions*; fr. *interrogation partielle*), jimiž se mluvčí ptá na jeden prvek výpovědi (*Ptal se, kdo přichází*), a otázky **zjišťovací** (*větné otázky*; něm. *Entscheidungsfragen*, *Satzfragen*; angl. *sentence questions*, *total questions*, *yes-no questions*; fr. *interrogation totale*), jimiž mluvčí zjišťuje platnost nebo neplatnost obsahu celé výpovědi. Tím je volba odpovědi limitována na jednu z alternativ *ano ~ ne* (*Ptal se, zda to K. udělal*). Zvláštní pozornost si zaslouží tzv. otázky **deliberativní**, o nichž pojednáme podrobněji v kap. 1.1.4. a 1.2. (*Ptal se, zda to má udělat. Ptal se, kdo to má udělat*).

¹ Tento článek je pokračováním studie z předcházejícího čísla Aurigy *Poznámky k obsahovým propozicím ve starořečtině I*. (Auriga 38-39, 1996-1997, 5-29), věnované obsahovým větám uvozeným spojkami $\delta\tau\iota$ a $\omega\varsigma$. Z technických důvodů zde desetinné číslování začíná od začátku.

² Cf. DUHOX (1992:28): "*les complétifs ne sont pas introduites par les relatifs*".

Otázka může být formulována také tak, že mluvčí dává na vybranou ze dvou nebo více alternativ (*Ptal se, zda otec už přišel nebo ne. Ptal se, zda přišel otec nebo bratr.*); pak hovoříme o otázkách **dvoučlenných** nebo **vícečlenných** (něm. *Wahlfragen, Doppelfragen*; angl. *alternative questions*; fr. *questions doubles*).

Nepřímé otázky mohou mít v textu de facto stejnou formu jako otázky přímé, takže je někdy nesnadné rozlišit, o jaký druh otázky se jedná (Schwyzer – Debrunner 1950: 630). Jindy ovšem může být subordinace vyznačena zřetelněji, a to změnou osoby, modu a spojovacích slov.

1.1. Spojovací slova

Otázky doplňovací a zjišťovací se mj. liší slovy, která je uvozují: v doplňovacích otázkách stojí zájmena a adverbia, ve zjišťovacích otázkách “tázač” partikule a spojky.

1.1.1. Otázky doplňovací

Otázky doplňovací jsou uvozovány tázacími **zájmeny** nebo **adverbii**, a to buď stejnými, jaká stojí v nezávislých otázkách, tj. zájmeny a adverbii *přímo tázacími* jako τίς, ποῖος, ποῦ apod., nebo odpovídajícími zájmeny a adverbii *nepřímo tázacími*³ jako ὅστις, ὁποῖος, ὅπου apod. (viz tabulka 1 a 2), která vznikla spojením neurčitěho zájmena a relativa ὅς, resp. nesklonného ὅ, a která tvarově odpovídají zájmenům neurčitě vztažným (Kühner – Gerth 1904: 611). Kromě toho se objevuje jako spojovací výraz určité vztažné ὅς, avšak vesměs po jiných řídicích predikátorech než jsou verba *interrogandi*. K této otázce se vrátíme v kapitole 2.

- 1/1 Hdt. 1, 47 ἐπειρωτῶντας ὃ τι ποιῶν τυγχάνοι ὁ Λυδῶν βασιλεὺς Κροῖσος ~ *ptát se, co právě dělá lýdský král Kroisos*. zájm. nepřímo tázací ὅστις.
- 1/2 Hdt. 1, 86 Καὶ τὸν Κύρον ... κελεῦσαι τοὺς ἑρμηνέας ἐπειρέσθαι τὸν Κροῖσον τίνα τοῦτον ἐπικαλέοιτο, ~ *Kýros ... prý přikázal tlumočníkům, aby se Kroisa zeptali, koho volá*. zájm. přímo i nepřímo tázací τίς; o hypotaxi svědčí opt. ἐπικαλέοιτο.
- 1/3 Xen. An. 4, 4, 17 οἱ δὲ ἡρώτων αὐτὸν τὸ στράτευμα ὅπόσον τε εἴη ~ *ptali se ho, jak velké je vojsko*. zájm. nepřímo tázací ὅπόσος (tvarově shodné s neurčitým relativem)
- 1/4 Hdt. 1, 198 Σιγῇ δὲ παρεξελεῖν τὸν κάμοντα οὗ σφι ἔξεστι, πρὶν ἂν ἐπείρηται ἥντινα νοῦσον ἔχει. ~ *Není jim dovoleno přejít mlčky kolem nemocného, dokud se nezeptá, jakou nemoc má*. zájm. nepřímo tázací ὅστις v adjektivní platnosti

³ Ohledně klasifikace těchto zájmen a adverbii nepanuje mezi badateli shoda. Např. RIJXSBARON (1994: 54) hovoří o zájmenech a adverbiiích *neurčitě vztažných*

Kmen	Demonstrativa	Indefinita	Interrogativa		Relativa	
		příklonky	přímá i nepřímá	jen nepřímá	určitá	neurčitá
	το-	πο-	πο-	όπο-	ό-	όπο-
1.	ὅδε, ⁴ οὗτος, ἐκεῖνος	τις <i>kdo, kdosi</i>	τίς; <i>kdo? který?</i>	ὅστις <i>kdo, který</i>	ὅς <i>kdo, který, jenž</i>	ὅστις <i>kdokoli</i>
2.	τοῖος, τοιοῦτος, τοιόσδε	ποιός <i>nějaký</i>	ποῖος; <i>jaký?</i>	ὅποιος <i>jaký</i>	οἷος <i>jaký</i>	ὅποιος <i>jakýkoli</i>
3.	τόσος, τοσοῦτος, τοσόσδε	ποσός <i>nějak velký</i>	πόσος; <i>jak velký?</i>	ὀπόσος <i>jak velký</i>	ὅσος <i>jak velký</i>	ὀπόσος <i>jakkoli velký</i>
4.	ὁ ἕτερος	---	πότερος; <i>který, kdo z obou?</i>	ὀπότερος <i>kdo, který z obou</i>	---	ὀπότερος <i>kdokoli, kterýkoli ze dvou</i>

Tabulka 1: "Korelace" zájmů

Pozn. 1. Τίς se užívá při výběru jedné z několika/mnoha eventualit; výjimečně též při výběru jednoho prvku ze dvou místo πότερος;

15/ Xen. Cyr. 1, 3, 17 τοῦτ' ἔφη σκεπτεόν εἶναι τίς κτήσις δικαία ἐστὶ ~ *pravil, že je nutno vzít v úvahu, či (dosl. které) vlastnictví je spravedlivé...* zájm. přímo i nepřímou tázací τίς v adj. platnosti; zde použito – jak vyplývá ze širšího kontextu – pro výběr ze dvou možností.

"X-question are introduced by the interrogative words used in direct questions or by indefinite relative pronouns and adverbs like ὅστις, ὅποιος, ὅπως, etc." Podle SMYTHE – MESSINGA (1976: 601) stojí v nepřímých otázkách neurčitá relativa nebo interrogativa, přičemž (1976: 98) "indefinite relatives may be used as indirect interrogatives". Striktně vzato, jako relativní mohou být chápány i obsahové věty s ὅτι/ὥς (cf. P. MONTEIL 1963), protože se tyto spojovací výrazy vyvinuly z původních relativ. Ze synchronního hlediska jsou však již považovány za věty spojkové. Ani v češtině není povaha spojovacích výrazů definitivně vysvětlena, cf. pozn. 10.

⁴ Z technických důvodů uvádíme překlad pouze tam, kde je to pro náš článek důležité. Viz též NIEDERLE 1974: 97.

Pozn. 2. Nepřímo tázací ὅ τι může v určitém kontextu nabýt významu *proč*, stejně jako přímo (i nepřímo) tázací τί:

/6/ Hdt. 1, 111 ἡ γυνὴ εἵρετο προτέρη ὅ τι μιν οὕτω προθύμως Ἄρπαγος μετεπέμψατο. ~ *žena se ho nejprve ptala, proč si pro něho Harpagos tak napilno poslal.*

Demonstrativa	Indefinita	Interrogativa		Relativa	
	πρίκλονky	πρίμά i nepρίμά	jen nepρίμά	určítá	neurčítá
ἐνθάδε ἐνταῦθα αὐτοῦ ἐκεῖ	που <i>někde, kdesi</i>	ποῦ; <i>kde? ubi?</i>	ὅπου <i>kde</i>	οἶ, ἐνθα <i>kde</i>	ὅπου <i>kdekoli</i>
ἐνθάδε ἐνταῦθα αὐτόσε ἐκεῖσε	ποι <i>někam</i>	ποῖ; <i>kam? quo?</i>	ὅποι <i>kam</i>	οἷ, ἐνθα <i>kam</i>	ὅποι <i>kamkoli</i>
ἐνθένδε ἐντεῦθε αὐτόθεν ἐκεῖθεν	ποθέν <i>odněkud</i>	πόθεν; <i>odkud? unde?</i>	ὀπόθεν <i>odkud</i>	ὅθεν ἐνθεν <i>odkud</i>	ὀπόθεν <i>odkudkol</i>
τότε	ποτέ <i>někdy, kdysi</i>	πότε; <i>kdy? quando?</i>	ὀπότε <i>kdy</i>	ότε <i>kdy(ž)</i>	ὀπότε <i>kdykoli</i>
ὥς / ὡς ὥδε οὕτως	πως <i>nějak</i>	πῶς; <i>jak? quomodo?</i>	ὅπως <i>jak</i>	ὥς ὥσπερ <i>jako</i>	ὅπως <i>jakkoli</i>
τῇδε ταύτῃ	πῇ nějak, někde, někam, někudy	πῇ jak? kde? kam? kudy? qua?	ὅπῃ jak, kde, kam, kudy	τῇ, τῇπερ jak, kde, kam, kudy	ὅπῃ jakkoli kdekoli kamkoli kudykoli

Tabulka 2: “Korelace” adverbii

/7/ Xen. Mem. 1, 3, 1 ... ἡ Πυθία ἀποκρίνεται τοῖς ἐρωτῶσι πῶς δεῖ ποιεῖν ἢ περὶ θυσίας ἢ περὶ προγόνων θεραπειάς ... ~ ...
Pýthie odpovídá těm, kteří se ptají, jak je třeba jednat ohledně obětí nebo uctívání předků ...

/8/ Hdt. 1, 120 ἀπικομένους δὲ εἵρετο ὁ Ἀστυάγης τῇ ἔκρινάν οἱ τὴν ὄψιν. ~ *Když přišli, ptal se jich Astyagés, jak mu sen vyložili.*
(τῇ u Hdt. odpovídá att. πῇ).

/9/ Hdt. 1, 116 τάδε αὐτὸν εἵρετο ὁ Ἀστυάγης, κότεν λάβοι τὸν

παῖδα καὶ τίς εἶν ὁ παραδούς. ~ *Astyagés se ho* (sc. pastýře)
zeptal, odkud vzal chlapce a kdo mu ho dal.

Pozn. 3. V jednom souvětí může docházet ke střídání přímo a nepřímého tázacího slov:

/10/ Plat. Gorg. 448 e ἀλλ' οὐδεὶς ἐρωτᾷ ποῖα τις ἡ Γοργίου τέχνη, ἀλλὰ τίς καὶ ὄντινα δέοι καλεῖν τὸν Γοργίαν. ~ *nikdo se neptá, jaké, nýbrž které je Gorgiovo umění a kým je třeba nazývat Gorgiu.*

1.1.2. Otázky zjišťovací

Některé školní mluvnice (např. Niederle 1974: 244) navozují myšlenku určité paralelnosti mezi nezávislými a závislými otázkami, pokud jde o uvozovací partikule, tj. jakoby nepřímé otázky byly uvozovány – podobně jako v latině – odlišnými partikulemi v závislosti na tom, jakou odpověď mluvčí očekává nebo si přeje. Ve skutečnosti ovšem bývají nepřímé otázky uvozovány především spojovacím výrazem εἰ,⁵ méně často ὅρα; případná negace (οὐ, μή) se vztahuje k obsahu celé výpovědi:

/11/ Xen. Men 1, 2, 33 ὁ δὲ Σωκράτης ἐπῆρτο αὐτῶν εἰ ἐξείη πυνθάνεσθαι ... ~ *Sókratés se jich tázal, zda se smí zeptat ...*

/12/ Hdt. 1, 90 ἐνετέλλετο ... εἰρωτᾶν εἰ οὗ τι ἐπαισχύνεται τοῖσι μαντήιοισι ἐπάρας Κροῖσον στρατεύεσθαι ἐπὶ Πέρσας ~ *uložil jim ... zeptat se, zda se (sc. bůh) nestydí za to, že svými věštbami přiměl Kroisa k válečnému tažení proti Peršanům.*

V češtině může u zjišťovacích otázek docházet k *neutralizaci* kladu a záporu (Mluvnice češtiny 1987: 512), což představuje určitou afinitu s konstrukcemi nepřímých otázek v latině a přímých otázek v řečtině: *Vyptával se ho, zda tam byl/nebyl.* Obě varianty pokládají Daneš – Hlavsa (1987: 153) za více méně obsahově ekvivalentní, přičemž rozhodnutí mluvčího pro jednu z alternativ vychází z rozporu mezi obvyklým předpokladem a očekáváním mluvčího. Např. ve výpovědi *Vyptával se ho, zda tam náhodou nebyl* se vychází z předpokladu, že X tam neměl být, ale podavatel (tj. ten kdo se vyptával) se domnívá, že tam X asi byl (tj. očekává kladnou odpověď).

1.1.3. Dvoučlenné otázky

U dvoučlenných otázek se vyskytují tyto nepřímé tázací partikule (všechny odpovídají lat. *utrum* ~ *an*; čes. *zda* ~ *nebo*):

πότερον (-α) ~ ἥ εἰ ~ ἥ εἰ ~ εἴτε εἴτε ~ εἴτε.

⁵ Partikule εἰ, původně významu podmínkového, byla zřejmě přes spojení typu *zkoumám, zda převzata do obsahových vět*: Plat. Phaed. 95 b πειρώμεθα, εἰ ὅρα τι λέγεις. ~ *Zkoumejme, zda říkáš něco důležitého.* V přímých otázkách se εἰ – alespoň v klasické řečtině – neobjevuje.

- /13/ Hdt. 1, 91 ἐπειρέσθαι πέμπαντα κότερα τὴν ἐαυτοῦ ἢ τὴν Κύρου λέγοι ἀρχήν. ~ *měl poslat* (sc. Kroisos) *posly s dotazem, zda miní* (sc. Foibos) *jeho říši nebo Kýrovu.*

Druhý člen otázky nemusí být vyjádřen explicitně, nýbrž jen pomocí záporu ἢ οὐ či ἢ μή (bez významového rozdílu):

- /14/ Xen. Oec. 19, 16 καὶ περὶ ἀργυρίου ἐρωτῶν ἄν σε, πότερον καλὸν ἢ οὐ, ~ *A kdybych se tě ptal na stříbrné mince, zda jsou pravé nebo ne ...*

Někdy může být doplňovací otázka následována dvoučlennou otázkou zjišťovací, která první otázku zpřesňuje jmenováním dvou či více alternativ:

- /15/ Xen. Cyr. 1, 3, 17 τοῦτ' ἔφη σκεπτέον εἶναι τίς κτήσις δικαία ἐστί, πότερα τὸ βίᾳ ἀφελόμενον ἔχειν ἢ τὸ ποιησάμενον ἢ πριάμενον κεκτήσθαι ~ *řekl* (sc. učitel), *že je třeba uvážit, kdo má na chitón právo, zda ten, kdo jej získal násilím, nebo ten, kdo jej nechal zhotovit či jej koupil.* (dosl. *které vlastnictví je oprávněné, zda mít chitón odňatý násilím, nebo jej získat zhotovením či koupí*).

1.1.4. Deliberativní otázky

Deliberativní otázky mohou mít formu otázek zjišťovacích i doplňovacích. Signalizují nerozhodnost, bezradnost či váhání mluvčího rovinou B (*podavatele*), zda realizace/nerealizace nějaké činnosti je záhodná nebo ne (otázky zjišťovací) nebo zda nějaká okolnost zamýšlené činnosti je správná či ne (otázky doplňovací). Sémantický rys [+ záhodnost] je v češtině realizován pomocí modálního slovesa *mít*,⁶ v řečtině pomocí tzv. konjunktivu deliberativního, resp. optativu střídného (cf. 1.2.):

- /16/ Hdt. 1, 46 ὥς ... ἐπείρηται σφεα δεύτερα πέμπων εἰ ἐπιχειρέοι ἐπὶ Πέρσας στρατεύεσθαι. ~ *aby ... se jich prostřednictvím poslušně zeptal podruhé, zda se má pokusit o výpravu proti Peršanům.* ot. zjišťovací – opt. obl. za konj. deliberativní (přímá otázka: ἐπιχειρέωμαι στρατεύεσθαι,)
- /17/ Pl. Phd. 115 d ἐρωτᾷ ... πῶς με θάπτῃ ~ *ptá se* (sc. Kritón), *jak mě* (sc. Sókrata) *má pohřbít* ot. doplňovací – konj. deliberativní (přímá otázka: πῶς σε θάπτω;)

Charakteristickým rysem deliberativních otázek je to, že jejich adresátem, byť implicitně signalizovaným, je (také) mluvčí (podavatel), tj. že mluvčí adresuje otázku (částečně či výhradně) sám sobě. Deliberativní otázky jsou v řečtině poměrně frekventované, zápornka je zpravidla *μή*.

⁶ Sloveso *mít* může chybět, pokud je konatelem zamýšlené činnosti také sám mluvčí (GREPL – KARLÍK 1986: 65).

1.2. Slovesné tvary v závislé větě

Na rozdíl od obsahových propozic s ὅτι/ὥς, které – za jistých podmínek – připouštějí alternaci s jinými formami obsahových propozic, nepřímé otázky formu infinitivní nebo participiální konstrukce zcela vylučují. Jediným přípustným typem doplnění je souvětňá konstrukce s určitým slovesným tvarem. Situace v používání slovesných tvarů v závislých otázkách je podobná jako u závislých vět uvozených ὅτι/ὥς,⁷ pouze s tím rozdílem, že optativ obliquus se objevuje běžně již u Homéra:

/18/ Hom. Od. 17, 368 ἀλλήλους τ' εἶροντο, τίς εἶη καὶ πόθεν ἔλθοι.
~ navzájem se vyptávali, kdo to je a odkud přišel.

Optativ obliquus může stát po řídícím slovese v sekundárním čase, a to místo indikativu nebo místo konjunktivu deliberativního (cf. 1.1.4.). Někdy dochází ke střídání konjunktivu rozvažovacího a optativu střídného, a to i v rámci jednoho souvětí:

/19/ Hdt. 1, 53 καὶ νῦν ὑμέας ἐπειρωτᾷ εἰ στρατεύηται ἐπὶ Πέρσας καὶ εἴ τινα στρατὸν ἀνδρῶν προσθέοιτο σύμμαχον. ~ a nyní se vás ptá (sc. Kroisos), má-li se vydat na výpravu proti Peršanům a má-li získat nějaké vojsko za spojenece.

Někdy se tázací slovo nevztahuje ke slovesnému tvaru určitému, nýbrž k participiu (τί ποιῶν, τί βουλούμενος), na němž je slovesný tvar závislý. V češtině, která takovou kompaktní konstrukci nezná, musí být použito volnějšího překladu:

/20/ Hdt. 1, 158 οἱ Κυμαῖοι ... εἰρώτων περὶ Πακτύην ὁκοῖόν τι ποιῶντες θεοῖσι μέλλοιεν χαριεῖσθαι. ~ Kýmští ... se ptali ohledně Paktya, co mají dělat, aby se zavděčili bohům (dosl. co činíce se zavděčí bohům).

1.3. Slovesa v nadřazené větě

Za nepřímé otázky jsou běžně považovány věty, které jsou řízeny predikátory vyznačujícími se sémantickým rysem [+ dubit].⁸ To znamená, že sem patří nejen vlastní výrazy *interrogandi* (ἐρωτῶ, ἐπερωτῶ ~ ptám se, θαυμάζω ~ ptám se s podivem), jež lze charakterizovat jako výrazy získávání informace pomocí řečové činnosti, přičemž zdroj informace představuje adresát-

⁷ Jak jsme se zmínili posledně (Auriga 38-39, 1996-1997, kap. 3.1.8.), jako první výskyt optativu střídného v obsahových větách s ὅτι/ὥς bývá citován optativ v Hymn. Ven. 214. Příklad, který cituje MONRO (1891: 279), se většinou interpretuje jako "nepřímá otázka": Od. 24, 237 μερμήριξε (sc. Odysseus)... εἰπεῖν ὥς ἔλθοι καὶ ἵκοιτ' εἰς πατρίδα γαῖαν ~ zamýšlel mu ... říci, jak(že) přišel a dorazil do otcovské země. Ve skutečnosti však nejde o otázku, nýbrž o oznámení (*assertion*), bez ohledu na to, zda ὥς interpretujeme jako *jak*, nebo *že*.

⁸ Termín je převzat z BĚLIČOVÁ – SEDLÁČEK (1990: 86).

informátor, ale také výrazy *investigandi* (ἐξετάζω, σκοπέω, πυνθάνομαι ~ *zkoumám, zjišťuji*), označující primárně⁹ mentální či jinou aktivní činnost zaměřenou ke získání nebo ověření informace bez účasti informátora, dále predikátory, jež obsahují i sémantický rys [+nejistota, +nerozhodnost], jako βουλεύομαι ~ *uvažuji*, ἀπορῶ ~ *jsem na rozpacích, váhám*, ὁρῶ ~ *uvažuji*, a speciálně slovesa se záporným οἶδα, γινώσκω, která A. Rijksbaron (1994: 54) pokládá za pragmatický ekvivalent *I ask*, podobně jako imperativy od λέγω: λέγε/εἰπέ ~ *řekni mi = ptám se*. Schwyzer – Debrunner (1950: 631) uvádějí dokonce i ἀκούω (zejm. v imperat.), αἰσθάνομαι, μερμηρίζω, φροντίζω, τὸν νοῦν προσέχω a εἶπον. Bornemann – Risch (1978: 285) výslovně poznamenávají, že v řečtině, podobně jako v latině a v němčině, mohou nepřímé otázky záviset i na slovesech *putandi, dicendi* a *cognoscendi*.

/21/ Xen. Mem. 4, 8, 4 αὐτῷ ὡς χρή σκοπεῖν ὃ τι ἀπολογήσεται. ~ *že je třeba uvažovat, jak (dosl. čím) se bude hájit*.

/22/ Xen. Mem. 1, 1, 1 Πολλάκις ἐθαύμασα τίσι ποτέ λόγοις Ἀθηναίους ἐπεισαν οἱ γραψάμενοι Σωκράτην ὡς ἄξιος εἴη θανάτου τῇ πόλει. ~ *Často jsem se s údivem ptal, jakými důvody kdysi Sókratovi žalobci přesvědčili Athéňany, že je v zájmu obce hoden smrti*.

/23/ Xen. Mem. 4, 4, 5 μὴ ἀπορεῖν ὅποι ἂν πέμψας τούτου τύχοι ... μὴ εἰδέναι ὅποι ἂν ἐλθὼν τύχοι τούτου. ~ ... *že není ani trochu v rozpacích, kam ho má poslat, aby toho dosáhl* (dosl. *kam ho poslav, by toho dosáhl*) ... *neví, kam jít, aby dosáhl cíle* (dosl. *kam přišed, by toho dosáhl*).

Imperativy typu εἰπέ μοι apod. uvozují často přímou řeč, někdy však je obtížné rozhodnout, zda jde o větu závislou či nezávislou:

/24/ Xen. Mem. 1, 3, 9 Εἰπέ μοι, ἔφη, ᾧ Ξενοφῶν, οὐ σὺ Κριτόβουλον ἐνόμιζες εἶναι τῶν σωφρονικῶν ἀνθρώπων; ~ *“Řekni mi, pravil, Xenofónte, nedomníval ses, že Kritobúlos patří k mírným lidem...”*

V případě, že verbum *interrogandi* je v 1. sg. prez. akt., jde o tzv. *performativní užití*, tzn. že mluvčí tím, že danou výpověď pronese, zároveň vykonává činnost v ní zmiňovanou, v našem případě tedy činnost *dotazování*:

/25/ Plat. Crat. 383 b ἐρωτῶ οὖν αὐτὸν ἐγὼ εἰ αὐτῷ Κρατύλος τῇ ἀληθείᾳ ὄνομα [ἐστὶν ἢ οὐ] ~ *ptám se ho tedy, zda se skutečně jmenuje Kratylos [nebo ne]* ...

Nepřímé otázky v řečtině jsou tradičně pojímány velmi široce. Jak se pokusíme ukázat dále, je toto pojetí nepřímých otázek v současné době přehodnocováno.

⁹ Lze si jistě představit, že činnost *zjišťování* probíhá pomocí verbální činnosti, a pak je možno transformovat takové výpovědi na otázku přímou: *Zjišťoval, kdo to udělal.* ⇒ *Zjišťoval: “Kdo to udělal?”*

1.4. Nový pohled na nepřímé otázky

V posledních letech se začínají objevovat studie, v nichž se za nepřímé otázky považují jen věty závislé na predikátorech, jež implikují význam otázky. Jde jednak o výrazy *interrogandi*, u nichž je daný rys obsažen přímo v jejich lexikálním potenciálu, a jednak o predikátory, které jej získávají v důsledku různých modifikací.

1.4.1. Status quaestionis v bohemistice

V češtině se nový přístup k řešení problematiky nepřímých otázek objevuje nejen ve speciálních studiích, ale i v gramatických příručkách. Jako kritérium pro určení, kdy jde o nepřímou otázku a kdy ne, je navrhován otázkový test, jímž se závislé věty podrobují transformaci na otázku přímou, tj. na "výpověď se zřejmou intencí mluvčího apelovat na posluchače, aby rozhodl jeho pochybnosti" (Daneš – Hlavsa 1987: 152n.):

/26/ *Ptal se, kdo to udělal.* ⇒ *Ptal se: "Kdo to udělal?"*

/27/ *Říkal mi (= Ptal se mě), zda bych mu (ne)půjčil dvacet korun.* ⇒
Říkal mi: "(Ne)půjčil bys mi dvacet korun?"

ale:

/28/ *Ještě mi neřekl, zda přijede* ⇒ **Ještě mi neřekl: "??"*

V bohemistických pracích (např. Daneš – Hlavsa 1987: 151nn.; Grepl – Karlík 1986: 431nn.; Mluvnice češtiny 1987: 510nn.; Běličová – Sedláček 1990: 64nn.) se často operuje s lišením *informace úplné a neúplné*. Participant *informace*, který rozvíjí nadřazená slovesa *dicendi* (tj. včetně sloves *interrogandi*), představuje buď **informaci úplnou** (*Sdělil mu, že se oženil s Věrou*), realizovanou převážně ve strukturách spojkového typu, nebo **informaci neúplnou** (*Sdělil mu, s kým se oženil*), realizovanou strukturami pronominálními. Neúplnou informaci chápou Daneš – Hlavsa jako takovou informaci, v níž některá obsahově podstatná složka (z hlediska mluvčího) zůstane nevyjádřena (tzv. *supplementum*, zde: *s Věrou*) a její místo je obsazeno nějakým výrazem kategoriální povahy (tzv. *náměstka*),¹⁰ jež naznačuje

¹⁰ DANEŠ – HLAVSA (1987: 158n.) upozorňují, že v bohemistické literatuře zatím nedošlo ke shodě, zda tyto náměstky pronominálního charakteru (substantivní *kdo*, *co*, adjektivní *kteřý*, *jaký*, *čt*, adverbální *kdy*, *kam*, *odkud*, *kudy*, *kde*, *proč*, *jak*) mají být považovány za skutečná relativa (BAUER – GREPL 1972: 251), nebo za interogativa. Autoři sami pokládají pronominální spojovací výrazy za tázací jen ve skutečných nepřímých otázkách, pro ostatní případy pak navrhují termín *subordinativa*. Kromě pronominálních náměstek existují i náměstky substantivního charakteru, odpovídající příslušným náměstkám pronominálním: *původce* (*kdo*), *příčina*, *důvod* (*proč*), *místo* (*kde*), *směr* (*kam*), *způsob* (*jak*) apod., ale i jiná substantiva podobného typu, např. *Poradil mu cestu, kudy má jít* (kritériem je přítomnost "pronominální náměstky": *cesta*, *kudy*, nikoli *cesta*, *kteřou*).

sémantickou platnost supplementa jen zcela všeobecně. Přitom je zřejmé, že *vlastník informace (podavatel)* – nikoli však mluvčí *roviny A* – zná celou informaci. Cílem mluvního aktu není sdělit celý obsah informace, nýbrž upozornit adresáta, že *vlastník informace* má některé další vědomosti týkající se participantu informace (Daneš – Hlavsa 1987: 158).

Dělení na informaci úplnou a neúplnou se vztahuje nejen na věty oznamovací, nýbrž i na věty tázací: tzv. otázky doplňovací se týkají informace neúplné (*Ptal se, kdy to udělá*), otázky zjišťovací informace úplné (*Ptal se, zda to udělá*). Zatímco ve starších českých mluvnících jsou věty typu *Oznámili mu, kdy Pavel přijede a Nevím, zda to udělal* traktovány – podobně jako v mluvnících latiny a řečtiny – jako nepřímé otázky (např. Trávníček 1949), popř. věty *s menší mírou otázkovosti, slabě otázkové* (Svoboda 1970: 110), současné studie takové tvrzení odmítají. Souvětí *Petr mi oznámil, kdy Pavel přijede* nelze totiž chápat jako transformaci otázky přímé, nýbrž jako prezentaci tzv. neúplné informace se strany mluvčího: mluvčí *informuje* adresáta, že přijede Pavel a že mluvčí ví kdy, ale adresátovi dobu příjezdu nesděluje (Grepl – Karlík 1986: 428). Není tu tedy patrna žádná snaha *nositelů informace* (tj. autora předpokládané přímé otázky) něco se dovědět. Podobně se dnes nepokládá za vhodné interpretovat věty typu *Nevím, zda to udělal* jako **nepřímé zjišťovací otázky** (tj. jako transformaci přímé otázky: *Udělal to?*), protože tu “chybí typický a konstitutivní impuls, tj. intence mluvčího vybídnout posluchače, aby se vyjádřil k pochybnostem tazatele” (Daneš – Hlavsa 1987: 152).¹¹

Za nepřímé otázky jsou tedy považovány pouze výpovědi, kde obsahová propozice závisí na slovese *interrogandi* nebo na výrazech, jež sémantický rys [+otázkovost] získávají v důsledku pragmatických modifikací výpovědi, např. když je řídící predikátor v imperativu: *Řekni mi, kdo to udělal*, když má voluntativní modalitu *Chci vědět, kdo to udělal* apod. (cf. 1.3.). Formu nepřímé otázky mohou mít také věty po slovesech *žádat, prosit, vyzvat, vybídnout*, např. *Dokonce mě požádal, zda bych mu neuvařil čaj* ⇒ *Dokonce mě požádal: “Neuvařil bys mi čaj?”*. Ve skutečnosti však jde o zdvořilou výzvu, žádost¹² *Uvař mi čaj*.

V terminologii teorie *mluvních aktů*¹³ bychom pak mohli říci, že o nepřímé otázce lze mluvit pouze tam, kde má výpověď **ilokuční**

¹¹ Takto definovaná otázkovost ovšem znamená, že do kategorie otázek nepatří ani tzv. *nepravé otázky* (*řečnické a podivové otázky*), ani ta část *deliberativních otázek*, v nichž se mluvčí obrací jen sám k sobě, a že by bylo třeba nově definovat jejich místo v rámci gramatického systému.

¹² GREPL – KARLÍK (1986: 441) se o tomto typu zmiňují jen v rámci vět výzvných.

¹³ Teorie *mluvních aktů* (*speech acts*), rozpracovaná J. L. Austinem a J. R. Searlem (cf. ČERMÁK 1997: 236n., 125n.) v sedmdesátých a osmdesátých letech, vyčleňuje různé typy promluv z hlediska svých funkcí a vztahů k jazykovému chování. V poslední době tvoří nedílnou součást většiny sémanticky a pragmaticky orientova-

funkci otázky. Tak se např. ukazuje, že predikátory *dicendi* vyžadující doplnění primárně oznamovací větou s *že*, např. *telefonovat*, *volat*, *vzkázat*, *septat*, *křičet*, *říkat* mohou nabýt v určitém kontextu a situaci rys [+získávání informace], takže závislá věta se stává skutečnou nepřímou otázkou: *V hale mi ještě jednou pošeptal, kam mám namířeno a zda bych s ním nešla naproti na kávu* (GrepI – Karlík 1986: 437). Podobná souvětí však mohou být někdy dvojznačná; např. *Řekl, kdo to udělal* lze primárně hodnotit jako neúplnou informaci realizovanou neotázkovou větou. Avšak transformace pomocí otázkového testu: *Řekl: "Kdo to udělal?"* nás přesvědčí, že *řekl* může být za určitých okolností interpretováno i jako *zeptal se*, a tudíž že může jít i o nepřímou otázku. U sloves deliberativních (*váhat*, *zvažovat*, *rozmyslet se*), charakterizovaných sémantickým rysem [+nerozhodnost, +nejistota] lze hovořit o otázkovosti jen v přeneseném smyslu (Daneš – Hlavsa 1987: 159).

1.4.2. Status quaestionis v latinistice

V latině bývá otázkovost pojmána tradičně většinou široce, tj. za nepřímou otázku bývají pokládány všechny závislé věty vyjadřující neúplnou informaci, a mnohem dříve než v bohemistice se zde operovalo s pojmem *menší míra otázkovosti* pro predikátory typu *nescio*. K problematice nepřímých otázek se v poslední době objevilo několik monografií (např. G. Eckert, C. Bodelotová) a studií (L. Stephens), které se ubírají poněkud jiným směrem než práce bohemistické, protože v latině je rozdíl mezi nepřímou otázkou a relativní větou vyjádřen – na rozdíl od řečtiny a češtiny – i formálně (*Dico, quid sentiam* × *Dico, quod sentio*), kromě speciálních případů, kdy se difference stírá (po řídících¹⁴ slovesech typu *videre* a *audire* nebo v archaické latině). Společným jmenovatelem latinistických prací je orientace na zkoumání pragmatických faktorů: např. G. Eckert se pokouší objasnit faktory, které determinují výběr mluvčího mezi nepřímou otázkou a relativní větou; vysvětlení nalézá v různých kombinacích tématu, rématu a fokusu ve vedlejší větě.¹⁵ Komplexněji a tradičněji jsou pojaty dvě monografie C. Bodelotové (Paris/Louvain 1987,¹⁶ Genève 1990).

1.4.3. Status quaestionis v grécistice

V řečtině, pokud vím, nebyla problematika nepřímých otázek dosud přehodnocena, kromě několika zajímavých zmínek v článcích De Boela. De

ných studií (cf. PINKSTER 1988: 285nn.). V určitých bodech může být teorie mluvnických aktů srovnávána s pojetím komunikativní/komunikační funkce výpovědi v bohemistické literatuře (Příruční mluvnice češtiny 1995: 586nn.).

¹⁴ V některých studiích se používá termín *maticová slovesa* (*matrix verbs*).

¹⁵ Cf. recenze A. REVUELTY, EM 64-1/1996, 185-187.

¹⁶ Cf. recenze A.M. BOLKESTEINOVÉ, Kratylós 37, 1992, 85-93, G. GABOLIO, Kratylós 42, 1997, 116-126.

Boel (1980: 288n.) upozorňuje, že slovesa *dicendi* uvozují tzv. nepřímé otázky jen zřídka a že “nepřímá” verze takových přímých otázek má zcela odlišný význam než případy, kdy je nadřazeným slovesem *verbum interrogandi*:

/29/ Aristoph. Ec. 703 οἱ φαυλότεροι τοιαῦτ' ἐροῦσιν· “ποῖ θεῖς οὗτος;” ~ *ti horší řeknou toto: “Ty tam, kam běžíš?”* ⇒ οἱ φαυλότεροι ἐροῦσιν ὅποι θεῖ οὗτος.” ~ *ti horší řeknou, kam ten člověk běží.*

Podle De Boela transformací nevznikla nepřímá otázka,¹⁷ nýbrž něco, co De Boel, vycházející ze studií W. Abrahama (*Verbklassifikation und das Komplement “indirekter Satz”*, Sprache 15, 1969, 113-134) a H. Sitty (*Semanteme und Relationen*, Frankfurt, Athenäum 1971), charakterizuje – alespoň v určitém kontextu – jako *odpověď*. V dalším článku pak de Boel výslovně píše, že otázka je v nepřímé řeči možná jediné v závislosti na skutečných slovesech *interrogandi* (1992: 54).

1.4.4. Shrnutí

Bez ohledu na nové hypotézy je třeba přiznat, že zahrnutí “pronominálních” vět řízených predikátory *dicendi* v širším slova smyslu do jedné skupiny¹⁸ není pro řečtinu nelogické; vychází totiž z kritéria formálně výrazového, tj. z toho, že spojovací prostředky jsou do značné míry shodné jak ve vlastních nepřímých otázkách (závislých na predikátorech implikujících otázku), tak i ve větách neotázkových. Naopak oddělením obou typů, tj. skutečných nepřímých otázek na straně jedné a vět oznamovacích po predikátorech *dicendi*, *cognoscendi* a *putandi*, uvozených zájmeny, adverbii nebo partikulemi na straně druhé, dochází k rozštěpení původně jednotné kategorie na základě sémanticko-pragmatickém. Věty druhé skupiny jsou přitom v českých gramatikách charakterizovány jako **obsahové věty vztažné** (Mluvnice češtiny 1987: 518), odlišné jak od nepřímých otázek (sémantickými rysy uvozovacího predikátoru, ilokuční funkcí vedlejší věty) a od obsahových vět spojkových (způsobem spojení, tj. typem spojovacích výrazů), tak i od vět relativních (způsobem zapojení¹⁹ do nadřazené věty). Dělicí linie ovšem může být vedena i jinudy, jak je tomu např. v *Příruční mluvnici češtiny* (1995: 355), tj. mezi obsahovými větami spojkovými (uvozenými že,

¹⁷ Cf. naproti tomu závěr 1.4.1.

¹⁸ Její označení jako *nepřímé otázky* není asi nejšťastnější.

¹⁹ Relativní i obsahové věty jsou založeny na principu inkorporace (interní mezi-propoziční závislosti). Zatímco obsahové věty jsou chápány jako složka významu nějakého výrazu nadřazené věty na základě sémantické valence (jsou participantem nadřazené věty), relativní věty představují složku relevantní z hlediska sémantiky pojmenování, tj. relativní věta je součástí komplexní pojmenovávací jednotky (KARLÍK 1995: 9, Mluvnice češtiny III 1987: 12).

aby, zda, zda-li, -li, jestli; tedy větami oznamovacími a otázkami zjišťovacími) a otázkami doplňovacími (uvozenými tázacími zájmeny a příslovci *kdo, kudy* apod.).

V řečtině ovšem existuje několik indikátorů, které naznačují i formální možnost vydělit nepřímé otázky v užším slova smyslu tak, jak byly definovány výše. Jedním z těchto indikátorů je to, že některé vedlejší věty mohou být uvozovány jednoduchými relativy, ale pouze po jiných slovesech než jsou slovesa *interrogandi*. Tato skutečnost naznačuje rozdílný status obou typů vět. Také to, že u Homéra připouštějí nepřímé otázky optativ, zatímco obsahové věty s $\sigma\tau\iota/\omega\varsigma$ ve významu *že nikoli*, je příznačné. Hlubší prozkoumání obou faktorů by mohlo přinést nejen zajímavé poznatky ohledně charakteristiky nepřímých otázek v řečtině, ale i nepřímých otázek obecně. Tyto indikátory by mohly pomoci sémanticky definovat skupiny sloves, která uvozují skutečné nepřímé otázky, např. ověřit, zda k nim patří i výrazy *investigandi* (ἐξετάζω, σκοπέω, πυνθάνομαι ~ *zkoumám, zjišťuji*) a naopak nepatří predikátory, jež obsahují i sémantický rys [+nejistota, +nerozhodnost], jako βουλεύομαι ~ *uvažuji*, ἀπορῶ ~ *jsem na rozpacích, váhám*, jak to posilují některé bohemistické studie.

2. Obsahové propozice ve formě relativní věty obsahové

2.1. Asertivita (konstatace)

Jak jsme se zmínili již v 1.1.1., objevují se v řečtině i věty uvozené určitě vztažným zájmenem $\delta\varsigma$. Vyskytují se většinou po nadřazeném predikátoru *dicendi, sciendi, sentiendi* apod. (Smyth – Messing 1976: 601), s výjimkou výrazů *interrogandi*. Nadřazená věta bývá kladná, protože záporný predikátor by mohl vyvolávat představu “nedostatku informovanosti podavatele” (*lack of knowledge*), čímž by se blížil sémantické charakteristice sloves *interrogandi*:

- /30/ Lys. XIII 4 (In Agoratum) ἴν' εἰδῆτε πρῶτον μὲν ὃ τρόπον ἡ δημοκρατία κατελύθη ὑμῖν καὶ ὅφ' ὅτου ~ *abyste za prvé věděli, jakým způsobem byla vaše demokracie porušena a kým...*
- /31/ Lys. 25,7 πειράσομαι ὑμᾶς διδάξει οὗς ἡγοῦμαι προσήκειν ὀλιγαρχίας ἐπιθυμεῖν ~ *pokusím se vás poučit o tom, kteří lidé podle mého názoru případně touží po oligarchii.*
- /32/ Xen. An. 1, 9, 28 ἐσπουδαιολογεῖτο ὡς δηλοῖν οὗς τιμᾶ ~ *hovořil vážně, aby ukázal, kterých lidí si váží.*
- /33/ Dem. 52, 7 (Contra Callipum) ἐκέλευσε τὸν Κηφισιάδην δειξαι ὃς εἶη ~ *přikázal Kéfisiadovi vysvětlit, kdo je.*

Na tento fakt upozorňuje většina podrobnějších gramatických příruček, aniž nějakým způsobem komentuje druh vedlejší věty. Rijksbaron k tomu poznamenává (1994:55), že se nejedná o otázku, nýbrž o tzv. **autonomní re-**

lativní větu ve funkci objektu nebo subjektu,²⁰ protože “*there is no lack of knowledge involved*”.²¹ Podobně i Smyth – Messing (1976: 602) se domnívají, že se v těchto případech nejedná o skutečné nepřímé otázky jako v latině, nýbrž o věty vztahné.

Zdá se tedy, že v řečtině je na místě vyčleňovat v rámci obsahových vět i skupinu vět **obsahových vztahných**. Jakkoli tento termín může vypadat nepřijatelně²² (většina badatelů se vyhýbá jakémukoli pojmenování nebo se spokojuje jen s označením věty *neotázkové*, věty *oznamovací*), je třeba si uvědomit, že nejlépe vystihuje popisovanou skutečnost.²³ K této skupině lze pak částečně připojit i některé věty z kategorie nepřímých otázek v širším slova smyslu, tj. věty, které nemají ilokuční sílu otázky. Podrobné zpracování této problematiky si vyžádá – vzhledem k charakteru pronominálních spojovacích výrazů v řečtině – ještě značné badatelské úsilí.

Nyní se lze vyjádřit alespoň k větám řízeným neotázkovými predikátory a obsahujícím úplnou informaci, které mohou být realizovány pomocí vedlejší věty s *εἰ* nebo s *ὅτι*:

/34/ Οὐκ οἶδα, εἰ Κ. τοῖς Ἀθηναίοις ἐμάχετο. ~ *Nevím, zda K. bojoval proti Athénanům.*

/35/ Οὐκ οἶδα, ὅτι Κ. τοῖς Ἀθηναίοις ἐμάχετο. ~ *Nevím, že K. bojoval proti Athénanům.*

Rozdíl mezi oběma typy vět spočívá v tom, že /35/ je věta neotázková s ilokuční funkcí *asertivity* (*oznámení*), kdežto /34/ je rovněž věta neotázková, ale s ilokuční funkcí *nerozhodnosti* nebo *nejistoty*. Neobsahuje však přímý apel (na adresáta), aby tuto nejistotu/nerozhodnost někdo pomohl rozhodnout; proto nejde – z hlediska nového pojetí otázkovosti – o nepřímou otázku.

2.2. Exklamativní (zvolací)

Tzv. nepřímé věty zvolací jsou uvozovány určitě vztahnými zájmeny a adverbii οἷος, ὅσος, οἷως, ὥς, οἷ, ἵνα, s výjimkou prostého ὅς, zápornka je οὐ. Na rozdíl od nepřímých otázek nemohou být uvozovány ani zájmeny přímo tázacími (ποῖος ...), ani neurčitými relativy (ὅποῖος ...). Užívání indikativu a optativu střídného odpovídá jejich užívání v nepřímých otázkách.

²⁰ Rijksbaron nepracuje s pojmem *obsahové věty*, nýbrž *obligatory clauses* (*clauses with the function object or subject*).

²¹ Nadřazené záporné výrazy typu οὐκ οἶδα však podle Rijksbarona uvozují nepřímou otázku.

²² Cf. pozn 2.

²³ Mezi větami vztahnými obsahovými a vztahnými existuje skutečný rozdíl, cf. pozn. 19. S rozlišováním obsahových vět na spojkové a vztahné pracuje i akademická *Mluvnice češtiny*.

/36/ Xen. An. 3, 1, 19 διαθεώμενος αὐτῶν ὅσην μὲν χώραν καὶ οἶαν ἔχοιεν, ὥς δὲ ἄφθονα τὰ ἐπιτήδεια, ὅσους δὲ θεράποντας, ὅσα δὲ κτήνη, χρυσὸν δέ, ἐσθῆτα δέ· ~ *nahlížeje, jak velikou a jak bohatou zemi mají, jak velké množství potravin, kolik služebníků, kolik dobytka, zlata a šatstva.*

/37/ Xen. Cyr. 7, 3, 14 κατοικτίρων τήν τε γυναῖκα οἷου ἀνδρὸς στέροιτο καὶ τὸν ἄνδρα οἷαν γυναῖκα καταλιπὼν οὐκέτ' ὄψοιτο. ~ *Litoval ženu, která ztratila takového manžela (dosl. jakého muže ztratila), litoval i muže, který opustil a už nikdy neměl spatřit takovou ženu (dosl. jakou ženu opustiv již nikdy nespatří).*

V českém překladu bývá zvolací věta obvykle přestylizována, protože by působila archaizujícím dojmem.

Závislé věty zvolací prezentují realizaci informace neúplné a z hlediska spojovacích prostředků je lze pokládat za obsahové věty vzažné. Od asertivních výpovědí se liší svou ilokační funkcí *zvolání*.

Literatura

(Literaturu uvedenou v Aurigovi 38-39/1996-1997 zde neopakujeme).

BĚLIČOVÁ H. – SEDLÁČEK J., *Slovanské souvětí*, Praha, Academia 1990.

BODELOT C., *L'interrogation indirecte en Latin. Syntaxe. Valeur illocutoire. Formes*, Paris/Louvain, Société pour l'information grammaticale/Peeters 1987.

BODELOT C., *Termes introducteurs et modes dans l'interrogation indirecte en latin, de Plaute à Juvenal*, Genève, Aubanel 1990.

DANEŠ F. – HLAVSA Z., *Větné vzorce v češtině*, Praha, Academia 1987.

DE BOEL G., *La complétive: au carrefour de la syntaxe, de la sémantique et de la pragmatique*, in: *Etudes de syntaxe du grec classique, Actes du premier colloque International de Didactique de la Syntaxe du Grec classique*, Nice 1992, 53-64.

ECKERT G., *Thema, Rhema und Focus. Eine Studie zur Klassifizierung von indirekten Fragesätzen und Relativsätzen im Lateinischen*, Münster, Nodus Publikationen 1992.

CHANTRAINE P., *Grammaire homérique, II. Syntaxe*, Paris, Klincksieck 1953.

MONRO D. B., *A Grammar of the Homeric Dialect*, Oxford, Clarendon Press 1891.

MONTEIL P., *La phrase relative en grec ancien*, Paris 1963.

PANEVOVÁ J., *Vedlejší věty obsahové*, SaS 32, 1971, 289-300.

PINKSTER H., *Lateinische Syntax und Semantik*, Tübingen 1988.

STEPHENS L., *Indirect Questions in Old Latin: Syntactic and Pragmatic Factors Conditioning Modal Shift*, ICS 190, 1985, 195-214.

SVOBODA K., *Souvětí spisovné češtiny*, Praha, SPN 1970 (skripta), 1972².

RÉSUMÉ

A propos des complétives en grec ancien II (Questions indirectes)

Le présent article qui fait suite de l'article publié dans *Auriga* 38-39, 1996-1997, 5-29, étudie, du point de vue sémantique, syntaxique et pragmatique les propositions traditionnellement comprises sous l'étiquette des *questions indirectes*. Après l'examen des mots introducteurs et des formes verbales utilisées dans les "questions" partielles et totales, doubles et délibératives en grec, nous examinons le sémantisme des prédicateurs dans la régissante et la force illocutoire de l'énoncé. S'inspirant des procédés et des résultats acquis dans ce domaine surtout au sujet du tchèque, nous essayons de prouver que l'on n'a affaire à des questions indirectes que quand il s'agit des prédicateurs régissants qui ont le caractère des verba *interrogandi* ou quand l'énoncé se distingue par une force illocutoire de "question". Ainsi non seulement les énoncés du type ἐσπουδαιολογεῖτο ὡς δηλοῖη οὕς τιμᾷ (Xen. An. 1, 9, 29), mais aussi du type οὐκ οἶδα ὁποῖα τόλμη ἢ ποίοις λόγοις χρώμενος ἐρῶ (Plat. Leg. 414d) ne représentent pas nécessairement une question indirecte. Il s'avère ainsi que l'on peut distinguer parmi les complétives à caractère "pronominal" deux sous-groupes: les questions indirectes au sens stricte du mot et les propositions complétives relatives de type assertif et exclamatif.

SÉMANTICKÁ KLASIFIKACE LATINSKÝCH ÚČINKOVÝCH VĚT

Barbora Krylová (Praha)

Motto:

Troublesome consecutive sentence – the problem is one of those that elude, by their very nature, the grasp of the most determined Proteus-catcher.

B. L. GILDERSLEEVE, *The Consecutive Sentence in Greek*, *AJPh* 7, 1886, 163.

Teoretické základy¹

Základní úlohou jazyka je komunikace mezi lidmi, mezi mluvčím a adresátem (resp. adresáty). Tato komunikace spočívá většinou v přenášení nějaké informace s nějakým cílem (např. poučit adresáta, vyvolat nějakou emoci, reakci apod.) a děje se v jazykových promluvách či textech. Text má komplexní povahu, skládá se ze základních jednotek, přenášejících informaci – tyto jednotky nazýváme **výpovědi**.²

Jednotková informace, přenášená výpovědí – nadále jí budeme označovat jako **(elementární jazykový) obsah** – je logickým a jazykovým ztvárněním elementární představy mluvčího, která je odrazem nějaké mimojazykové skutečnosti – subjektivní představy či myšlenky mluvčího nebo nějakého faktu objektivní reality. Jazykové uchopení představ a jejich sdělení probíhá na několika úrovních. Základem je **rovina sémantická**, na níž dochází k uchopení logickému – k uvedení obsahových entit (sémantických participantů) do nějakých vzájemných vztahů – tuto funkci plní predikát. Výsledkem je základní jednotka sémantické roviny – **propozice**, sestávající z prvku formálního (predikačního schématu) a prvku obsahového (elementárního jazykového obsahu). Představu mluvčího, a tím méně mimojazykovou skutečnost, ze které představa vychází, nelze ovšem ztvárnit v její úplnosti, je nutno provést určitý výběr, daný komunikačním záměrem – ke ztvárnění sémantickému přistupují **rysy pragmatické**.

Další rovinou je **rovina povrchová, syntaktická**, na níž dochází ke ztvárnění pomocí formálních vyjadřovacích prostředků jazyka. Nejčastějším a nejuplnějším povrchovým vyjádřením propozice je

¹ Podrobněji viz GREPL – KARLÍK (1986), *Česká mluvnice* 3 (1987).

² Cf. *Česká mluvnice* 3 (1987), 7.

základní jednotka povrchové roviny – **věta**, skládající se z prvku formálního (základní větné struktury) a obsahového (propozice) – v takovém případě mluvíme o aktualizované propozici. Je-li naopak propozice ztvárněna nevětně (polovětnou konstrukcí, nominálně apod.) – v takovém případě obvykle chybí některé charakteristiky, které poskytuje ztvárnění větné – jedná se o propozici neaktualizovanou. I při výběru povrchového vyjádření propozice hraje roli komunikační záměr mluvčího – znovu přistupují pragmatické rysy.

Sémanticko-logický přístup k popisu souvětí a obdobných struktur

Sémanticko-logický přístup vychází ze závislostního popisu mezipropozičních vztahů. Zkoumáme-li vzájemné vztahy propozic v textu, můžeme rozlišit tyto základní případy:

- a) propozice jsou sémanticky paralelní – obsahy propozic jsou představeny jako spolu související, ale věcně nezávislé; propozice jsou samostatné – jedna není součástí sémantické struktury druhé (tj. nelze se např. zeptat pomocí jedné na druhou); hovoříme o obsahovém poměru propozic;
- b) propozice jsou sémanticky závislé – obsahy propozic jsou pojímány jako věcně závislé, ale jedna není participantem druhé, nýbrž jejím fakultativním sémantickým doplněním, vyjadřujícím okolnost “adverbiálního” typu; mluvíme o významovém vztahu propozic;
- c) propozice je inkorporována (zapojena) do jiné propozice, tj. je buď obligatorním intencním doplněním jejího predikátu (propozičním participantem) – mluvíme o propozici obsahové – nebo je složkou významu nějakého nominálního výrazu – pak ji označujeme jako propozici determinující.

Vztahy propozic na sémantické rovině mohou, ale vždy nemusí odpovídat vztahům vět na rovině povrchové, což je způsobeno tím, že výběr formálních prostředků je ovlivněn nejen sémantikou, ale i dalšími hledisky, především komunikačním záměrem mluvčího, kontextem (pragmatická rovina) a stylistickými požadavky. Tak základním prostředkem povrchového vyjádření vztahu sémanticky závislých propozic je hypotaktické souvětí; tento vztah však může být vyjádřen i souvětím parataktickým, volným spojením dvou samostatných vět (v takovém případě bývá vyznačen nějakým odkazovacím či spojovacím výrazem) nebo dokonce jednou větou, je-li závislá propozice realizována nevětně. Podobně se lze setkat s povrchovou realizací obsahového poměru paralelních propozic pomocí hypotaktického souvětí nebo jedné věty, ačkoli nejobvyklejší formou jeho vyjádření je parataktické souvětí a volné spojení samostatných vět.

Protože předmětem našeho zájmu jsou věty a vazby vyjadřující propozice závislé, všimněme si blíže vztahů mezi závislou a nadřazenou propozicí.

Podle druhu okolností, kterou vyjadřuje závislá propozice, lze mezipropoziční vztahy dále členit na:

- a) vztahy časové;
- b) vztahy způsobového rázu – závislá propozice vyjadřuje vnitřní okolnosti (míru, intenzitu, formu, průběh, způsob v užším slova smyslu atd.) obsahu propozice nadřazené;
- c) vztahy kauzálního typu (v širším slova smyslu) – závislá propozice vyjadřuje vnější okolnosti obsahu nadřazené propozice, a to takové, jejichž základem je kauzalita; na kauzální základ, který může být jazykově ztvárněn jako vztah příčinný/důvodový nebo jako vztah následkový/důsledkový, se mohou navrstvovat další sémantické odstíny, čímž vznikají nové sémantické vztahy.

Úlohou syntaxe je zkoumat základní jazykové jednotky obou rovin – jak propozice, tak jejich povrchová ztvárnění – a jejich vzájemné vztahy. Syntaktické popisy klasických jazyků po dlouhou dobu soustřeďovaly svou pozornost především na zkoumání roviny povrchové, která je díky tomu pečlivě a detailně popsána. Tento článek si klade za cíl přispět k popisu latinských vedlejších vět tradičně označovaných jako “adverbiální konsekutivní věty”³ především z hlediska sémantického. Z formálního hlediska lze adverbiální konsekutivní věty definovat jako konjunktivní vedlejší věty uvozené spojkou *ut*, v nichž se konjunktivu užívá samostatně. Toto vymezení však nepostihuje zcela zřetelně to, co umožňuje zařazení různých typů těchto vět do jedné, sémanticky alespoň do určité míry kompaktní skupiny, neboť zahrnuje např. “určovací věty druhové”, věty typu “*fit, ut*” apod., které bychom už intuitivně jako “účinkové” pravděpodobně neoznačili. Použijme tedy prozatím, než přejdeme k podrobnější sémantické analýze, vymezení těchto vět pomocí analogie s řečtinou: konsekutivní adverbiální věty jsou takové vedlejší věty uvozené spojkou *ut*, které obsahují samostatně užitý konjunktiv a vyjadřují některý ze vztahů, jež mohou vyjadřovat řecké věty a vazby uvozené ὥστε.

Je ovšem třeba mít na paměti, že tyto dvě skupiny vět se – co do svých možností vyjadřovat sémantické interpropoziční vztahy i co do své textové role – zcela neshodují. Na jedné straně má *ut* – na rozdíl od poměrně jednoznačného ὥστε – mnohem širší škálu významů⁴ a uvádí i jiné druhy vedlejších vět: srovnávací, časové, z konjunktivních pak věty účelové, přípustkové, některé typy obsahových vět žádacích i oznamovacích. Shodná povrchová forma⁵

³ *Konsekutive Adverbialsätze*, KÜHNER – STEGMANN (1914), 247-251; *consecutive adverb-clauses*, WOODCOCK (1959), 120-125.

⁴ P. Peňáz je dělí na významy “*způsobové* (modální; primárně indikativní s negací *non*; obecný význam ‘jak/ol’), *deklarativní* (jinak také: explikativní, určovací, účinkový, způsobovací aj.; závazně konjunktivní s negací *non*; obecný význam ‘že’) a *volitivní* (jinak také: snahový, účelový, volní; závazně konjunktivní s negací *ne*; obecný význam ‘aby’)” – PEŇÁZ (1992), 131.

⁵ Týká se pouze kladných vět, neboť záporné lze rozlišit podle užití zápornky – deklarativní věty jsou negovány pomocí *non*, žádací pomocí *ne*.

umožňuje plynulejší přechod mezi jednotlivými sémantickými vztahy, neboť jsou-li jejich vyjádření různá, musí se mluvčí rozhodovat, kterému z nich dá přednost, čímž už vlastně zařadí příslušný vztah k jedné z variant.⁶ Možnost ponechat otázku přesné specifikace vztahu otevřenou lze využít i stylisticky k záměrné dvojznačnému vyjádření⁷. Na straně druhé pak spočívá zásadní rozdíl obou jazyků v tom, že věty s *ὥστε* a věty s *ut* mají odlišné možnosti postavení v textu. *ὥστε* může uvozovat jak větu vedlejší, tak větu hlavní, a to buď koordinačně spojenou v souvětí nebo samostatnou, a může hrát úlohu v rámci globálního uspořádání textu. Naproti tomu *ut* je spojkou podřadicí, uvozující pouze věty velmi úzce související se svou větou řídící, které se proto nemohou ke kontextu vztahovat jinak než jejím prostřednictvím (pokud se k němu vůbec vztahují) – proto jimi např. nelze vyjádřit následek/důsledek plynoucí z širšího kontextu a ani k ztvárnění ostatních typů následkového/důsledkového vztahu nejsou příliš vhodné.

Závěry předkládané v tomto článku vycházejí především z analytického zpracování excerpovaného materiálu, který tvoří věty vybrané z děl latinských autorů 1. stol. př. n. l. a 1. stol. n. l. Aby bylo možno se v co největší míře vyhnout případnému ovlivnění materiálu specifickými rysy jednotlivých žánrů, excerpovala jsem vždy díla zástupců tří hlavních prozaických žánrů – dějepisectví, řečnictví a filosofie – Sallustia, Ciceronovy *Filippiky proti Marku Antoniovi* a Senekovy *Listy Luciliovi*.

Vztah účinkový

Latinské konsekutivní adverbiální věty bývají nejčastěji prostředkem vyjádření účinkového sémantického interpropozičního vztahu. Propozice jsou v tomto vztahu tehdy, jestliže závislá propozice charakterizuje způsob děje, stavu nebo vlastnosti, které jsou obsahem propozice nadřazené, tak, že obsah její propozice je představen jako následek/důsledek tohoto způsobu. Vztah účinkový je jedním z typů vztahu následkového/důsledkového v širším slova smyslu, jehož kauzální základ je zde modifikován navrstvením sémantického rysu způsobu. Charakter tohoto způsobového rysu může být buď kvantitativní (míra, intenzita, stupeň) nebo kvalitativní (typ, druh, forma, průběh, způsob v užším slova smyslu apod.).

V českých gramatikách⁸ je termín *účinek* vyhrazen pouze pro následek/důsledek rysu kvantitativního; o spojeních propozic, v nichž je obsah závislé propozice představen jako výsledek kvality děje či vlastnosti, jež jsou obsahem propozice nadřazené, se tyto gramatiky nezmiňují. P. Karlík hodnotí takové případy jako následkové/důsledkové modifikace vztahů způsobu

⁶ Jak je tomu např. u vztahu následkově-účelového v řečtině.

⁷ Viz př. č. 10 v kapitole o modifikacích vztahu účinkového.

⁸ GREPL – KARLÍK (1986), 379; *Česká mluvnice* 3 (1987), 485.

bových⁹ (tzn. že základem vztahu je popis způsobu, kauzální souvislost obsahů je méně podstatná). Toto hodnocení je však v rozporu s obvyklým vymezením vztahu způsobového,¹⁰ podle něhož určení způsobu vnější okolností, což následek/důsledek nepochybně je, mezi způsobové vztahy nepatří.

Důvodem takového omezení účinkového vztahu je nejspíše to, že hranice mezi charakterizací kvality (= způsobu v užším slova smyslu) pomocí jejího následku a mezi vztahem čistě způsobovým¹¹ není jednoznačná, ale vede širokou přechodnou oblastí. Často nelze rozlišit, zda závislá propozice vyjadřuje následek způsobu (v užším slova smyslu) nebo způsob sám (viz př. č. 3), kvalita děje či vlastnosti totiž může být propozicí vyjádřena přímo. U kvantit, kterou obvykle propozičně vyjádřit nelze, takové problémy nenastávají. Naopak v případech, kdy se nepochybně jedná o vztah účinkový, bývá v češtině způsobový rys, z něhož účinek vyplývá, jen velmi zřídka představen jako rys jednoznačně kvalitativní, protože nejběžnější české korelativum *tak* je možné chápat výhradně kvalitativně v podstatě jen tehdy, je-li kvantitativní interpretace zcela vyloučena, v přechodných případech totiž obvykle převládá význam kvantitativní (viz český překlad věty v poznámce 14).

Zkoumáme-li však mezipropoziční vztahy v klasických jazycích, není důvodu, proč bychom měli pojem účinku omezit pouze na následek/důsledek kvantit. Neboť přestože právě mezi takovými spojeními propozic, kde obsah závislé propozice blíže specifikuje kvalitu obsahu propozice nadřazené, nacházíme případy stojící na hranici mezi vztahem účinkovým a čistě způsobovým¹² (viz př. č. 3), je u mnoha z nich naprosto nepochybné, že základem vztahu je stejná kauzální souvislost jako ve spojeních, kde účinek charakterizuje kvantitu (viz př. č. 1, 2). To, že se v obou případech jedná o identický vztah, potvrzuje i existence takových spojení propozic, v nichž je jedním společným účinkem charakterizována zároveň kvantita i kvalita.¹³

⁹ KARLÍK (1989), 3.

¹⁰ "Do způsobového spojení vět zahrnujeme kvalifikaci inherentní, nikoli určení vnějšími okolnostmi", *Česká mluvnice* 3 (1987), 494; cf. kapitolu o vztahu způsobovém.

¹¹ Způsob (resp. způsob v užším slova smyslu = kvalita) je charakterizován přímým popisem, nikoli pomocí svého následku/důsledku – cf. kapitolu o vztahu způsobovém.

¹² V těchto případech nelze rozlišit, zda závislá propozice vyjadřuje následek kvality nebo zda ji popisuje. Takováto propoziční spojení tvoří s spolu se spojeními typu "general + particular" (cf. kapitolu o vztahu způsobovém; cf. ECKELS /1901/, 41-44) přechodnou oblast, která umožnila rozšíření povrchové realizace formou "adverbiálních konsekutivních" vět i na vyjádření vztahu čistě způsobového.

¹³ Jako příklad lze uvést řeckou větu Lys. 12,1 τοιαῦτα αὐτοῖς τὸ μέγεθος καὶ τοσαῦτα τὸ πλήθος εἴργασται, ὥστε μήτ' ἂν ψευδόμενον δεινότερα τῶν ὑπαρχόντων κατηγορήσαι, μήτε ἀληθῆ βουλόμενον εἰπεῖν ἅπαντα δύνασθαι...

Kromě toho je přechod mezi kvalitativním a kvantitativním charakterem způsobu plynulý – v mnoha případech, kdy jde nesporně o vztah účinkový, není přesně rozlišeno, zda účinek vyplývá z kvantitativní či kvality, přičemž obě interpretace jsou stejně oprávněné.¹⁴

Kvalita charakterizovaná účinkem:

- /1/ Sen. epist. 43,4 **Sic** vivimus, **ut** deprehendi **sit** subito aspicí. *Žijeme tak, že být náhle spatřen znamená být přistižen.*
 /2/ Cic. Phil. 3,5 Nunc enim primum **ita** convenimus, **ut** illius beneficio **possemus** ea, quae sentiremus, libere dicere. *Nyní jsme se totiž poprvé sešli za takových okolností (= takovým způsobem), že jsme díky němu mohli svobodně říci, co si myslíme.*

Přechod mezi vztahem účinkovým a čistě způsobovým:

- /3/ Cic. Phil. 7,5 Hunc ipsum, mihi hominem familiarissimum, nisi **talis** consul esset, **ut** omnis vigilias, curas, cogitationes in rei publicae salute **defigeret**, consulem non putarem. *Jeho samého, člověka mě velmi blízkého, bych nepovažoval za konzula, kdyby nebyl takovým konzulem, že všechnu svou starost, péči a všechny své myšlenky věnuje blahu státu.*

Kvantita bývá pomocí účinku charakterizována nejčastěji tak, že míra/intenzita nějakého děje či vlastnosti je představena jako tak velká, že příslušný účinek¹⁵ je nebo může být realizován (viz př. č. 4); může však také být blíže specifikována jako dostatečná pro jeho uskutečnění (viz př. č. 5).

- /4/ Sen. epist. 46,1 **Tanta** ... dulcedine me tenuit et traxit (*liber tuus*), **ut** illum sine ulla dilatatione **perlegerim**. (*Tvá kniha*) mě přivábí-

dopustili se tolika tak závažných skutků (= **takových** co do závažnosti a **tolika** co do množství), **že** bych je nemohl žalovat za strašnější činy, i kdybych si vymýšlel, ani vypovědět všechno, chci-li mluvit pravdu..., kde “τοιαῦτα τὸ μέγεθος” hodnotí činy kvalitativně (je užito “kvalitativního” zájmena τοιοῦτος, μέγεθος zde neznamená velikost ve smyslu kvantitativním, ale závažnost, hrůznost), “τοσαῦτα τὸ πλῆθος” kvantitativně; vztah mezi obsahy nadřazené a závislé propozice je zjevně příčinný.

¹⁴ Jako příklad nám opět může posloužit řecká věta: Lys. 12,70 ὁ δὲ ὦν μὲν ὑπέσχετο οὐδὲν ἔπραξεν, οὕτως δὲ ἐνεθύμητο ὥς χρὴ μικρὰν καὶ ἄσθενή γενέσθαι τὴν πόλιν, ὥστε περὶ ὦν οὐδεὶς πάποτε οὔτε τῶν πολέμιων ἐμνήσθη οὔτε τῶν πολιτῶν ἥλπισε, ταῦθ' ὁμᾶς ἔπεισε πρᾶξαι, ... τοῦ Πειραιῶς τὰ τεῖχη περιελεῖν. *Nesplnil nic z toho, co slíbil, byl naopak tak přesvědčen, že se obec musí zmenšit a zeslábnout, že vás přesvědčil, abyste vykonali to, o čem se nikdy ani nezmínil nikdo z nepřátel a čeho se nikdo z občanů nenadál ... totiž zbourat hradby kolem Peiraia..., jejíž český překlad vzbuzuje dojem kvantitativní charakteristiky, ale v řečtině samé nelze jednoznačně poznat, zda οὕτως ἐνεθύμητο znamená “jeho názor, že obec..., byl toho druhu, takový” nebo “byl tak pevně přesvědčen, že...” – oba výklady jsou stejně opodstatněné a oprávněné.*

¹⁵ Tímto účinkem může být i propozice záporná, tj. obsahující negaci.

la a zaujala **takovou** (= **tak velikou**) líbezností, že jsem ji bez odkladu přčetl.

- /5/ Sen. epist. 52,2 Nemo per se **satis** valet, **ut emergat**; oportet manum aliquis porrigat, aliquis educat. *Nikdo není sám o sobě **dosta- tečně silný**, aby mohl **vybřednout** sám; je třeba, aby mu někdo podal ruku, aby ho někdo odtamtud vyvedl.*

Míra/intenzita stavu či děje může být rovněž představena jako příliš velká na to, aby mohla vyvolávat nějaký účinek. Nejčastěji bývá tento vztah ztvárněn jako srovnání – míra/intenzita je větší než taková, ze které by mohl daný účinek vyplývat. Charakterizovaný kvantitativní rys je pak vyjádřen komparativem adjektiva (jde-li o stupeň vlastnosti – viz př. č. 6) nebo adverbia (jedná-li se o míru děje – viz př. č. 7); kvantita, s níž je srovnáván, je na povrchové rovině reprezentována svým účinkem – srovnávací částice *quam* tedy stojí před větou účinkovou. V takovém případě lze mluvit o vztahu účinkově srovnávacím.

- /6/ Sen. epist. 21,8 Et **apertior** ista sententia est, **quam ut interpreta- tanda sit, et disertior, quam ut adiuvanda**. *Tato myšlenka je jasnější, než aby ji bylo nutno vysvětlovat, a výmluvnější, než aby ji bylo nutno zdůrazňovat.*
- /7/ Sen. epist. 53,3 **Peius** autem vexabar **quam ut** mihi periculum **succurreret**. *Bylo mi příliš špatně, abych myslel na nebezpečí.*

Způsobový sémantický rys nemusí být ve vztahu účinkovém přítomen vždy ve stejné míře; jeho oslabením je posilována úloha rysu kauzálního, čímž vzniká plynulý přechod ke vztahu následkovému/důsledkovému. Oslabený způsobový rys nebývá zpravidla v řídící větě explicitě vyjádřen, jeho přítomnost lze obvykle poznat pouze z obsahu obou propozic. Tento slabý způsobový rys bývá nejčastěji kvalitativního charakteru, protože vnitřně dosti rozrůzněná sémantická kategorie kvality má – na rozdíl od jednotné a poměrně přesně vymežitelné kategorie kvantity – značně neurčité hranice, takže zahrnuje i dosti obecná způsobová určení; může se však jednat i o rys kvantitativní. Někdy lze oslabený způsobový rys chápat oběma způsoby.¹⁶ Jako příklad přechodu mezi vztahem účinkovým a následkovým/důsledko- vým, blížící se díky výraznému oslabení způsobového rysu více k následku, uveďme souvětí:

- /8/ Cic. Phil. 2,40 Me nemo nisi amicus fecit heredem, **ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur**. *Mě dědi-*

¹⁶ Jako příklad může posloužit tato řecká věta: Th. 1,91,4 φανερώς εἶπεν ὅτι ἡ μὲν πόλις σφῶν τετείχισται ἤδη ὥστε ἱκανῇ εἶναι σώζειν τοὺς ἐνοικοῦντας... *otevřeně řekl, že jejich město už má hradby, takže může dostatečně ochránit své obyvatele...* nebo: *...že jejich město už má takové (popř. tak vysoké) hradby, že může...*

cem neučinil nikdo jiný než přítel, takže se s oním prospěchem, byl-li to vůbec prospěch, pojil jakýsi duševní zármutek.

V tomto souvětí bychom mohli najít způsobový rys, ovšem značně oslabený, v tom, jak byl dotčený učiněn dědicem: *Nikdo jiný než přítel mě neučinil dědicem takovým způsobem, aby se s oním prospěchem, byl-li to vůbec prospěch, pojil jakýsi duševní zármutek.*

Jedná se však o jev okrajový, neboť vzhledem k tomu, že se věty uvozené *ut* nemohou (na rozdíl od vět s ὥστε) ke kontextu vztahovat jinak než prostřednictvím své věty řídící, jak jsme již poznamenali výše, nejsou pro vyjadřování vztahů čistě kauzálních (vztahu následkového/ důsledkového¹⁷) příliš vhodné.

Modifikace vztahu účinkového

Na vztah účinkový se mohou navrstvovat další sémantické rysy, přičemž některé z takto vzniklých modifikací tvoří přechod k jiným sémantickým vztahům. V latině umožňuje shoda povrchového vyjádření, jak jsme již poznamenali výše, plynulejší přechod mezi jednotlivými sémantickými vztahy.

Je-li účinek prezentován jako chtěný, zamýšlený, tj. přidruží-li se rys cílenosti/vůle¹⁸ (nejčastěji k tomu dochází, označuje-li predikát nadřazené propozice nějakou uvědomělou činnost), představuje výsledný vztah přechodnou kategorii mezi vztahem účinkovým a účelovým. Od vztahu čistě účelového se liší jednak přítomností způsobového rysu (viz př. č. 9), jednak tím, že na kauzální souvislost obsahů obou propozic je kladen větší důraz než na záměrnost účinku.¹⁹ Dojde-li k oslabení způsobového rysu, význam závislé propozice se téměř vždy blíží čistému účelu. Věta si ovšem někdy může i přesto uchovat možnost účinkové interpretace, čehož lze stylisticky využít k záměrně dvojznačnému vyjádření (viz př. č. 10).

/9/ Sen. epist. 66,3 Quosdam itaque mihi videtur in hoc **tales** natura generare, **ut adprobet** virtutem omni loco nasci. *Zdá se mi tedy, že příroda zrodila některé lidi v tomto ohledu **takové**, aby (nebo že) dokázala, že ctnost může vzniknout všude.*

/10/ Cic. Phil. 2,56 Si severus, cur non in omnis? Si misericors, cur non in suos? Sed omitto ceteros: Licinium Lenticulam de alea condem-

¹⁷ Podrobněji o vyjadřování tohoto vztahu řeckými větami s ὥστε viz KRYLOVÁ (1997).

¹⁸ Takové věty bývají – na rozdíl od ostatních účinkových vět, v nichž se užívá zápornky *non* – negovány zpravidla pomocí *ne*.

¹⁹ Což velmi názorně dokumentuje např. řecká věta: Th. 1,29,3 τὰς ναῦς ἅμα ἐπλήρουν, ζεῦξάντες τε τὰς παλαιὰς ὥστε πλωίμους εἶναι καὶ τὰς ἄλλας ἐπισκευάσαντες, *a poté, co staré lodě zespodu ovinuli lany **tak**, že (nebo aby) byly schopny plavby, a nové vystrojili, obsazovali je posádkou.*

natum, conlusorem suum, restituit, quasi vero ludere cum condemnato non liceret, **sed ut** quod in alea perdiderat (Antonius) beneficio legis **dissolveret**. *Je-li přísný, proč ne na všechny? Je-li milosrdný, proč ne vůči svým blízkým? Ale nebudu se zmiňovat o ostatních: zrušil trest svému spoluhráči Liciniu Lenticulovi, odsouzenému za hru v kostky, jako kdyby nebylo dovoleno hrát s odsouzeným, ve skutečnosti však proto, aby (zároveň tak, že) úsluhou na poli zákona vyrovnal to, co prohrál v kostkách.*

Pokud je obsahem účinkové propozice místo děje/stavu přirozeně vyplývajícího z obsahu propozice řídící nebo očekávaného děj/stav protichůdný, nabývá vztah propozic **omezovacího či přípustkového zabarvení**:

/11/ Sen. epist. 24,26 Omnia sic transeunt, **ut revertantur**. *Všechno pomíjí (jen) tak, že se to znovu vrací.*

/12/ Sen. epist. 75,13 Secundum genus est eorum, qui et maxima animi mala et adfectus deposuerunt, **sed ita, ut non sit** illis securitatis suae certa possessio; possunt enim in eadem relabi. *Druhým typem (filosofů) jsou ti, kteří se zbavili nejhoršího duševního zla a vášni, ale (jen) do té míry, že dosud nejsou zcela v bezpečí; mohou totiž znovu upadnout do těchž chyb.*

Na druhé straně lze ovšem také najít přípustková spojení, v nichž je přípustkou charakterizován typ děje, stavu či vlastnosti, které jsou obsahem propozice nadřazené (viz př. č. 13). Toto spojení se blíží spojení účinkovým tím, že k jejich sémantickému základu přistupuje způsobový rys.²⁰ Často je však velice slabý a u většiny přípustkových vět by účinková interpretace neodpovídala funkci, kterou v textu plní, nicméně u mnoha z nich je způsobový rys latentně přítomen a pokud je to stylisticky vhodné, může být posílen a zdůrazněn.

/13/ Cic. Phil. 8,2 Potest ... esse bellum, **ut tumultus non sit**, tumultus esse sine bello non potest. *Může existovat (taková) válka, kterou neprovází tumultus (= že není, ačkoli není tumultus), ale tumultus bez války existovat nemůže. nebo Je možné vést válku, přestože ji neprovází tumultus, ale tumultus bez války existovat nemůže.*

I "omezovací" účinek může být prezentován jako záměrný – v takovém případě vzniká vztah, stojící na hranici vztahu účinkového, přípustkového

²⁰ Prof. Bartoněk podobně vykládá všechny vztažné přípustkové věty: "Pokud jde o latinské tzv. vztažné věty ... přípustkové, i v nich je ... přítomen rys účinku." Větu Egomet, qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen, cum Athenas venissem, complures tum ibi dies sum commoratus (Cic. de or. 1,82) interpretuje takto: Já (jsa takový, že) jsem se pozdě a pouze povrchně seznámil s řeckým písemnictvím, přece jen jsem se zdržel po mnoho dní v Athénách. – BARTONEK (1988), 159.

(resp. omezovacího) a účelového, což je umožněno díky blízkosti povrchových vyjádření těchto vztahů. Jako příklad uveďme:

- /14/ Cic. Phil. 12,4 Paret senatui? “Credo,” inquit Calenus, “sed **ita, ut teneat dignitatem.**” *Poslouchá senát? “Věřím tomu,” řekl Calenus, “ale poslouchá ho (jen do té míry, jen) tak, aby si uchoval (= že si uchovává) důstojnost.*”

Účinkem je možno specifikovat i **požadovaný** nebo **slibovaný kvalitativní rys** (okolnosti, charakter apod.) děje či stavu. Pro takovéto vyjádření požadované či slibované podmínky “konsekutivní” větou se v latině – na rozdíl od řečtiny disponující bohatou škálou možných vyjádření takové “podmínky” či požadavku²¹ – užívá téměř výhradně jeden ustálený typ povrchového vyjádření. Jedná-li se o podmínku zápornou, bývá negována pomocí *ne* (viz př. č. 15), protože je přítomen sémantický rys vůle. V řídící větě obvykle stojí antecedent (*sub*) *ea condicione, his condicionibus*, zdůrazňující “podmínkový” charakter účinku.

- /15/ Cic. Arch. 25 quem nos ... vidimus, cum ei libellum malus poeta de populo subiecisset, ...iubere ei praemium tribui **sub ea condicione, ne quid postea scriberet.** ...*viděli jsme, jak přikázal, když mu špatný básník z lidu vnucoval svou knihu, aby mu dali odměnu, ale pod podmínkou, že už nikdy nic psát nebude.*

Vztah způsobový

Kromě vztahu účinkového mohou latinské konsekutivní adverbiální věty vyjadřovat i vztah způsobový. O tento vztah se jedná tehdy, pokud obsah závislé propozice vyjadřuje způsob děje, stavu nebo vlastnosti, které jsou obsahem propozice nadřazené, a to buď jeho přímým popisem nebo přirovnáním, přičemž v případě “adverbiálních konsekutivních” vět přichází v úvahu pouze první z těchto možností. Jako příklad uveďme

- /16/ Cic. Phil. 14,5 A quo populus Romanus frequens **ita** salutem D. Bruti una voce **depoposcit, ut** eam non solum commodis suis, sed etiam necessitati victus **anteferret.** *A shromážděný římský lid ho jednomyslně žádal o záchranu D. Bruta, a to tak (důrazně), že jí dával přednost nejen před svým prospěchem, ale i před nezbytným zásobováním.*
- /17/ Sen. epist. 58,10 Hoc **sic** dividam, **ut** dicam corpora omnia aut animantia esse aut inanima. **Tēla rozdělím tak, že řeknu, že mohou být buď oduševnělá nebo bez duše.**

Způsobová propozice vyjadřuje nejčastěji způsob v užším slova smyslu, tj. kvalitativní charakteristiku (viz př. č. 16, 17), ale může specifikovat

²¹ Podrobněji viz KRYLOVÁ (1997).

i míru/intenzitu. K tomu dochází jednak ve spojeních typu, který W. A. Eckels²² nazývá "general + particular",²³ jednak po vazbě *tantum abest, ut...* (*aliquid fiat*), *ut*, které popisují "kolik schází" k realizaci děje či stavu vyjádřeného druhou větou s *ut*.

K vyjádření propozic čistě způsobových se vět s *ut* začalo užívat pravděpodobně vlivem podobnosti s takovými účinkovými spojeními, kde je kauzální základ vztahu méně zřetelný nebo kde je oslaben, a kde tudíž do popředí vystupuje způsobový sémantický rys. Již v kapitole o vztahu účinkovém jsme se setkali s případy, u nichž nelze rozlišit, zda závislá propozice vyjadřuje následek způsobu nebo způsob sám (viz př. č. 3). Další skupinu propozičních spojení, stojící na přechodu mezi oběma vztahy, tvoří taková spojení, v nichž způsob (zpravidla velká míra) děje, stavu či vlastnosti, které jsou obsahem propozice řídící, není charakterizován pomocí "vnějšího následku",²⁴ tj. pomocí nějakého jiného děje nebo stavu, který je jím způsobován, jako např. ve spojení

/4/ Sen. epist. 46,1 **Tanta** ... dulcedine me tenuit et traxit (*liber tuus*), **ut** illum sine ulla dilatatione **perlegerim**. (*Tvá kniha*) *mě přivábila a zaujala takovou (= tak velikou) líbezností, že jsem ji bez odkladu přečetl.*

nýbrž tak, že propozice závislá uvádí speciální příklad či projev obsahu propozice řídící, např.

/18/ Sall. Iug. 24,2 ...vis Iugurthae subigit, quem **tanta lubido exstinguendi** me invasit, **ut** ... sanguinem meum quam omnia **malit**. ...*nutí mě k tomu násilí, jehož se dopouští Iugurtha, kterého posedla taková touha mě zničit, že ... prahne po mé krvi více než po čemkoli jiném.*

W. A. Eckels nazývá tento typ "general + particular"²⁵ a vztah mezi větami vykládá spíše jako srovnávací než účinkový.²⁶ I když lze předpokládat, že termínem srovnání (comparison), který blíže nespecifikuje, označuje určení způsobu všeobecně, nikoli srovnání v pravém slova smyslu – není totiž pravděpodobné, že by uvedení příkladu či projevu děje nebo vlastnosti chápal

²² ECKELS (1901), 41.

²³ Viz níže.

²⁴ ECKELS (1901), 41 užívá termínu "external result".

²⁵ ECKELS (1901), 41-44; na str. 41 ho vymezuje takto "It is that form of correlative *ōστε* sentence in which an act, quality or condition is defined, not by some fact or circumstance which flows from it, but by giving a particular example of the act, quality or condition" a jako anglickou paralelu obou typů uvádí věty "I am so fortunate that I am envied by my friends" a "I am so fortunate as to have many friends".

²⁶ ECKELS (1901), 41: "The relation is, to our feeling, more one of comparison than of consequence proper."

stejně jako přirovnání jednoho faktu k druhému na základě jejich podobnosti – není jeho hodnocení zcela přesné. Zmíněný zvláštní případ či projev obsahu propozice nadřazené totiž může být představen nejen jako popis tohoto obsahu (resp. popis velké míry/intenzity příslušného děje, stavu či vlastnosti), ale i jako “vnitřní následek” (tj. zvláštní případ je představen jako následek obecného děje či stavu); nejčastěji jsou přítomny obě tyto funkce, i když v různé míře. A přestože je u většiny takových spojení způsobová interpretace přirozenější, nelze kauzální vysvětlení nikdy zcela vyloučit. Spojení typu “general + particular” tak tvoří velmi plynulý přechod od vztahu téměř čistě účinkového ke vztahu téměř čistě způsobovému. Na jedné straně tohoto spektra stojí případy, kde převažuje příčinná souvislost mezi obsahy obou propozic (viz př. č. 20 či první “účinek” v př. č. 18*), na druhé pak spojení, jejichž komunikačním centrem je propozice závislá, zatímco obsah nadřazené propozice představuje pouze její obecné zarámování či hodnocení (jako příklad uveďme typická použití tzv. “řečnických formulí”²⁷ typu *eo se perducere, in eo... /gen./ procedere, in tantam... /ak./ pervenire* apod. ... /viz př. č. 19/). Jako příklad spojení, u nichž nelze rozhodnout, zda převládá určení způsobu či příčinnost, nám může sloužit již uvedený př. č. 18.

V latině je – na rozdíl od řečtiny – obsah závislé propozice ve spojení typu “general + particular” častěji prezentován jako “vnitřní následek” obsahu propozice nadřazené než jako jeho popis. Kauzální souvislost obsahu může být zdůrazněna také tím, že jsou vedle sebe postaveny dva účinky, z nichž jeden celkem nepochybně představuje “vnitřní následek” – ten, zvláště je-li uveden jako první, obrátí adresátovu pozornost k příčinné interpretaci – a druhý speciální případ či projev obsahu nadřazené propozice (viz př. č. 18*). Rovněž v případě řečnických formulí, u nichž v řečtině zcela jednoznačně převládá způsobový charakter,²⁸ se můžeme celkem běžně setkat s tím, že propozice závislá vyjadřuje “vnitřní následek” (viz druhý “účinek” v př. č. 20) a dokonce i “následek vnější” (viz př. č. 21), což u formulí řeckých prakticky nenastává.

“Vnitřní následek”:

/18*/ Sall. Iug. 24,2 Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, patres conscripti, sed vos Iugurthae subigit, quem **tanta lubido extinguendi** me invasit, **ut** neque vos neque deos immortalis in animo **habeat**, sanguinem meum quam omnia **malit**. *Není to má vina, otcové a přisedící, že k vám tak často posílám vyslance s prosbami, nutí mě k tomu násilí, jehož se dopouští Iugurtha, kterého posedla taková touha mě zničit, že se neohlíží ani na vás ani na nesmrtelné bohy a prahne po mé krvi více než po čemkoli jiném.*

²⁷ SEUME (1883), 51-53; ECKELS (1901), 39-41.

²⁸ Podrobněji viz KRYLOVÁ (1997).

Typické užití "řečnických formulí" – závislá propozice představuje způsobové určení:

- /19/ Sen. epist. 123,12 Quanto satius est rectum sequi limitem et **eo se perducere, ut** ea demum **sint** tibi iucunda, quae honesta. *Oč lepší je držet se přímé cesty a dospět až k tomu, že příjemné bude pro tebe jen to, co je čestné.*

Řečnická formule, kde závislá propozice představuje "vnitřní následek":

- /20/ Sall. Iug. 7,4 Iugurtha ... multo labore multaque cura, praeterea modestissime parendo et saepe obviam eundo periculis **in tantam claritudinem** brevi **pervenerat, ut** nostris vehementer **carus**, Numantinis maximo **terrori esset**. *Iugurtha brzy dosáhl díky ohromnému úsilí a velké pečlivosti, především pak díky tomu, že velmi skromně poslouchal příkazy a často se vystavoval nebezpečí, takové proslulosti, že byl u našich nesmírně oblíben a pro numantijské byl největším postrachem.*

Řečnická formule, kde závislá propozice představuje "vnější následek":

- /21/ Sall. Iug. 5,2 Quae contentio divina et humana cuncta permiscuit **eoque vecordiae processit, ut** studiis civilibus bellum atque vastitas Italiae **finem faceret**. *Tento spor uvedl ve zmatek veškerý božský i lidský řád a dostoupil takové zběsilosti, že teprve válka a zpusťování Itálie zastavily stranické sváry.*

Závěr

Pokusili jsme se klasifikovat latinské konsekutivní adverbialní věty (tj. takové konjunktivní vedlejší věty uvozené *ut*, v nichž se konjunktivu užívá samostatně, které funkčně odpovídají řeckým větám a vazbám uvozeným ὥστε) na základě sémanticko-logického přístupu k popisu souvětí, konkrétně pomocí zásad závislostního popisu mezipropozičních vztahů. Zmíněný přístup umožňuje vymezit základní třídy vztahů, které jsou konsekutivní věty schopny ztvárňovat, a dále uvést konsekutivní věty do souvislosti s jinými prostředky vyjadřujícími stejné vztahy.

Společným rysem rozmanitých sémantických vztahů, které mají propozice povrchově vyjadřované zkoumaným typem vět ke svým propozicím řídícím, je kauzalita a způsob. Přítomen může být pouze jeden z těchto rysů (jako kauzalita ve vztahu následkovém/důsledkovém či způsob ve vztahu způsobovém) nebo oba zároveň (vztah účinkový), a to v různé intenzitě, což umožňuje jednak plynulý přechod mezi základními typy vztahů, jednak vznik různých sémantických odstínů.

Ut má značně širokou škálu významů, a proto se konjunktivních vět s *ut* užívá i pro vyjádření jiných než výše zmíněných sémantických vztahů – především vztahu účelového a přípustkového. Tato blízkost povrchových vyjádření umožňuje plynulý přechod i na rovině sémantické a výskyt širokého

spektra přechodných případů, jejichž nejednoznačnost lze někdy využít i stylisticky. Na druhé straně je užití *ut* omezeno tím, že tato spojka uvozuje výhradně vedlejší věty úzce spojené se svými větami řídícími, což téměř znemožňuje jejich použití při vyjadřování sémanticky poměrně volného vztahu následkového/důsledkového.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BARTONĚK, A., *Klasifikace latinských vedlejších vět*, SPFFBU A 36, 1988, 155-160.
- Česká mluvnice 3. Skladba (red. F. Daneš, Z. Hlavsa, M. Grepl), Praha 1987.
- ECKELS, J. M., *Ὡστε as an Index of Style in the Orators*, Diss., Baltimore 1901.
- FÜRST, K., *Latinská mluvnice pro gymnasia a reálná gymnasia*, Praha 1932.
- GHISELLI, A. – CONCIALINI, G., *Il libro del latino*, Roma – Bari 1983.
- GILDERSLEEVE, B. L., *The Consecutive Sentence in Greek*, AJPh 7, 1886, 161-175.
- GREPL, M. – KARLÍK, P., *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1986.
- KARLÍK, P., *O tzv. 'účinku'*, SaS 50, 1989, 1-9.
- KRYLOVÁ, B., *Comparison between Greek and Latin Consecutive Clauses*, Graecolatina Pragensia 15, 1997 (v tisku).
- KÜHNER, R. – STEGMANN, C., *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, Hannover 1953.
- LEUMANN, M. – HOFFMANN, J. B. – SZANTYR, A., *Lateinische Grammatik II. Syntax und Stilistik*, München 1965.
- MUAROKA, T., *Purpose or Result, ὥστε in Biblical Greek*, NT 15, 1973, 205-219.
- NOVOTNÝ, F., *Základní latinská mluvnice*, Praha 1957.
- PEŇÁZ, P., *Latinské způsobové ut a jeho funkční ekvivalenty*, SPFFBU E 37, 1992, 131-142.
- PEŇÁZ, P. – URBANOVÁ, D., *Syntax latinského souvětí*, pracovní verze skript, Brno 1993.
- SEUME, H., *De sentiis consecutivis Graecis*, Diss., Gottingae 1883.
- WOODCOCK, E. C., *A New Latin Syntax*, Cambridge Mass. 1959.

SUMMARY

Semantic Classification of Latin Consecutive Clauses

This article is an attempt to classify Latin consecutive clauses (i.e. Latin *ut*-clauses with independent use of subjunctive functionally equivalent with Greek ὥστε-clauses) on the basis of semantico-logical approach to the description of complex sentences, particularly of the dependency description of interpropositional relations. The above mentioned approach enables us to define fundamental classes of semantical relations, that can be on the surface level represented by consecutive clauses, and their modifications. Besides that it is very useful for connecting the description of consecutive clauses with the description of the other devices representing the same semantical relations.

The common feature of various semantical relations of the propositions represented on the surface level by consecutive clauses to their principal propositions are the features of causality and of manner. There can be present only one of them in the relation (as the causality in the relation of simple result/logical inference and the manner in the relation of manner) as well as both of them (as in the relation of proper consequence). In this case their intensity can vary and that is why there exist no strict boundaries between the fundamental types of semantical relations and at the same time there can arise many special varieties of them.

Ut has wide range of meanings, and that is why the subjunctive *ut*-clauses are used also for representing other than only "consecutive" relations – these are above all the relations of purpose and of concession. Owing to the very similar surface level representations there are no strict boundaries between these relations on the semantical level either and we can find quite wide range of transitional semantical relations in Latin. In some cases the possible ambiguity of such transitional relations can be used for stylistical purposes.

On the other hand *ut*-clauses are always dependent – and very strictly dependent – on their principal clauses and that is why it is almost impossible for them to represent quite open and unrestrained relation of simple result/logical inference.

KONFRONTACE MINULOSTI A PŘÍTOMNOSTI V POZDNĚ ŘÍMSKÉM DĚJEPISECTVÍ

Jan Burian (Trnava)

II. Aurelius Victor a jeho *Liber de Caesaribus*¹

Zájmový odklon od rozsáhlých zpracování římské historie se v pozdní antice projevil v rostoucí oblibě krátkých přehledů římských dějin, resp. jejich vybraných úseků.² Dálo se tak v zásadě dvojí formou. Jednak byly sestavovány kroniky registrující stroze faktografickým způsobem nejzávažnější, ale i některé zajímavé a z celkového hlediska podružné podrobnosti z římských dějin, jednak byly sepisovány chronologicky souvislé stručné a přehledné výtahy z římských dějin, tzv. *breviaria* nebo *epitomy*, v nichž byla vybraná fakta opatřena nejzákladnějším komentářem, usnadňujícím čtenáři základní orientaci bez větších nároků na jeho předběžné znalosti. Známým příkladem literatury tohoto druhu je stručný přehled císařských dějin od doby Augustovy až po vládu Constantia II., který kolem roku 360 vytvořil Sextus Aurelius Victor a jenž je znám pod názvem *Kniha o císařích* (*Liber de Caesaribus* nebo prostě *Caesares*). Do stejné kategorie patří i neméně populární, ale tematicky širše zaměřené shrnutí římských dějin od jejich legendárních počátků až do roku 363 n. l., jež roku 369 věnoval císaři Valentovi jeho tajemník Eutropius. Osobitějším pojetím se vyznačuje dílo Rufia Festa, které vznikalo ve stejné době jako přehled Eutropiův a bylo rovněž adresováno Valentovi. Ze zachovaných děl tohoto druhu je časově nejmladší anonymní *Stručný přehled císařských dějin* (*Epitome de Caesaribus*), který spadá do počátku 5. století a rukopisnou tradicí je mylně připsán Aureliovi Victorovi. Tento přehled zachycoval události až do smrti císaře Theodosia I., tedy do konce římské říše jako jednotného státního útvaru.³

¹ Tato studie vznikla v souvislosti s projektem *Late Roman Historiography and the Transformation of Ancient World*, realizovaném formou grantu pražské Středoevropské univerzity (*The Central European University – Research Support Scheme*).

² Tato stať navazuje na I. část celkového zpracování zvoleného tématu (*Konfrontace minulosti a přítomnosti v pozdně římském dějepisectví I. Dobové souvislosti*) publikované v Auriga – ZJKF 38/39, 1996/1997, 43-53. V této souvislosti odkazují zvláště na literaturu, uvedenou v poznámkách 3 a 6. Kromě jiného srv. dále T. A. DOREY (red.), *Latin Historians*, London 1966; TÝŽ (red.), *Latin Biography*, London 1967; F. WINKELMANN – W. BRANDES (red.), *Quellen zur Geschichte des frühen Byzanz* (4.-9. Jahrhundert), Berlin 1990.

³ J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví starověké*, Praha 1948, 292 n.; J. BURIAN, *Pozdní antická historiografie*, in: HÉRÓDIANOS, *Řím po Marku Aureliovi*. SEXTUS AURELIUS VICTOR,

Zájemce o římskou minulost si tedy v pozdní antice nemohl naříkat na nedostatek možností získat snadno a rychle informaci o hlavních událostech římské minulosti. Uvedená díla jsou ostatně jen částí z většího množství stručných výtahů z římských dějin, které však upadly v zapomenutí a ztratily se. Kvalita zachovaných spisků, které umožňují celkem spolehlivou představu o tomto historiografickém žánru, je samozřejmě případ od případu různá, avšak její autory nelze jednoduše označit za nenáročné pisálky, kteří se při psaní svých děl řídili jednoduše zásadou "čím kratší, tím lepší". Výběr faktů, tvořících věcný základ těchto přehledů, byl určitou měrou diktován vžitým konvenčním pohledem na minulost, který se utvářel v průběhu císařské epochy a byl posilován i tou skutečností, že jednotliví autoři přebírali fakta mnohdy ze společných pramenů, respektive sami od sebe navzájem.⁴

Snaha o úsporný výraz a nezájem o kritické prověření přebíraných dat a věcných údajů vedly přirozeně často k chybám a nepřesnostem, jimž se nemohl vyhnout žádný z epitomátorů. Jejich obraz líčených osobností i událostí bývá často zploštělý a málo výstižný. Neznamená to však, že by *breviaria* byla automaticky zbavena jakékoliv pramenné hodnoty, nebo že by byla prostá hlubších myšlenkových záměrů. Ukázkou způsobu, jak mohlo *breviarium* pod pláštíkem strohého historického přehledu napomáhat propagaci autorových politických názorů, může být *Kniha o císařích* Aurelia Victora, který dokázal svůj pohled na soudobé problémy císařské moci skloubit celkem organicky s věcným výkladem.

Autor zaujímal významné místo v císařském správním aparátu za císařů Juliana Apostaty a Theodosia I. a měl tedy příležitost seznámit se z vlastní zkušenosti s problémy císařské administrativy. Názorově zůstával stoupencem pohanských kultů a obhájcem nároku římského senátu na reprezentativní podíl na řízení impéria.⁵ Jak odpovídá názvu *breviaria*, centrem jeho

Kniha o císařích. Český překlad J. BURIAN a B. MOUCHOVÁ. Praha 1975, 14 nn.; W. DEN BOER, *Rome à travers trois auteurs du quatrième siècle*, Mnemosyne Ser. IV, 21, 1968, 254 nn.; TÝŽ, *Some Minor Roman Historians*, Leiden 1972; P. L. SCHMIDT, *S. Aurelius Victor, Historiae abbreviatae*, PW RE Suppl. XV, Stuttgart 1978, slp. 1660 nn.; TÝŽ, in: R. HERZOG (red.), *Restauration und Erneuerung. Die lateinische Literatur von 284 bis 374 n. Chr.*, München 1989, 198 nn. Dále viz P. DUFRAGNE, *Aurelius Victor, Livre des Césars*, Paris 1975; H. W. BIRD, *Sextus Aurelius Victor. A Historiographical Study*, Leeds 1984 (další autorova díla, věnovaná Aureliovi Victorovi a širší dobové problematice, viz. str. 165); F. L. MÜLLER, *Eutropii Breviarium ab Urbe condita. Einleitung, Text und Übersetzung, Anmerkungen*, Stuttgart 1995; J. W. EADIE, *The Breviarium of Festus*, London 1967.

⁴ Srv. např. P. DUFRAGNE, XXV n.; H. W. BIRD, 16 nn.; P. L. SCHMIDT, in: R. HERZOG (red.), 196 nn.

⁵ Historický problém, který i pro nezaújatého pozorovatele musel představovat rozvoj křesťanství v císařské době, přechází Aurelius Victor záměrným mlčením. V tomto duchu se v případě Diocletianově nezmiňuje o persekucích, ale připomíná

pozornosti jsou charakteristiky jednotlivých císařů, popisovaných v chronologickém sledu. Autor sice uznává osudovost, projevující se v historickém dění (*Caes.* 28,5), ale nezabývá tím nejvyšší státní představitel odpovědnosti za jejich činy. “Ve státě totiž není dobra nebo zla, z něhož by jeho vládci nemohli udělat pravý opak” (*Caes.* 13,7). Řím podle Aurelia Victora neměl to štěstí, že by měl nadbytek vynikajících jednotlivců, ale pokud se naleznou, dosahují výjimečných úspěchů (*Caes.* 20,6). Dokladem pravdivosti tohoto tvrzení je Septimius Severus, jehož portrét autor zpracovává v nadnesené oslavném duchu, nepochybně i z toho důvodu, že ho k císaři, jako k severoafrickému rodákovi, poutaly hlubší sympatie.⁶

Aurelius Victor svému spisku nepředslal úvodní stať, v níž by objasnil své záměry a hlediska, podle nichž zpracovával jednotlivé císaře. Stejně tak knize chybí i formální obecnější závěr, takže vzniká dojem, že dílo je svým způsobem kusé a že k jeho hlubšímu porozumění je v každém případě nutné mít alespoň rámcovou představu o republikánské epoše.

Pohled Aurelia Victora na dynamiku období jím sledovaného je dán individuálními charakterovými rozdíly jednotlivých císařů, jež nutně nacházejí přímý odraz v rázu jejich vlády.⁷ V důsledku toho nemůže být základní autorovo kritérium císařských osobností jiné nežli etické, čímž se mu dlouhá řada sledovaných panovníků rozestupuje v zásadě na tři kategorie, tj. na dobré, špatné a na ty, u nichž se autor vzdává hlubší povahové charakteristiky a omezuje se na věcnou registraci jejich činů. Do popředí jeho zájmu vystupují přirozeně především první dvě uvedené skupiny, neboť s nimi jsou spojena vrcholná nebo naopak úpadková období impéria. Lze říci, že ve snaze proniknout pod povrch líčených událostí se Aurelius Victor snažil postihnout právě souvislost mezi osobností císaře a jeho povahovým profilem na straně jedné a soudobým stavem impéria na straně druhé. Tím jsou dána i kritéria, podle nichž jsou panovníci se svými výkony posuzováni: patří k nim císařovy morální vlastnosti, zásluhy o říši, zejména po stránce zahraničně politické, a jak lze u stoupence senátu očekávat, respekt vůči senátor-skému stavu.

císařovu “zbožnou péči o starobylé náboženské obřady” (*Caes.* 39,45). Constantino-vu náboženskou politiku charakterizuje všeobecným způsobem jako “uspořádání náboženských poměrů” (*formandisque religionibus ingentem animum avocavit*, *Caes.* 41,12). Poměrem císařů k senátu z hlediska Aurelia Victora se zabývá H. W. BIRD, 24 nn.; srv. i W. DEN BOER, *Mnemosyne* Ser. IV, 21, 1968, 261.

⁶ Význam afrického původu ve tvorbě Aurelia Victora se v moderní literatuře všeobecně uznává; např. P. DUFRAGNE, IX; P. L. SCHMIDT, *PW RE Suppl.* XV, 1661. Charakteristice Septimia Severa věnoval autor rozsáhlou dvacátou kapitolu svého díla; s tímto císařem spojuje i lidový výrok, “že se takový muž neměl narodit, nebo že neměl vůbec zemřít” (*Caes.* 20,6).

⁷ Srv. chronologicky sestavený přehled individuálních císařských povahopisů H. W. BIRD, 104 nn.; viz i P. DUFRAGNE, XVII; P. L. SCHMIDT, *PW RE Suppl.* XV, 1962.

Mravní profil dobrého vládce, pečujícího stejnou měrou o senát jako o svou pověst (*Caes.* 34,6), je individuální záležitostí každého jednotlivého císaře.⁸ Není mu tedy automatickým doporučením jeho urozený původ. Jak se ukázalo na příkladě Caligulově, bývá tomu “docela jinak, jakoby podle zákona vládnoucího v přírodě, která často téměř schválně rodí špatné z dobrých, nevzdělance z učených a podobně – nebo naopak. Proto mnoho moudrých lidí pokládalo za užitečnější děti nemít” (*Caes.* 3,5-6). Proti názoru, že dobrým císařem se může jedinec stát až ve vyzrálém věku, je Aurelius Victor přesvědčen, “že věk (=mládí) není na překážku dokonalosti, která však se snadno zvrhne, když povahu zkazí svévole, a že mládí se hlásí o svá práva bezohledněji, jestliže se zanedbávají” (*Caes.* 5,3).

Představu, kterou měl Aurelius Victor o dobrém císaři, lze rekonstruovat jednak z charakteristiky panovníků, které řadí do této kategorie, jednak z obecných úvah, které při různých příležitostech pronáší o vlastnostech, jež činí vládce dobrým nebo zlým. Dobří císaři, k nimž autor počítá Augusta, Vespasiana, Tita, Nervu, Traiana, Antonina Pia, do jisté míry Marka Aurelia a zvláště Septimia Severa, tetrarchy a Constantina, se vyznačují vlastnostmi, vyplývajícími v tradiční starořímské morálce z pojmu mužné ctnosti (*virtus*).⁹ Je však příznačné, že Aurelius Victor ve svém díle sice systematicky sleduje zásluhy jednotlivých císařů, nebo naopak jejich malou péči o mezinárodní postavení Říma, avšak v jejich povahopise opomíjí jejich vojenské schopnosti a vlastnosti a hlavní důraz klade především na jejich humánní občanský profil, k němuž patří mírnost a laskavost (srv. *Caes.* 9,2), rozvážnost (*Caes.* 12,4), spravedlivost (*Caes.* 15,3), moudrost, mírnost a bezúhonost (*Caes.* 16,9), mravní přísnost (*Caes.* 18,1) apod. Samotný pojem *virtus* zůstává stranou pozornosti Aurelia Victora, který dává zřetelně přednost tomu, že sleduje na svých hrdinech individuální projevy jejich jednotlivých složek.

Zvláštní předmět autorových úvah představuje otázka císařova vzdělání a jeho nezbytnosti pro výkon vladařských povinností.¹⁰ “Ačkoliv je dostatečně známo, že charakter je víc než vzdělanost, přece každý správný člověk, a v prvé řadě svrchovaný vládce, potřebuje pokud možno obojí. Není-li to možné, má působit uhlazeností a vzděláním, protože způsob jeho života má nesmírný vliv” (*Caes.* 8,8). Ještě konkrétnější je Aurelius Victor v souvislosti s charakteristikou Diocletianovy tetrarchie. “Tito všichni pocházeli z Illyrika. Dovedli dobře snášet útrapy venkovského a vojenského života,

⁸ Detailnější H. W. BIRD, 71 nn., 116 nn. Srv. i P. DUFRAIGNE, XVII.

⁹ K pojetí ideálního císaře u Aurelia Victora viz P. DUFRAIGNE, XXIII n.; toto pojetí Dufraigne neshledává příliš originálním, což však jen potvrzuje, že Aurelius Victor byl ve svém pohledu determinován římskými tradicionalistickými principy. Srv. i W. DEN BOER, *Mnemosyne* Ser. IV, 21, 1968, 257 nn.

¹⁰ Podrobněji H. W. BIRD, 71.

a ačkoliv byli málo vzdělaní, vládli přece k největšímu státnímu prospěchu... Svornost těchto panovníků plně ukázala, že k zmužilosti (*virtus*) téměř dostačuje přirozené nadání a dobrá vojenská zkušenost" (*Caes.* 39,26; 28). Třebáže tedy Aurelius Victor nepovažuje vzdělání za podmínku nezbytnou pro dobrého panovníka, přece jen chápe jeho nedostatek jako skutečnost, ubírající vládci na celkové vážnosti. Tak např. Maximianus "byl přece jen dobrý voják, ačkoliv byl napůl venkovan" (*Caes.* 39,17). Jinými slovy vyjadřuje autor své stanovisko zjištěním: "Je ... zřejmé, že vzdělanost, vkus a vlídnost (*eruditio, elegantia, comitas*) jsou nezbytné především pro císaře, neboť bez nich je vrozené nadání pro svou zanedbatelnost či dokonce divokost předmětem opovržení" (*Caes.* 40,13). Znakem dobrého císaře je v této souvislosti i výběr moudrých a vzdělaných rádců (např. *Caes.* 1,5) a příslušníků správního aparátu (*Caes.* 39,45).

Důležitým znakem dobrého panovníka je z hlediska Aurelia Victora schopnost nedat se svést svými osobními zálibami, zejména ctižádostí, špatnými přáteli či svými blízkými osobami, ke zneužití moci: "Odhadnout své síly a nedat se ctižádostí hnát do záhuby, to je vždy vynikající výkon, a zejména tehdy, má-li člověk moc, po níž smrtelníci tak touží, že se za ní hladově ženou i ve vysokém věku" (*Caes.* 12,3).

Ve svých charakteristikách jednotlivých císařů si je Aurelius Victor samozřejmě vědom toho, že žádný z nich nemůže být zcela bez chyb a plně dokonalý. Tak byla nedostatkem jinak kladně hodnoceného Diocletiana věrolomnost vůči přátelům, u Maximiana chlípnost (*Caes.* 39,46) a u Constantina nemístná štedrost, ctižádost (*Caes.* 40,15) i ochota svěřovat nevhodným lidem veřejné úřady (*Caes.* 41,20). Autor považuje za nutné připomenout, že i malé nedostatky jsou "patrnější a snáze viditelné u člověka mimořádně nadaného a v době, kdy stát je po mravní stránce na vysoké úrovni. A často působí takovéto prohřešky dokonce ještě větší škodu tím, že se při ušlechtilosti muže, který se jich dopustil, velmi snadno chápou jako dobré vlastnosti a vybízejí k následování" (*Caes.* 41,21). Tím závažnější situace se vytváří, jde-li o císaře: "Vládce nade všemi si totiž nesmí dovolit ani chybovat" (*Caes.* 13,9).

Představa špatného císaře se Aureliovi Victorovi zosobnila v Tiberiovi, Caligulovi, Domitianovi, Commodovi a zejména Gallienovi, který v důsledku svého charakteru "vydal římský stát téměř napospas záhubě" (*Caes.* 33,3). Pokud jde o povahové rysy těchto panovníků, je logické, že jsou protikladem vlastností, připisovaných Aureliem Victorem dobrým císařům. Základ, z něhož vyvěrají negativní vlastnosti špatných panovníků, je neschopnost jednat ve státním zájmu a potlačit osobní tužby, zejména pokud nabývají extrémních a nekontrolovatelných forem. Chorobná ctižádost (*ambitio*) vede svou oběť ke zpupnosti a krutosti, jež se vybíjejí zvláště proti senátu (*Caes.* 5,14; 11,2; 33,33-34). Nejrozsáhlejší výčet vlastností zlého vládce podává autor u Constanta, jemuž vytyká nadutost, nedostatek obezřetnosti, prudkost, lakotu, sexuální zvrácenost a zálibu ve špatných rádcích (*Caes.* 41,22-23).

Sexuální výstřelky registruje Aurelius Victor jako výrazně negativní povahový prvek i u dalších císařů – u Nerona, Domitiana, Carina a Maximiana (*Caes.* 5,9-11, 11,2;39,11;39,46).¹¹ V jiné rovině se projevuje neschopnost ovládnout své choutky v zálibě v přepychu a rozmařilosti, již Aurelius zjišťuje např. u celkem pozitivně hodnoceného Hadriana (*Caes.* 14,6), avšak v extrémní míře u vzoru špatných císařů Galliena. V jeho rozmařilosti autor spatřuje hlavní příčinu hlubokého úpadku impéria za jeho vlády (*Caes.* 33,3). Bezuzdný přepych a rozmařilost císaře Galla a jeho syna Volusiana byly podle Aurelia Victora příčinou toho, že byly zneváženy i činy, které jim získaly oblibu (*Caes.* 31,2).

V obecné rovině spatřuje autor hlavní příčinu špatných císařů v deformaci císařské moci a z tohoto hlediska odsuzuje i působnost dalších činitelů, které vedou ke stejnému následku. Patří k nim zejména necharakterní císařovny, které svým způsobem života diskreditovaly své manžele, nebo dokonce zasahovaly do výkonu jejich moci (*Caes.* 4,5;16,2;20,23). Stejně ostře odmítavé stanovisko zaujímá Aurelius Victor vůči propuštěncům a jiným vlivným činitelům císařského dvora, kteří se snažili využít svého postavení a nenáležitě působit na císaře v zájmu upevnění své moci a osobního obohacení. Odstrašujícím příkladem nekontrolovaného vzrůstu moci propuštěnců na císařském dvoře mu je situace za vlády Claudiovy: “Tak nabyli propuštěnci svrchované moci, hyzdili vše smilstvem, posílali lidi do vyhnanství a dohnali svého pošetilého pána k tomu, že ve stáří zatoužil po sňatku s neteří” (*Caes.* 4,12). Špatní rádci byli o mnoho později příčinou nenávisti vůči Constantovi (*Caes.* 41,23).

Násilné uchvácení císařské moci patří v díle Aurelia Victoria k jevům, které autor odmítá jako porušení stability správní struktury říše. Z tohoto zásadního stanoviska slevuje do určité míry v případech známých galských císařů, kteří se chopili moci v době Gallienovy vlády, neschopné zajistit účinnou obranu říše. V příznivém světle se mu jeví zejména Postumus (*Caes.* 33,8), zatímco o Victorinovi se na jedné straně vyslovuje jako o schopném válečníkovi, ale na druhé straně o něm mluví s despektem jako o velkém prostopášníkovi, který byl z tohoto důvodu nakonec zabit svými vlastními vojáky (*Caes.* 33,12). Jinak jsou uzurpátoři (tyrani) Aureliem Victorem popisováni ve stejně odmítavém duchu jako špatní vládci. Vlastnosti, které u nich autor shledává, jsou vesměs negativní. Jsou to lidé nízkého původu, nevzdělaní, divoké a kruté povahy a jejich moc se nutně projevuje formou hrůzovlády. Tak např. africký uzurpátor Alexandr v době Diocletianově “se pošetile chopil moci, ačkoliv byl již vysokého věku a byl dosti zaostálý, protože pocházel z venkovských rodičů z Pannonie” (*Caes.* 40,17). Podobně a ještě výrazněji v negativním záběru jsou charakterizováni i další pozdně antičtí uzurpátoři, jako např. Magnentius, muž tvrdé a divoké povahy, “jak je přiro-

¹¹ H. W. BIRD, 116 nn.

zené u člověka barbarského původu" (*Caes.* 41,25), nebo Vetrano, "člověk, který neměl téměř žádné vzdělání, byl hloupý, a proto si počínal ve své divoké zběsilosti nejhorším způsobem" (*Caes.* 41,26), či Nepotianus, jehož "omezenost byla velkou pohromou pro římský lid i senát, takže všude byly domy, náměstí, cesty i chrámy plné krve a mrtvol jako hřbitovy" (*Caes.* 42,7).

Dokladem skutečnosti, že při hodnocení špatného císaře a uzurpátora císařské moci vychází Aurelius Victor ze stejného myšlenkového základu, může být postava Maxentia, císaře-uzurpátora vládnoucího v letech 306-312 n. l. Jeho osudy se staly jedním z projevů zmatečné situace, která se vytvořila po abdikaci Diocletiana a Maximiana. Maxentius je Aureliem Victorem charakterizován především jako utlačovatel římského lidu a senátu, takže je podle jeho výroku "neuvěřitelné, jakou radost a veselí projevoval senát a lid nad jeho záhubou. Trýznil je do té míry, že kdysi dovolil praetoriánům, aby pobíjeli lid, a první nutil bídáckým nařízením senátory a rolníky k tomu, aby mu dávali peníze na jeho marnotratné výdaje" (*Caes.* 40,24). O rivalitě mezi Constantinem a Maxentiem se autor podrobněji nerozepisuje, staví však do popředí Maxentiovy negativní "tyranské" vlastnosti: "...byl divoký, nelidský a pro svou velkou zvrhlost odporný. Kromě toho byl i bojácný a zbabělý, a měl dokonce hanebný sklon k zahálce ... nezapůsobila na něj ani otcova smrt" (*Caes.* 40,19-20). K jeho vlastnostem patřila samozřejmě i krutost (*Caes.* 40,23), kterou projevil svým tvrdým postupem vůči Kartágu po porážce uzurpátora Alexandra (*Caes.* 40,19).

Omezený rozsah *breviaria* tedy Aureliovi Victorovi nebyl překážkou k tomu, aby na konkrétních příkladech neukázal své pojetí dobrého panovníka, neupozornil na problémy, jež se stavějí do cesty spravedlivému uplatnění císařské moci, a na odstrašujících případech varovně nepřipomněl, k jakým důsledkům vede její zneužití špatnými vládci, nebo dokonce lidmi, kteří se z vlastní iniciativy chopili vlády násilnou cestou. V tomto ohledu je pochopitelné, že v jeho zorném úhlu "není nic milejšího a lepšího nad muže, kteří zahnali tyrany; a jsou-li skromní a bezúhonní, tím více stoupá jejich obliba" (*Caes.* 40,29). Považuje však současně za nutné připomenout: "Lidské duše, která se zklame ve své naději na lepší budoucnost, se dotýká mnohem hlouběji, když se sice změní hanebný vládce, ale nadále trvají těžké útrapy" (*Caes.* 40,30).

Problém moci v římském impériu zaujímá tedy čelné místo v soustavě politických názorů Aurelia Victora, což vyvolává nutně i jeho soustavný zájem o armádu jako o činitele, který měl možnost prosadit násilnou cestou své stavovské zájmy bez zřetele na senát a ostatní vrstvy římské společnosti (srv. *Caes.* 26,6).¹² Autor přirozeně uznává nezbytnost armády pro existenci říše, avšak zásahy jejích vůdčích činitelů do politického života, zejména

¹² H. W. BIRD, 41 nn.

pokud jde o svévolné proklamace císařů, odmítá jako anarchii, destabilizující vnitřní život impéria. Jako moralista vidí v barbarizované žoldnéřské armádě i faktor, prohlubující mravní úpadek: "Sotvaže se občané z pohodlnosti usmysleli přijímat do vojska cizince a barbary, byla ochromena mravnost, potlačena svoboda a zvětšila se touha po majetku" (*Caes.* 3,15). Velmi ostře se Aurelius Victor vyjadřuje proti speciálním vojenským jednotkám, zejména proti tzv. *aktuariūm* a *frumentariūm*. Je příznačné, že ostrí kritiky je na základě autorovy historické i osobní zkušenosti jednoznačně nasměrováno na jeho současnost.

"Skupiny aktuariū ... mají ve vojsku takový vliv, že lidem usilujícím o vyšší cíle mohou provádět zlomyslné schválnosti. Zvláště v naší době je to ničemný, prodejný, zchytralý, buřičský a hrabivý druh lidí přírodou takřka stvořený k páchání i utajování podvodů. Tito muži mají na starosti zásobování a přitom ohrožují dodavatele potravin i majetky rolníků. Ve vhodné chvíli dovedou být i štedří k těm, z jejichž pošetilosti a na jejichž újmu sami nahromadili bohatství" (*Caes.* 33,13).

"[Diocletianem] byli zrušeni i zlořečení frumentariové, jimž se dnes nejvíce podobají dohlížecí agenti. Ti byli, jak se zdá, zřízení proto, aby zjišťovali a hlásili nepokoje, pokud by náhodou vznikly v provinciích; nestoudně si však vymýšleli obvinění, všude vyvolávali strach, zvláště mezi obyvateli odlehlých krajín, a vše hanebně rozkrádali" (*Caes.* 39,44-45).

Zneužívání moci, které Aurelius Victor vytýká aktuariūm a frumentariūm, je nucen konstatovat i v případě některých praefektů praetoria, kteří patřili v pozdní antice k významným činitelům císařské administrativy.

"[Za Vespasiana] nabyla tato funkce, významná již od počátku, ještě více na vznešenosti a stala se druhou v pořadí za císařskou mocí. Ale v dnešní době, kdy nemá nikdo v úctě úřady, kdy nevzdělanci se mísí mezi lidi řádné a nedbalci mezi svědomité, neznamená tento úřad vinou mnohých nic, je nástrojem zpupnosti vůči ubohým, a kdejaký vyvrhel se ho může zmocnit pod záminkou, že se stará o zásobování" (*Caes.* 9,11-12).

Aurelius Victor je ovšem nucen registrovat i případy, kdy vojsko učinilo správné rozhodnutí, jako tomu bylo již při proklamaci Claudia II. K takovému kroku však byli vojáci nuceni, jak vzápětí autor připomíná, proti své povaze zoufalou situací (*Caes.* 34,1).

Od vlády Galliena, který "ve strachu vyvolaném svou vlastní neschopností zakázal jako první členům senátu zastávat vojenské funkce a sloužit u vojska, aby se císařská moc nedostala nejlepším senátorům" (*Caes.* 33,34), docházelo k dalšímu upevnění vojska jako rozhodujícího vnitropolitického mocenského činitele. Tento vývoj vyvrcholil v pohledu Aurelia Victora po smrti Probové: "Od té doby vzrostla moc vojska, kdežto senátu bylo až po naše časy vyrváno impérium i právo volit císaře" (*Caes.* 37,5). Toto zjištění autor spojuje s ostrou kritikou senátu, který podle jeho názoru sám nese hlavní vinu na ztrátě svého politického vlivu: "Není jisté, zda si to senát sám přál z netečnosti nebo ze strachu či z nenávisti k rozbrojům: vždyť vojenská služ-

ba, která byla pro senát ztracena Gallienovým ediktem, mohla být uvedena v dřívější stav, neboť za Tacitovy vlády byly legie povolné. ... Zatímco se však senátoři oddávali zahálce a zároveň se strachovali o své bohatství, jehož výhody a nadbytek pro ně znamenaly víc než nesmrtelnost, připravili vojákům a málem i barbarům cestu k tomu, aby ovládli již i jejich potomky” (*Caes.* 37,5-7).

Možnost vzájemného respektu mezi vojskem a senátem a jejich společného postupu při volbě císaře dokládá Aurelius Victor událostmi po smrti Aureliánově, které přivedly na trůn starého senátora Tacita: “Obě strany se předstihovaly ve vzájemné úctě a skromnosti s poctivostí nebývalou mezi lidmi, zvláště za takovýchto okolností, a vojákům téměř neznámou” (*Caes.* 35,11). Avšak autor je nucen konstatovat, že volba Tacita císařem, za nímž stálo jak vojsko, tak senát, byla výjimečným případem, který se nestal předzvěstí další a trvalé součinnosti mezi armádou a senátem a svým způsobem jen potvrzoval nemožnost jejího dalšího úspěšného opakování (srv. *Caes.* 36,1-2).

Ve svém díle postihl Aurelius Victor osobitým způsobem hlavní činitele, určující vnitřní situaci v římském impériu a působící na jeho mezinárodní postavení. Přesto, že sám byl přívržencem senátu, uvědomoval si na základě historického poznání i pod dojmem své současnosti, že v podmínkách císařského režimu nemá senát reálnou možnost aktivně ovlivňovat politické dění. Aurelioova pozornost se v důsledku toho upíná především k císaři jako k nejvyššímu představiteli římského státu zodpovědnému bezprostředně za dobrý či špatný stav říše.

Chronologicky koncipovaný sled císařů se v díle Aurelia Victora stává na tomto myšlenkovém základě přehledem individuálních realizací císařské moci podmíněných císařovým charakterem, dobovou situací, poměry na císařském dvoře apod.¹³ Objektivnímu zachycení minulosti se však stavějí do cesty obtíže, mezi nimiž Aurelius Victor považuje za hlavní mravní úpadek, který vede mnohé jednotlivce k tomu, že kladou osobní zájmy nad státní a dávají přednost svému mocenskému postavení před zaslouženou slávou (*Caes.* 33,23): “Z toho důvodu,” uzavírá autor, “byl znetvořen smysl událostí a význam slov, neboť zlotřilec, jakmile zvítězí zbraněmi, často prohlašuje, že zničil tyranidu, i když potlačí své protivníky ke škodě státu. Se stejnou svévolí jsou dokonce povyšováni mezi bohy i někteří lidé, kteří si stěžují zasloužit řádný pohřeb. Kdyby se proti nim neobrátilo hodnověrné líčení minulosti, které nedopustí, aby čestní lidé byli připraveni o odměnu – spravedlivou památku – a také aby nehodní nedosáhli trvalé a slavné pověsti, bylo by marné snažit se jednat čestně...” (*Caes.* 33,24-26).

¹³ V této souvislosti je možno připomenout náhled R. Günthera, jenž charakterizoval dílo Aurelia Victora jako “krátkou historii (římského) impéria v biografické formě” (srv. F. WINKELMANN – W. BRANDES [red.], 214).

Toto místo je jedním z dokladů, s jakými záměry Aurelius Victor ke svému dílu přistupoval. Poznání minulosti se nevyčerpává minulostí samou, ale jeho hlubší smysl je autorem nasměrován zřetelně do jeho vlastní současnosti i do přítomnosti budoucího čtenáře. Obecné moralistické komentáře, které autor s oblibou připojuje k popisu řady událostí, jsou jasně koncipovány se zřetelem na zájemce, který byl – či teprve bude – ve své době svědkem analogických problémů.¹⁴

Ve svém záměru podat v těsném rozsahu breviaria osobní pohled na minulost z hlediska politických problémů své přítomnosti nezůstal Aurelius Victor osamocen. I ostatní autoři poznali možnost využít stručných historických přehledů k tomuto cíli, při čemž zájem o spisy tohoto druhu vytvářel pro propagaci politického obsahu, zašifrovaného do textu dějepisného výkladu, daleko příznivější předpoklady než rozsáhlé spisy, které zůstávaly stranou širší pozornosti. Nebylo náhodou, že breviaria Aurelia Victora, Eutropia a Rufia Festa byla zpracována v nepříliš dlouhém časovém odstupu a že sami jejich autoři si mohli být vědomi, že jejich díla vskutku naleznou čtenáře. Dokladem této skutečnosti je i spisek Eutropiův, který byl záhy po svém vydání přeložen do řečtiny. Později byl využit jako jeden z pramenů křesťanským historikem Orosiem a stal se ve středověku i v raném novověku významným zdrojem běžných vědomostí o římských dějinách. Breviaria poskytovala důležité služby ve školní výuce, čímž se do povědomí jejich uživatelů, ať v antice nebo i v pozdějších dobách, dostávala nenápadnou cestou i myšlenková náplň, kterou jim vtiskl jejich pozdně římský autor ve shodě se svým názorem pod dojmem své současnosti.¹⁵

Aurelius Victor spolu s dalšími epitomátory tedy přispěl svým dílem k rozvoji historismu, založeného na principech tradicionalistického (pohanského) římského dějepisectví ve 4. stol. n. l., kdy římský stát a římská společnost procházely závažnými změnami. Pro autory stručných přehledů římské historie nebyla jejich tvorba ani útekem do minulosti před soudobými

¹⁴ Tendence ke “zpřítomnění” (*Vergegenwärtigung*) minulosti jako charakteristický rys pozdně antické historiografie byla předmětem zájmu W. HARTKEHO, *Römische Kinderkaiser. Eine Strukturanalyse römischen Denkens und Daseins*, Berlin 1951 = 1972, 6 n., 32 nn. Jeho pozornost se soustředila především na výklad forem tohoto “zpřítomnění” v souvislosti s řešením problematiky pozdně antického souboru biografii *Historia Augusta*. Tento přístup však poskytuje řadu možností k hlubšímu objasnění i jiných, žánrově odlišných výtvorů pozdně římského dějepisectví. K Aureliovi Victorovi srv. z tohoto hlediska P. L. SCHMIDT, PW RE Suppl. XV, 1667.

¹⁵ K pozdější působnosti sledovaného autora a jeho současníků viz P. DUFRAIGNE, LII nn.; P. L. SCHMIDT, PW RE Suppl. XV, 1670; též in: R. HERZOG (red.), 200 n., 205 nn., 210; F. L. MÜLLER, *Eutropii Breviarium*, 11 nn.; k Orosiovi srv. např. D. KOCH-PETERS, *Ansichten des Orosius zur Geschichte seiner Zeit*, Frankfurt a/M. – Bern – New York 1984 (bohatá bibliografie na str. 228 nn.).

problémy, ani jednorázovým úzce vymezeným pragmaticky motivovaným počinem. Obliba, s níž se epitomy setkávaly, dávala jejich tvůrcům totiž možnost k nenásilné propagaci svých politických, etických i náboženských názorů v christianizovaném prostředí.

ZUSAMMENFASSUNG
Vergangenheit und Gegenwart
in der spätrömischen Geschichtsschreibung
II. Aurelius Victor und sein *Liber de Caesaribus*

Die Untersuchung der genannten Schrift zeugt davon, daß ihr Verfasser seine Auffassung der kaiserzeitlichen Geschichte im Grunde auf den Prinzipien der traditionellen (heidnischen) römischen Geschichtsschreibung entwickelte. Diese Feststellung wird durch die Analyse der Kriterien bestätigt, die Aurelius Victor in seiner Darstellung des guten, bzw. schlechten Kaisers anwendet. Seine Einstellung widerspiegelt sich ebenfalls in der Art und Weise, auf die der römische Senat, die Armee und die religiösen Probleme behandelt werden. Das Werk des Aurelius Victor repräsentiert also keine gedankenlose Kette zufällig ausgewählter Fakten, sondern eine Darlegung, die dem Leser die Hauptzüge der Geschichte der Kaiserzeit in traditioneller Sicht vermittelt.

Τὸ ἐφ' ἡμῖν MEZI ARISTOTELEM A STOIKY

Filip Karfík (Praha)

I.

Ἐφ' ἡμῖν je pojem definovaný původně Aristotelem v jeho etických pojednáních. Přidržíme-li se *Etiky Nikomachovy*,¹ jsou τὰ ἐφ' ἡμῖν v Aristotelově pojetí vymezena jako věci uskutečnitelné v oboru lidského jednání (πρακτά), jejichž příčinou není ani příroda, ani nutnost, ani náhoda, ani intelekt, ale ani všeobecně lidské jednání,² nýbrž výlučně jednotlivci rozvažující³ o určité konkrétní situaci, v níž oni sami právě stojí. K vymezení toho, “co je na nás” či “co je v naší moci”, dospívá Aristotelés na základě analýzy pojmu rozvažování (βουλευέσθαι) jakožto volby prostředků k dosažení určitého cíle. Z oboru věcí, o nichž tímto způsobem uvažujeme, postupně vylučuje to, co je věčné,⁴ dále to, co sice spadá do oboru κίνησις, ale pohybuje se stále stejně,⁵ dále věci, které jsou pokaždé jinak,⁶ a věci, které jsou výsledkem náhody.⁷ Zbývají pak právě jen τὰ ἀνθρώπινα, věci specificky lidské v tom smyslu, že mají svou příčinu v nás.⁸ Jedině o těchto věcech se můžeme rozmyšlet, avšak nikoli o všech – Sparťan se např. nerozmyšlí o tom, jak nejlépe uspořádat skythskou společnost, protože příčina jejího uspořádání není v něm, ale ve Skythech –, nýbrž právě jen o těch, které jsou v naší moci: ἐφ' ἡμῖν.⁹

Tato analýza je v kontextu Aristotelovy etiky určena k tomu, aby vymezila sféru lidské mravní odpovědnosti. Chválen a kárán může být totiž člověk pouze ve vztahu ke svému jednání.¹⁰ Pojem ἐφ' ἡμῖν tak náleží původ-

¹ *Eth. Nic.*, III, 5, 1112a18 nn. K odpovídajícím, třebaže poněkud odlišným výměrům *Etiky Eudémovy* srv. A. KENNY, *Aristotle's Theory of the Will*, London 1979, str. 3-12.

² *Ibid.*, III, 5, 1112a32: φύσις, ἀνάγκη, τύχη, νοῦς, πᾶν τὸ δι' ἀνθρώπων.

³ *Ibid.*, 1112a33n. ἕκαστοι βουλευόνται.

⁴ *Ibid.*, 1112a21-23: τὰ αἰδία, tj. především nehybný hybatel, ale také matematická abstrakta s jejich neměnnými a nutnými vlastnostmi.

⁵ *Ibid.*, 1112a23n.: τὰ ἐν κινήσει, ἀεὶ δὲ κατὰ ταῦτ' αἰγνόμενα, tj. jednak pohyby hvězd, jednak sublunární děje, nakolik je ovládá nutnost přirozenosti.

⁶ *Ibid.*, 1112a26n.: ἄλλοτε ἄλλως, např. počasí.

⁷ *Ibid.*, 1112a27n.: ἀπὸ τύχης, např. objev pokladu při obdělávání zahrady.

⁸ *Ibid.*, 1112a30: δι' ἡμῶς.

⁹ *Ibid.*, 1112a28-31.

¹⁰ *Ibid.*, II, 3, 1110a19-22.

ně do kontextu etiky a slouží k určení člověka jako *mravně odpovědné bytosti*.

Totéž přesvědčení o mravní odpovědnosti člověka, které v *Etice Nikomachově* vede Aristotela k vymezení toho, co je “v naší moci”, je v deváté kapitole pojednání *O vyjadřování*¹¹ Aristotelovým klíčovým argumentem proti myšlence všeobecné determinace věcí minulých, přítomných i *budoucích*, která plyne z úvahy o pravdivostní hodnotě singulárních kontradiktorických výpovědí vztahujících se k budoucím událostem. Měla-li být totiž ze dvou kontradiktorických výpovědí o jednotlivé budoucí události (např. “Zítra dojde k námořní bitvě” a “Zítra nedojde k námořní bitvě”) jedna pravdivá a druhá nepravdivá, pak by zítra muselo nastat to, o čem vypovídá pravdivá z obou kontradiktorických vět. Kdyby tomu tak bylo, plynulo by z toho, že všechny budoucí, a ovšem i přítomné a minulé události se budou dít, dějí a děly tak, jak se dějí, z *nutnosti*.¹²

Proti této myšlence staví Aristotelés očividnou skutečnost, že existují budoucí události, jejichž počátkem je lidské rozvažování (βουλευέσθαι) a lidské jednání (πράξει).¹³ Tento fakt – jehož pojmové vymezení souvisí s analýzou lidské mravní odpovědnosti v třetí knize *Etiky Nikomachovy* – vede Aristotela k tomu, že singulárním kontradiktorickým výpovědím vztahujícím se k budoucnosti upírá pravdivostní hodnotu, jaká je vlastní výpovědím téhož druhu namířeným do minulosti a do přítomnosti, kde jedna z obou vět musí být pravdivá a druhá nepravdivá.¹⁴ Výpovědi namířené do budoucnosti sice implikují, že v budoucnu nutně nastane jedna z obou protikladných možností, ale nenesou v sobě nárok na aktuální pravdivost jedné z obou možných výpovědí. To však při Aristotelově pojetí řeči, kde pravdivá výpověď je zároveň pravdou věci a pravda věci bytím věci,¹⁵ znamená, že se tyto výpovědi vztahují na obor toho, co se *může* přiházet i v protikladu k tomu, jak se přihází.¹⁶ Tímto způsobem koncipuje Aristotelés sféru *kontingence*, která *nepodléhá nutnosti*.

Aristotelova úvaha z pojednání *O vyjadřování* je v plném souladu s významem, který kontingenci (τὸ ἐνδεχόμενον ἄλλως ἔχειν) připadá v analýzách ctnosti mravního rozhodování v *Etice Nikomachově*.¹⁷ Právě do sféry

¹¹ *De int.*, 18a28nn.

¹² *Ibid.*, 18b30-31: πάντα εἶναι καὶ γίγνεσθαι ἐξ ἀνάγκης. K analýze této Aristotelovy úvahy srv. R. SORABJI, *Necessity, Cause, and Blame. Perspective's on Aristotle's Theory*, London, Duckworth, 1980, str. 91-103.

¹³ *De int.*, 9, 19a7-9: ὁρῶμεν γὰρ ὅτι ἔστιν ἀρχὴ τῶν ἐσομένων καὶ ἀπὸ τοῦ βουλευέσθαι καὶ ἀπὸ τοῦ πράξει.

¹⁴ *Ibid.*, 19a39: οὐ μέντοι ἤδη ἀληθὴ ἢ ψευδῆ.

¹⁵ *Ibid.*, 19a33: ἐπεὶ ὁμοίως οἱ λόγοι ἀληθεῖς ὥσπερ τὰ πράγματα.

¹⁶ *Ibid.*, 19a34: ὅσα οὕτως ἔχει ὥστε ὁπότ' ἔτυχε καὶ τὰ ἐναντία ἐνδέχεσθαι.

¹⁷ Srv. k tomu P. AUBENQUE, *La prudence chez Aristote*, Paris 1964, str. 65 nn.

kontingence může člověk zaměřit své rozvažování (βουλευέσθαι) a právě do ní může zasahovat svým jednáním (πράξις). Právě v ní se totiž vyskytují věci či události, které jsou “v naší moci” (ἐφ’ ἡμῖν). Existuje-li mravní odpovědnost – skutky, za něž může být člověk chválen nebo kárán, *protože* mají svůj počátek v jeho rozmyslu (βουλῇ), rozhodnutí (προαίρεσις) a jednání (πράξις) – pak musí existovat též sféra kontingentního dění – věci, které se mohou uskutečnit i jinak, resp. které se mohou, ale také vůbec nemusejí uskutečnit – do níž může člověk jakožto příčina (αἰτία, δι’ οὗ)¹⁸ či počátek (ἀρχή)¹⁹ změny zasahovat a za jejíž utváření pak nese odpovědnost.²⁰

Pojem ἐφ’ ἡμῖν je tak v aristotelském kontextu spjat s koncepcí mravní odpovědnosti, která předpokládá, že člověk svým jednáním zasahuje do oblasti kontingence. Souvislost mezi etikou jednání a pojetím kontingence zpřítomnil velmi plasticky Pierre Aubenque, když Aristotelovu ctnost praktické rozumnosti (φρόνησις) zasadil do kontextu Aristotelovy kosmologie a ontologie.²¹ Aubenque v tomto smyslu jistě právem hovořil o “kosmologii” a hlouběji o “ontologii kontingence”, která u Aristotela tvoří horizont lidské ctnosti.²² Skutečně, Aristotelovo pojetí mravní odpovědnosti chápe člověka jako bytost, která je svým jednáním angažována ve světě vzniku a zániku, což z hlediska aristotelského “systému světa” znamená: v oblasti sub-
lunárního pohybu, kde existuje vždy nějaké “ještě ne” dosud nenaplněného uskutečnění a kde dosud neuskutečněné možnosti mohou přijímat protikladná určení, vytvářejíce tak do určité míry nestálou sféru toho, co může být tak, nebo onak.²³ Aristotelova vize světa s nehybným hybatelem jako prvním počátkem, který je sám v sobě dokonalým uskutečněním sebe sama na jedné straně a s graduálně uspořádanou říší pohybujícího se jsoucna na straně druhé není s takovou koncepcí kontingence a jí odpovídající koncepcí mravní odpovědnosti člověka v rozporu. Naopak, tato vize takovou koncepci umožňuje.

Svět jako celek je u Aristotela pojat jako *pohyb* směrem k nehybnému hybateli.²⁴ To v aristotelském pojetí znamená, že je ustavičným přecházením možnosti v uskutečnění, přecházením, které však není nikdy zcela “dousku-

¹⁸ *Eth. Nic.*, III, 5, 1112a31-33.

¹⁹ *De int.*, 9, 19a7.

²⁰ Srv. k tomu R. SORABJI, *op. cit.*, str. 233-238, 249 n. a *passim*.

²¹ Srv. P. AUBENQUE, *op. cit.*, str. 64-95.

²² *Ibid.*, str. 65.

²³ K otázce, nakolik se sféra kontingence u Aristotela vztahuje pouze na věci budoucí, jak se zdá napovídat 9. kap. pojednání *O vyjadřování*, a nakolik popř. objímá i věci přítomné, srv. P. AUBENQUE, *op. cit.*, str. 67, pozn. 3. – Tato otázka je nicméně mezi Aristotelovými interprety předmětem trvalé diskuse. Srv. k tomu J. HINTIKKA, *Time and Necessity*, Oxford 1973, a R. SORABJI, *op. cit.*

²⁴ *Metaph.*, XII, 8.

tečněno", protože právě není nikdy onou čirou skutečností, jíž je život božského intelektu jako prvního počátku a cíle veškerenstva. To platí již pro pohyb nebeských sfér, z nichž první se otáčí z ryzího vztahu – Aristotelés říká "z lásky"²⁵ – k dokonalosti, tj. k naprosté uskutečnění prvního počátku. Pohyb první nebeské sféry se nicméně uskutečňuje s nutností, neboť nepřipouští protikladné možnosti – proto je také kruhový. Sám je pak příčinou pohybů dalších, tj. pohybů ostatních nebeských sfér až po komplikované pohyby lunární. Protože každý pohyb v aristotelském pojetí předpokládá distinkci mezi ἐνέργεια a δύναμις a protože δύναμις je u Aristotela zároveň pojata jako ὕλη, musí se i pohyb nebeských sfér realizovat na látkovém substrátu. I nebeské sféry proto musejí být hmotné – jejich hmotou je "pátý prvek", nehynoucí éther, jehož přirozeným pohybem je pohyb v kruhu. Předávání pohybu směrem od první sféry dále se v souladu s tím uskutečňuje jako předávání formy materii, přičemž ontologický primát náleží vždy formě. Podoba cyklických pohybů se od vyšších sfér k nižším stále komplikuje právě proto, že jde o pohyby hmotných mas, jež na sebe v aristotelském látkovém kontinuu nemohou navzájem nepůsobit. Ke skutečnému kvalitativnímu zlomu v povaze pohybů však dochází teprve na rozhraní poslední planetární sféry, sféry Měsíce. Látka pod Měsícem – látka čtyř podměsíčních živlů – se totiž na rozdíl od věčného étheru nepohybuje v kruhu, nýbrž přímočaře,²⁶ a připouští tak formaci v *protikladných* směrech,²⁷ což jinými slovy znamená, že pohyby se zde již neodvíjejí *s nutností*, nýbrž že zůstává vždy do určité míry *otevřeno*, v jakém ze dvou možných (protikladných) směrů se budou realizovat.²⁸ Tato relativní *otevřenost* sublunárního světa není v optice aristotelské ontologie ničím jiným než relativním *nedostatkem určenosti*, který je chápán jako schopnost látky *přijímat protiklady*: τὰ ἐναντία ἐνδέχασθαι,²⁹ ba připouštět sám protiklad bytí a nebytí: ἐνδέχασθαι καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι.³⁰ Proto mohou věci, které jsou součástí podměsíční φύσις, být "i jinak" a proto mohou také "být i nebýt". Neboť "v pohybu a vzníkání, které se dějí v kruhu", říká Aristotelés ve spise *O vzniku a zániku*, "záleží naprostá nutnost."³¹ [...] Avšak lidé a živé bytosti se nevracejí kruhem k sobě, takže by se znovu rodila táž bytost. Neboť jestliže se narodil tvůj otec, není nutné, aby ses narodil i ty. Jestliže ses však narodil ty, nutně se narodil i on. Zdá se, že toto rození postupuje po přímce."³²

²⁵ *Ibid.*, 7, 1072b3: ὡς ἐρώμενον.

²⁶ *De coel.*, I, 2.

²⁷ *Ibid.*, 269a14 n. a I, 4, 270b3-5.

²⁸ *De gen. et cor.*, II, 11.

²⁹ *De int.*, 9, 19a34.

³⁰ *De gen. an.*, II, 1, 731b25.

³¹ *De gen. et cor.*, II, 11, 338a14n.: τὸ ἐξ ἀνάγκης ἀπλῶς.

³² *Ibid.*, 338b8-11.

Kontingence je jakousi *slabinou* sublunárního světa, způsobem nezavršenosti jeho bytí. Právě tato slabina ve způsobu bytí sublunárního světa, jeho nedourčenost, je nicméně podmínkou toho, že v tomto sublunárním světě, jehož součástí jsme i my lidé, jsou také věci, které závisejí “na nás”. Není to arci podmínka jediná. Druhou podmínkou toho, že něco závisí “na nás”, je pro Aristotela racionální struktura lidského rozvažování, které volí mezi protikladnými možnostmi. To je schopnost, kterou má mezi všemi živými bytostmi právě jenom člověk, neboť zvíře je ve svých preferencích určováno svou přirozeností bez zprostředkující instance volby na základě racionální úvahy. To však nic nemění na skutečnosti, že τὰ ἐφ’ ἡμῖν jsou nezbytně právě kontingentní věci, o jejichž uskutečnění dosud není rozhodnuto a do jejichž vývoje může ten který člověk účinně zasáhnout. Je přitom zřejmé, že se nejedná pouze o sféru přírodních jsoacen, ale také a především o sféru mezilidských vztahů, která je tímto způsobem otevřená. Člověk může např. opracovat, nebo neopracovat určité dřevo, které je v jeho dosahu, a opracovat je popř. tak či onak; ale může také svést, nebo nesvést námořní bitvu, a svést ji popř. dobře, nebo špatně. Kontingence v oblasti přírodního, ale i specificky lidského jsoacna tak vytváří *prostor* pro lidské jednání. Mravní odpovědnost, která pro člověka plyne z možnosti utvářet běh věcí, je tímto způsobem podmíněna zasazením lidského života do světa vznikání a zanikání, kde se věci mohou vyvíjet i jinak, resp. být i nebyt.

Odsud vyplývá jeden závažný důsledek pro aristotelské pojetí ctnosti. Mravně dobrý lidský život, život ctnosti, je u Aristotela čímsi *specificky lidským*, o čem má smysl hovořit jen ve světě otevřeném kontingentnímu dění. Bohové, kteří nejsou ponořeni do tohoto sublunárního světa s jeho ἐνδεχεται καὶ ἄλλως εἶναι, nenesou v tomto smyslu žádnou specificky mravní odpovědnost. Stali by se směšní, říká Aristotelés, kdyby museli jednat v situacích, v nichž člověk osvědčuje, nebo neosvědčuje ctnost: kdyby měli uzavírat smlouvy, vracet svěřené peníze apod. “Což by to nebyl hrubý žert, chválit je za to, že nemají nízké chťiče?”³³ Aristotelés odsud vyvozuje – do určité míry v rozporu s Platónem, který ctnost spojoval s božstvím³⁴ – logický důsledek, že bohové – právě tak jako zvířata – nemohou být ctnostní.³⁵ Nemohou, protože nemusejí. Pouze člověk *musí* nést mravní odpovědnost, protože *jakožto rozumová bytost* – tj. na základě rozvažování a rozhodování, které se opírá o racionální strukturu lidského intelektu – *jedná ve světě kontingentního dění*. Sféra jeho odpovědnosti je arci značně omezená, ale existuje a nespadá do kompetence nikoho jiného než právě toho kterého člověka a nikdo jiný ji z něho také nemůže sejmout. Božský život se naproti tomu uskutečňuje s nutností. Není životem možností, které se mohou, ale

³³ *Eth. Nic.*, X, 8, 1178b8-18.

³⁴ Srv. PLATÓN, *Resp.*, 613a7-b1.

³⁵ *Eth. Nic.*, VII, 1, 1145a25-27.

také nemusejí naplnit. Je to bytí co možná skutečněné, určené, jsoucí v možnosti buď jen v minimální míře, jako život kroužících nebeských sfér, anebo vůbec ne, jako Aristotelův první bůh, ἡ ἐνέργεια ἡ καθ' αὐτήν.³⁶

Ctnost v tomto pojetí tedy přísluší člověku jako bytosti ponořené do světa kontingentního dění. Božství naproti tomu žije životem, v němž není místa pro získávání mravních ctností, protože božství nepřichází do styku se světem kontingence. V tom také spočívá jeho blaženost,³⁷ jeho – jak se Aristotelés vyjadřuje – “jiná ctnost”:³⁸ božství nejedná, protože nemusí jednat, není zaměstnáno, protože se nemusí starat, pouze myslí,³⁹ jeho jedinou aktivitou je aktivita nazírajícího intelektu.⁴⁰ Tato “jiná ctnost” – život ducha – je sice dostupná i člověku, ale není to v pravém slova smyslu lidská ctnost, protože nemá mravní význam,⁴¹ nýbrž je to cosi božského,⁴² co působí v člověku: božský intelekt,⁴³ jehož ctnost je *oddělená*⁴⁴ od specificky lidských ctností, vázaných na podmínky “složené”, tj. tělesné (sublunární) existence.⁴⁵ Mezi lidskými ctnostmi⁴⁶ a specificky lidskou blažeností⁴⁷ na jedné straně a božskou θεωρητικὴ ἐνέργεια jako dokonalou blažeností na straně druhé⁴⁸ tak existuje chorismos oddělující život lidský od života božského.⁴⁹

I člověk může být na vrcholu svých možností účasten božského života – nerušené aktivity intelektu. Aristotelés jej proto také vyzývá, aby nedal na slova starých básníků “ἀνθρώπινα φρονεῖν ἄνθρωπον, θνητὰ τὸν θνητόν”, ale usiloval se může o božský úděl: o nesmrtelnost a život ducha.⁵⁰ Avšak tato účast na božském životě má podle Aristotela pro člověka

³⁶ *Metaph.*, XII, 7, 1072b27n.; 8, 1073a35n.: τὸ δὲ τί ἦν εἶναι οὐκ ἔχει ὕλην τὸ πρῶτον ἐντελέχεια γάρ.

³⁷ *Eth. Nic.*, X, 7, 1177b26: εὐδαιμονία.

³⁸ *Ibid.*, 7, 1177b29: ἀλλή ἀρετή. Srv. také 8, 1178a9.

³⁹ *Metaph.*, XII, 9.

⁴⁰ *Eth. Nic.*, X, 7, 117719: ἡ τοῦ νοῦ ἐνέργεια θεωρητική.

⁴¹ τὸ ἐπαινετόν, srv. *ibid.*, I, 12, 1101b11 nn.; *Eth. Eud.*, II, 1, 1219b8-13; *Magn. Mor.*, I, 2, 1183b20-27. Viz k tomu P. AUBENQUE, *op. cit.*, str. 94n.

⁴² *Eth. Nic.*, X, 7, 1177b28: θεῖον τί.

⁴³ *Ibid.*, 1177b30: θεῖος ὁ νοῦς.

⁴⁴ *Ibid.*, 8, 1178a22: κεχωρισμένη; srv. F. DIERLMEIER, *Aristoteles. Nikomachische Ethik*, Berlin 1967, *ad locum*.

⁴⁵ *Ibid.*, 1178a9-23.

⁴⁶ *Ibid.*, 1178a20n.: ἀρεταὶ ἀνθρωπικαί. Vedle tohoto výrazu užívá Aristotelés také pojmu ἡ τοῦ ἥθους ἀρετή, resp. ἠθικαὶ ἀρεταί, které charakterizuje jako ἀνθρωπικαὶ ἐνέργειαι, srv. *ibid.*, X, 8, *passim*.

⁴⁷ *Ibid.*, 1178a21: ὁ βίος ὁ κατὰ ταύτας – scil. τὰς ἀρετὰς – καὶ ἡ εὐδαιμονία.

⁴⁸ *Ibid.*, 7, 1177b19-31: τελεία εὐδαιμονία.

⁴⁹ K problematice Aristotelovy koncepce “oddělené” aktivity intelektu a jejích důsledků pro Aristotelovu etiku srv. J. M. RIST, *Human Value*, str. 42-58.

⁵⁰ *Eth. Nic.*, X, 7, 1177b30-34. Srv. též *Metaph.*, I, 2, 982b28-983a5.

své nezbytné podmínky, jako je volný čas, dobré zdraví, strava, zaopatření atd.⁵¹ Blaženosti proto nelze dosáhnout bez určitých *vnějších dober* (τὰ ἐκτὸς ἀγαθά).⁵² Tato vnější dobra však patří právě do onoho světa kontingentního dění, od něhož je dokonalá blaženost božství oddělena. Aristotelská intelektuální blaženost je tak *pro člověka* – nikoli pro bohy – paradoxně podmíněna určitými kontingentními skutečnostmi. Některé z nich spadají do sféry naší moci. Proto též člověk, který dosahuje intelektuální blaženosti, nemůže být prost lidských ctností. Ale ne všechno ve světě kontingentního dění závisí na nás. Vnější podmínky k dosažení intelektuální blaženosti totiž leží často i *mimo dosah naší moci*. “Je zřejmé”, píše v této souvislosti Aristotelés, “že to, co závisí na přírodě, není v naší moci (οὐκ ἐφ’ ἡμῖν), nýbrž že se toho skrze jakési božské příčiny dostává těm, kteří mají vpravdě štěstí.”⁵³ Tak se na vrcholu Aristotelovy etiky s jejím intelektualistickým pojetím blaženosti zároveň otevírá hiát mezi οἱ εὐτυχεῖς a οἱ πολλοί, šťastlivci a ostatními, hiát, který je dílem přírody, štěstěny či samotných bohů a jehož překonání není v naší moci. Jenom οἱ εὐτυχεῖς se stávají σοφοί a jsou jako takoví též θεοφιλέστατοι.⁵⁴ Nad ostatními, jak Aristotelés dovozuje v *Eti-ce Nikomachově*, nezbyvá než ustanovit moc zákona, která by je již od mládí vedla k tomu, aby si osvojovali alespoň *lidské, mravní* ctnosti.⁵⁵

Tato aristotelská koncepce, která vede dělicí čáru mezi ctnostmi specificky lidskými, jež jsou vždy praktického rázu a jež si člověk může a má osvojovat uprostřed světa kontingentního dění, a onou “jinou ctností” nazírávého božského života, které nelze dosáhnout bez závislosti na darech přirozenosti a štěstěny, představuje zřetelný ústupek z pozic sókratovského a do určité míry ještě i platónského mravního intelektualismu. Aristotelés opět rozpojil sókratovskou jednotu ctnosti a vědění, která byla u Platóna zároveň pojítkem mezi lidstvím a božstvím, základem platónské ὁμοίωσις θεῷ.⁵⁶ Aristotelés odkázal ctnost zpět do oblasti lidství a vědění vyhradil oblasti božského blaženství. Protože však zároveň zůstal příliš platonikem, než aby dokázal spatřovat dokonalou blaženost *lidského* života v něčem jiném než v *božské* θεωρία, byl nucen oddělit vlastní vrchol lidského života od jeho specificky etických vrstev; současně s tím učinil dosažení tohoto vrcholu do značné míry závislým na nahodilostech lidského osudu, které nejsou v naší moci.

⁵¹ *Ibid.*, 1177v19-22; *ibid.*, 9, 1178b33-35.

⁵² *Ibid.*, 9, 1179a2: εἰ μὴ ἐνδέχεται ἄνευ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν μακάριον εἶναι.

⁵³ *Ibid.*, 10, 1179b21-23: τοῖς ὡς ἀληθῶς εὐτυχέσιν.

⁵⁴ *Ibid.*, 9, 1179a22-32.

⁵⁵ *Ibid.*, 9.

⁵⁶ “Nebot bohům,” říká Platónův Sókratés v *Ústavě*, “jistě nebude lhotejný ten, kdo chce usilovat o to, aby se stal spravedlivým, a kdo se snahou o ctnost chce připodobnit bohu, nakolik je to pro člověka možné” (*Resp.*, 613a7-b1).

Toto Aristotelovo učení i s jeho výše naznačenými implikacemi přejal Theofrastos a zdá se, že to byl právě on, kdo přispěl k jeho utužení v pevně fixovanou dichotomii mezi βίος πρακτικός a βίος θεωρητικός, která měla mít tak velký význam pro duchovní dějiny Západu.⁵⁷

II.

Stoické pojetí ctnosti je jiné než Aristotelovo. Podle Senecovy formulace existuje jen jedna ctnost společná člověku i bohu: *virtus eadem in homine ac deo*.⁵⁸ A je přirozené, že ctnost, která je společná člověku i bohu, sama o sobě dostahuje k blaženosti.⁵⁹

Stoické pojetí ctnosti představuje reakci na pojetí aristotelské.⁶⁰ Staří stoikové – Zénón, Kleanthés a Chrysippos – nechtěli spojovat blaženost s poznáním, které by bylo dosažitelné jen za určitých vnějších okolností. Aby vzali půdu pod nohama peripatetickému učení o nezbytnosti vnějších dober pro získávání blaženosti, odmítli dichotomii teoretického a praktického života. V souladu se starší kynickou tradicí (Antisthenés) popřeli realitu ryze inteligibilního, nehmotného jsoucna, s níž zákonitě padl i pojem ryze intelektuálního poznání ve smyslu aristotelské θεωρία (voûς, νόησις).⁶¹ Na rozdíl od kyniků samotných však nechtěli otázku poznání a jeho kritérií obětovat zcela etickému ideálu blaženosti, dosažitelné výhradně na základě mravního úsilí (πόνος). Proto položili nejenom znovu důraz na sókratovskou myšlenku jednoty vědění a ctnosti,⁶² ale vypracovali také nový teoretický základ pro toto stanovisko.⁶³ Teorii poznání přitom postavili od počátku na tutéž bázi jako etiku. Touto novou bází, na níž se pokusili obnovit sókratovskou zásadu jednoty vědění a ctnosti, se stala stoická fyzika.⁶⁴

V základech stoické koncepce poznání i stoického pojetí ctnosti leží pojem duševního *napětí* (τόνος).⁶⁵ Toto napětí, jehož stupňováním dochází

⁵⁷ Srv. W. W. FORTENBAUGH, *Quellen zur Ethik Theophrasts*, Amsterdam 1984, zl. L 37 a L 47-65, str. 32-45, s příslušnými komentáři.

⁵⁸ SVF III, 245. Srv. SVF III, 246-252.

⁵⁹ SVF III, 49: αὐτάρκη τε εἶναι αὐτὴν (scil. τὴν ἀρετὴν) πρὸς εὐδαιμονίαν.

⁶⁰ K otázce styčných bodů mezi Aristotelovou a stoickou etikou srv. J. M. RIST, *Stoic Philosophy*, Cambridge 1969, str. 1-21.

⁶¹ Srv. O. RIETH, *Grundbegriffe der stoischen Ethik*, Berlin 1933, str. 164nn.

⁶² SVF III, 255: τὴν ἐπιστήμην φρόνησιν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ὀνομάσθαι. Srv. É. BRÉHIER, *Chrysippe et l'ancien stoïcisme*, Paris 1951², str. 237, pozn. 1.

⁶³ Srv. É. BRÉHIER, *op. cit.*, str. 235nn.; M. POHLENZ, *Die Stoa*, I, Göttingen 1948, str. 125n.; id., *Die griechische Freiheit*, Heidelberg 1955, str. 127nn.

⁶⁴ Srv. É. BRÉHIER, *op. cit.*, str. 220.

⁶⁵ Srv. A.-J. VOELKE, *L'idée de volonté dans le stoïcisme*, Paris 1973, str. 45-49 a 91-95. K základním termínům stoické antropologie viz É. BRÉHIER, *op. cit.*, str. 157nn.; viz též M. POHLENZ, *Die Stoa*, I, str. 125n.

duše vždy dokonalejšího poznání a vždy ryzejší ctnosti a s jehož ochabováním klesá jistota poznání a mizí ctnost, označuje ve stoické fyzice pohyb *dech* (πνεῦμα).⁶⁶ Dech je aktivním projevem universálního rozumu (λόγος) a jako takový vytváří specifickou kvalitu (ἰδίως ποιόν, ἰδίᾳ ποιότης), jež je u stoiků principem individuace pasivní materie. Pneumatické napětí tak leží v základě individuality, tj. jednoty každého jsoucna, lidskou duši v to počítaje.⁶⁷ Protože dech a jeho napětí jsou právě tak jako universální rozum samy materiální povahy (*pneuma* je směs vzduchu a ohně⁶⁸), má stoická teorie poznání i stoická etika týž “fyzikální” základ, který nepřipouští dělící čáru mezi životem praktickým a životem teoretickým.

Život rozumové (lidské) duše je ve stoicismu součástí universálního života božského rozumu, který prostupuje veškerenstvo.⁶⁹ Maximou stoické etiky proto není jako u Aristotela ona “jiná” ctnost čistého nazírání, “oddělená” od lidských ctností etických, nýbrž život v souladu s přirozeností (πῆροδοῦ): τὸ ὁμολογουμένως ἢ ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν.⁷⁰ Cílem přirozeného hnutí každé bytosti je u stoiků sebezáchova.⁷¹ U dospělého člověka, který je jakožto racionální bytost částí universálního rozumu, v níž se tento rozum sám reflektuje, je nicméně nejvyšším přirozeným cílem nikoli vlastní sebezáchova, nýbrž participace na sebezáchově universa.⁷² Proto život v souladu s přirozeností u člověka znamená přitakání osudu, tj. běhu světa spravovanému všeprostupujícím božským rozumem.⁷³ Tato stoická etika “přitakání osudu”⁷⁴ je sice neméně než platónský či aristotelický ideál kontemplativního života etikou “připodobnění se bohu” (ὁμοίωσις θεῷ), avšak s tím rozdílem, že stoický bůh není vůči látkovému, smyslově vnímatelnému kosmu transcendentní, nýbrž jemu imanentní, a že tudíž není povahy odděleně inteligibilní, nýbrž inteligibilní i látkové zároveň.⁷⁵

⁶⁶ K tomuto pojmu viz A.-J. VOELKE, *loc. cit.*; k jeho významu pro stoickou fyziku a kosmologii viz S. Sambursky, *Das physikalische Weltbild der Antike*, Zürich – Stuttgart 1965, str. 182-226; M. LAPIDGE, *Stoic Cosmology*, in: *The Stoics*, ed. by J. M. Rist, Berkeley – Los Angeles – London 1978, str. 168-176; srv. též R. B. TODD, *Monism and Immanence*, *ibid.*, str. 148nn.

⁶⁷ Srv. A.-J. VOELKE, *op. cit.*, str. 11-18.

⁶⁸ Srv. É. BRÉHIER, *op. cit.*, str. 160nn.

⁶⁹ Srv. např. Kleanthův hymnus na Dia, SVF I, 537.

⁷⁰ SVF I, 179. Viz k tomu É. BRÉHIER, *op. cit.*, str. 220, pozn. 2.

⁷¹ SVF III, 178: τὴν δὲ πρῶτην ὁρμὴν φασι τὸ ζῶν ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτό, οἰκειούσης αὐτῷ τῆς φύσεως ἀπ’ ἀρχῶς. SVF III, 183: πρὸς τὴν σύστασιν καὶ τήρησιν ὥκειώσθαι εὐθὺς γενομένους ἡμᾶς τὴν ἡμῶν αὐτῶν.

⁷² Srv. SVF I, 172.

⁷³ Srv. É. BRÉHIER, *op. cit.*, str. 223-228.

⁷⁴ Srv. A.-J. VOELKE, *op. cit.*, str. 96-105.

⁷⁵ SVF II, 1042.

Stoickému sepětí etiky s fyzikou je třeba rozumět na pozadí alternativy, kterou představuje myšlení Platónovo a Aristotelovo. Jak Platón, tak Aristotelés pracují s myšlenkou ontologického primátu inteligibilní formy (εἶδος): Platón ve smyslu ideality, na níž "participují" smyslově vnímatelné věci, Aristotelés ve smyslu aktu, kterým se uskutečňuje forma na látkovém substrátu. Tento ontologický primát formy je zároveň primátem gnozeologickým: forma umožňuje poznání. Jak platónská ontologie participace, tak aristotelická ontologie uskutečňující se možností pak rozlišují úrovně méně dokonalého a dokonalejšího způsobu bytí.⁷⁶ Stupeň této dokonalosti se měří stupněm přítomnosti, resp. nepřítomnosti formy. Přitom oba tyto ontologické rozvrhy nechávají distinkci mezi "více" a "méně" vyvrcholit v odlišení prvního počátku, který je prvotním dárce formy. Tento počátek vše ostatní nejenom umožňuje, ale zároveň i převyšuje (ať už jako platónské ἐν-ἄγαθόν, nebo jako aristotelické τὸ πρῶτον κινεῖον ἀκίνητον), a to jak z hlediska bytí, tak z hlediska poznání. Tak má veškerenstvo svůj počátek v příčině, která je jiného řádu než ono samo. Ontologicko-gnoseologická transcendence prvního principu má pak svůj kosmologický výraz: kosmos je chápán jako realita vůči svému vlastnímu počátku a cíli odvozená a od něho odlišná: ať už v platónské teorii kosmu-obrazu,⁷⁷ nebo v aristotelické teorii pohybu nebeských sfér.⁷⁸ To má ovšem rovněž svůj význam teologický: nejvyšší, svrchované božství, nakolik je totožné s prvním principem veškerenstva, "převyšuje" každý stupeň bytí, a musí proto být kladeno mimo toto veškerenstvo samo.⁷⁹

Stoický bůh je kosmu imanentní: prostupuje jej, utváří a naplňuje zevnitř. I stoikové ovšem znají rozdíl mezi formujícím, aktivním principem (τὸ ποιοῦν) a látkovým, pasivním principem (τὸ πάσχον) a ztotožňují boha s principem aktivním, kdežto látku s principem pasivním.⁸⁰ Ale aktivní a formující princip neexistuje nikdy odděleně od pasivní látky,⁸¹ nýbrž tvoří s ní

⁷⁶ Srv. H. WAGNER, *Die Schichtentheoreme bei Platon, Aristoteles und Plotin*, in: *Studium Generale*, Jhrg. 9, Heft 6, 1956, str. 283-291, §§ 1-6.

⁷⁷ Srv. PLATÓN, *Tim.* 28b2, 29e-b, 37c, 92c.

⁷⁸ Že je tato Aristotelova teorie variací na platónský motiv obrazu a vzoru, ukazuje H. WAGNER, *art. cit.*, str. 287n.: krouživý pohyb nebeských sfér je "obrazem" dokonalé, ryzí ἐνέργεια prvního hybatele; v sublunární sféře je uchovávání druhů v koloběhu rození a zániku opět "obrazem" a "nápodobou" věčně identických pohybů nebeských sfér.

⁷⁹ Srv. PLATÓN, *Resp.* 509b8-10: οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβεῖα καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος. ARISTOTELÉS, *zl.* 49 Rose = *Simpl. in de caelo* 485,19-22: ὁ θεὸς ἢ νοῦς ἐστὶν ἢ ἐπέκεινά τι τοῦ νοῦ. Srv. SEXTOS EMPEIRIKOS, *Pyrrh. Hyp.*, III, 218 (SVF II, 1037): ὡς Ἀριστοτέλης μὲν ἀσώματον εἶπεν εἶναι τὸν θεὸν καὶ πέρας τοῦ οὐρανοῦ.

⁸⁰ SVF I, 85; II, 300; 303; 306; 1041; 1044; 1047.

⁸¹ SVF II, 307: ἀχώριστον ὑφεστάναι τῆς ὕλης.

jedinou směs (μῖξις, κράσις).⁸² Je ostatně rovněž látkový, je to σῶμα:⁸³ má povahu étheru či ohně.⁸⁴ Jakožto strukturující (σχηματίζων), formující (μορφῶν) a pořadající (κοσμοποιῶν) princip⁸⁵ je stoický bůh zároveň intelekt (νοῦς), rozum (λόγος) i duše (ψυχή); jakožto prostupující veškerou látku je zároveň také přírodou v její organické tvárnosti (φύσις) i veškerenstvím v jeho viditelném uspořádání (κόσμος).⁸⁶ Stoikové proto nevedou ostré hranice mezi jednotlivými “stupni” bytí.⁸⁷ Neoddělují v tomto smyslu skutečnost ryze inteligibilní od skutečnosti vnímatelné smysly. A neoddělují ani první “příčinu” bytí od jejích “nápodob” a “obrazů”. Stoický bůh je cele pohřížen v tělesné skutečnosti kosmu.

Tato stoická fyzikální teologie má své etické důsledky: není-li od tohoto viditelného světa odděleno svrchované božství, není od něho oddělena ani dokonalá blaženost. Svět sám v sobě je říší božství a blaženosti, protože mu nic neschází k dokonalosti⁸⁸ a protože není závislý na ničem mimo sebe. I člověk je pak v tomto universu součástí jediného božského života. Protože běh světa je sám svrchovaně božský, aniž existuje cosi “vyššího” (dokonalějšího, plnějšího, více božského) “nad” ním či “mimo” něj, nespočívá ani lidská blaženost v ničem jiném než v souladu s jeho během samotným.⁸⁹

⁸² SVF II, 310: μεμῖχθαι τῇ ὕλῃ ... τὸν θεόν. Srv. též SVF II, 463-481. Ke stoickému pojetí “směsi” či “slitiny” (μῖξις / κράσις / σύγχυσις) viz É. BRÉHIER, *op. cit.*, str. 125nn.

⁸³ SVF I, 153; II, 1028-1048.

⁸⁴ K otázce materiality stoických principů činného a trpného srv. R. B. TODD, *art. cit.*, str. 139nn. Todd vykládá stoickou distinkci mezi aktivním a pasivním principem jako dva nelátkové aspekty jediného tělesa – ohně. Snaží se tak hájit přísný monismus látky: látka, která jediná je skutečná, nemůže být dvojitá, nýbrž přísně vzato jen jedna; první dva principy tudíž musejí být jen její nelátkové aspekty ve smyslu stoické teorie pouhých vyjádřitelností (τὰ λεκτά). Oheň je tak sám sobě příčinou aktivní i pasivní, působí sám na sebe a je v tomto smyslu samohybný. Srv. též M. LAPIDGE, *art. cit.*, str. 164n.: “*hylé* is the passive aspect of the primal substance; it is theoretically inseparable from *theos*. In effect, the separation of *theos* and *hylé* is a mental process only ...”

⁸⁵ SVF II, 310.

⁸⁶ SVF II, 102; 157; 158; 160; II, 300; 458-462; 526-529; 580; 634; 945 aj. Srv. M. LAPIDGE, *art. cit.*, str. 164 a 171.

⁸⁷ Srv. R. B. TODD, *art. cit.*, str. 137nn. Todd ukazuje, že i stoický kosmos je do určité míry strukturován obdobně jako kosmos Aristotelův. I v něm existuje “více” a “méně” aktivní přítomnosti božského rozumu-ohně. Nicméně tento rozdíl úrovní platí vždy jen pro periodu rozvíjejícího se kosmu a mizí v okamžiku ekpyróze, kdy božský oheň absorbuje vše a opět zruší distinkce, které byl sám v sobě vytvořil. Rozdíl úrovní proto ve stoickém kosmu není bytostný, nýbrž přechodný.

⁸⁸ SVF II, 604.

⁸⁹ Srv. A.-J. FESTUGIÈRE, *La Révélation d'Hermès Trismégiste*, II, Paris 1950², str. 284.

Stoická koncepce světa imanentního božství má nicméně i jiné důsledky. Protože tento božský svět je zároveň světem časové změny, musí mít i božský život sám proměnlivou povahu: bůh sám musí žít v proměně.⁹⁰ Starší stoikové skutečně myslí boha jakožto *proces světa*: Zeus je “řemeslný oheň postupující cestou ke zrození (světa)”.⁹¹ Čas tohoto božského procesu – právě proto, že jde o proces svrchovaného božství – však nemůže být časem nedostatkem. Musí to být čas plnosti. Takový však může být pouze čas jakožto pohyb v kruhu: čas, který se naplňuje v návratu ke svému vlastnímu počátku a který se zároveň donekonečna zmnožuje v opakujících se cyklech. To je zřejmě pravý důvod, proč u stoiků existuje myšlenka periodicky se opakujícího světového požáru (ἐκπύρωσις),⁹² při němž vše ostatní shoří, takže zbudě jen čirá látka božského ohně, a myšlenka věčného návratu téhož (ἀποκατάστασις),⁹³ jenž každému okamžiku v kruhově se odvíjejícím čase propůjčuje věčnou hloubku. Mohli bychom říci, že transcendence platónského ἐν-ἀγαθόν či aristotelského πρῶτον κινουὶν ἀκίνητον se u stoiků, pro něž je svrchované božství světa imanentní, promítá do nekonečna opakujících se kosmických cyklů, v nichž je stoický bůh – Ζεὺς – zároveň jeden a týž i nekonečně mnohý.⁹⁴

Avšak stoické učení o imanenci božského logu má ještě další závažný důsledek, který je integrální součástí celé této koncepce: nepřipouští myšlenku kontingence v aristotelském smyslu. Ve stoickém kosmu není pro kontingenci místo, jaké pro ni bylo v ontologicky odstupňovaném universu Aristotelově. Je-li totiž božský rozum stoickému kosmu *zcela* imanentní, znamená to, že se kosmos působnosti rozumu v *ničem* nevymyká, a že v něm tudíž *naveskrz* vládne nutnost. Důsledná imanentizace božství pojatého jako formující princip jde proto u stoiků ruku v ruce s tezí všeobecného determinis-

⁹⁰ SVF II, 1053 (Origenes, c. Celsum II, 75): σῶμα τρεπτὸν δι' ὅλων καὶ ἀλλοιωτὸν καὶ μεταβλητὸν. Órigenovy referáty zdůrazňují proměnlivost stoického látkového boha nepochybně v polemické intenci. Proto také spadá Órigenovi proměnlivost stoického božství v jedno s jeho zničitelností (μεταβλητὸν καὶ ἀπαξ ἀπλῶς δυνάμενον φθαρῆναι). Stoikové nicméně učili pouze zničitelnost druhotných (zrozených) bohů, nikoli samotného věčného Dia jakožto vesmírného ohně (SVF II, 1049). Přesto se proměnlivost nejvyššího božství jeví jako logický důsledek jeho imanence světu.

⁹¹ SVF II, 1027: Οἱ Στωϊκοὶ νοερὸν θεὸν ἀποφαίνονται, πῦρ τεχνικόν, ὁδῶ βαδίζον ἐπὶ γένεσιν κόσμου. Srv. SVF II, 774; 1133; 1434; CICERO, *de nat. deor.* II, 57. K popisu tohoto procesu srv. S. SAMBURSKÝ, *op. cit.*, str. 344n.

⁹² SVF II, 559-632.

⁹³ SVF II, 623-632. Srv. J. BARNES, *La doctrine du retour éternel*, in: *Les stoïciens et leur logique. Actes du Colloque de Chantilly 18-22 septembre 1976*, Paris 1978, str. 3-20, který hledá důvody této “bizarní, absurdní, šokující” stoické nauky v potřebách logické koherence stoického systému.

⁹⁴ Srv. SVF II, 632.

mu. Tuto tezi rozpracovali staří stoikové v teorii všeobecného kauzálního nexu (εἰρμὸς αἰτιῶν),⁹⁵ nepřetržitého,⁹⁶ nekonečného⁹⁷ a bezvýjimečného⁹⁸ řetězce příčin. Tomuto zřetězení příčin se v universu nevymyká naprosto nic: jediný pohyb, který by se udál bez příčiny, by znamenal rozpad kosmu.⁹⁹

Všeobecná souvislost příčin je imanentní božský rozum kosmu sám¹⁰⁰ rozvíjející se v čase. Z tohoto zorného úhlu nese jméno osud (εἰμαρμένη, popř. – zvláště u Kleantha – πεπωμένη, lat. *fatum*).¹⁰¹ Diogenés Laertský říká, že staří stoikové definují osud jako “spojitou příčinu jsoucen čili rozum, podle něhož se rozvíjí svět”.¹⁰² Protože tento rozum není slepé zřetězení příčin, nýbrž bůh sám – podle Prokla Diova mysl,¹⁰³ podle Augustina¹⁰⁴ a Chalcidia¹⁰⁵ Diova vůle – je osud zároveň prozřetelnost (πρόνοια).¹⁰⁶ To jinými slovy znamená, že božský rozum, který se z jednoho úhlu pohledu časově vyvíjí, je z jiného úhlu pohledu sám sobě věčně přítomen, tj. sám sobě věčně znám. Tímto způsobem je stoický nejvyšší bůh zároveň celý v čase a celý věčný.¹⁰⁷

Myšlenka všeobecného determinismu, kterou v souvislosti s úvahami o pravdivostní hodnotě soudů nadhodil v deváté kapitole spisu *O vyjadřování* Aristotelés, tak ve stoicismu došla svého plného uplatnění v podobě stoického pojetí osudu. Již Aristotelés však poukazoval na její neslučitelnost s principem lidské mravní odpovědnosti. Helénistické filosofii byl ochromující dopad myšlenky všeobecného determinismu na etickou teorii znám pod titulem “líného argumentu” (ἀργὸς λόγος). Líný argument praví: “Je-li ti souzeno,

⁹⁵ SVF II, 917; 918; 920.

⁹⁶ SVF II, 948: ἐπισυνδεδσιν τινα καὶ συνέχειαν τῶν αἰτιῶν.

⁹⁷ SVF II, 949: ἐπ’ ἄπειρον εἶναι τὰ αἶτια καὶ τὸν εἰρμὸν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπισυνδεδσιν ὡς μήτε πρῶτόν τι εἶναι μήτε ἔσχατον.

⁹⁸ SVF II, 949: ἀπαράβατος.

⁹⁹ SVF II, 945: διασπᾶσθαι γὰρ καὶ διαιρεῖσθαι καὶ μηκέτι τὸν κόσμον ἕνα μένειν, αἰεὶ κατὰ μίαν τάξιν τε καὶ οἰκονομίαν διοικούμενον, εἰ ἀναίτιός τις εἰσάγοιτο κίνησις.

¹⁰⁰ SVF II, 928-933.

¹⁰¹ SVF I, 175-176; 527; II, 912-927.

¹⁰² SVF I, 175: ἔστι δὲ εἰμαρμένη αἰτία, τῶν ὄντων εἰρομένη ἢ λόγος καθ’ ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται.

¹⁰³ SVF II, 930: οὐ δυνατόν ἐστι τὸν τοῦ Διὸς νοῦν ἐκκλίνειν, ὃ ἐστι τὴν εἰμαρμένην. Ταύτην γὰρ οἱ Στωϊκοὶ Διὸς νοῦν προσηγορεύουσι.

¹⁰⁴ SVF II, 932: *ipsam causarum ordinem et quandam conexiōnem Dei summi tribuunt voluntati et potestati.*

¹⁰⁵ SVF II, 933: *voluntatem porro eius seriem esse causarum.*

¹⁰⁶ SVF I, 176: Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεὺς δύναμιν κέκληκε τὴν εἰμαρμένην κινητικὴν τῆς ὕλης· τὴν δὲ αὐτὴν καὶ πρόνοιαν καὶ φύσιν ὠνόμασεν. SVF II, 913: Εἰμαρμένη ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου λόγος ἢ λόγος τῶν ἐν τῷ κόσμῳ προνοίᾳ διοικουμένων.

¹⁰⁷ Srv. V. GOLDSCHMIDT, *Le système stoïcien et l'idée de temps*, Paris 1947⁴, str. 80.

aby ses uzdravil, uzdravíš se, ať pošleš pro lékaře, nebo ať pro něho nepošleš. Je-li ti naopak souzeno, aby ses neuzdravil, neuzdravíš se, ať pošleš pro lékaře, nebo ať pro něho nepošleš. Ať je ti tedy souzeno, aby ses uzdravil, nebo ať je ti souzeno, aby ses neuzdravil, je zbytečné posílat pro lékaře.”¹⁰⁸

Staří stoikové byli vystaveni ostré kritice, která jim vytykala, že jejich pojetí všeobecného determinismu zbavuje člověka mravní odpovědnosti: možnosti být chválen a kárán za své činy.¹⁰⁹ Neboť je-li každý pohyb v universu předurčen osudem – všeobecným zřetězením příčin, jež samo není ničím jiným než procesem božského rozumu –, nemůže v něm existovat nic, co by záleželo “na nás” (ἐφ’ ἡμῖν), a za co bychom tedy nesli mravní odpovědnost.

Chrysippos v reakci na tyto výtky rozvinul komplikovanou teorii různých druhů příčin.¹¹⁰ Proti línému argumentu se bránil naukou o tzv. konfata-liích:¹¹¹ Jsem-li nemocen a je-li mi souzeno, abych se uzdravil, pak je mi to souzeno zároveň s tím, abych zavolal doktora, protože mezi uzdravením a zásahem lékaře existuje osudová spojitost.¹¹² Není proto pravda, že je-li mi souzeno, abych se uzdravil, nemusím se starat o doktora.

Hlavní Chrysippova argumentace se nicméně soustřeďuje na pojem ἐφ’ ἡμῖν. Chrysippos chce za každou cenu udržet zároveň koncepci všeobecného determinismu a zároveň pojem mravní odpovědnosti. Proto musí současně s učením o všeobecném kauzálním nexu vypracovat učení o tom, co je v naší moci. Tò ἐφ’ ἡμῖν se tak u Chrysippa stává pojmem, jehož oprávněnost je nutné obhájit i v kontextu deterministického pojetí kauzality.

Směr, v němž staří stoikové tento konflikt mezi osudem a svobodou řešili, naznačuje známá parabola o psu, který je přivázán za jedoucím vozem.¹¹³ Člověka vleče osud jako jedoucí vůz přivázaného psa. Bude-li se vzpouzet, osud ho stejně povleče dál. Ale nebude-li se vzpouzet, poběží sám ze své vůle spolu s jedoucím vozem. Není v naší moci zastavit či změnit běh osudu, jehož jsme součástí, ale je zcela v naší moci jej následovat, tzn. přitakat mu. Avšak jakým způsobem je možné, aby rozhodnutí o tom, zda budeme následovat běh osudu, nebo ne, bylo vloženo do našich vlastních rukou, jestliže všechno je určováno zřetězením příčin?

Na tuto otázku odpovídá Chrysippos rozlišením příčin na “pomocné a nejbližší” na jedné straně a “dokonalé a hlavní” na straně druhé.¹¹⁴ Aby vy-

¹⁰⁸ SVF II, 957; srv. II, 956 a 958.

¹⁰⁹ Srv. především ALEXANDROS Z AFRODISIASY, *De fato, passim*; viz též SVF II, 1000.

¹¹⁰ Srv. O. RIETH, *op. cit.*, str 134-155.

¹¹¹ Srv. SVF II, 956.

¹¹² SVF II, 956 (Cicero de fato 30): *tam enim est fatale medicum adhibere quam convalescere.*

¹¹³ SVF II, 975.

¹¹⁴ SVF II, 974. K rozboru těchto pojmů srv. O. RIETH, *loc. cit.*

světlil tuto distinkci, užívá příkladu kutálejícího se válce.¹¹⁵ K tomu, aby se válec kutálel, je zapotřebí dvou různých příčin: jednak vnější příčiny, která válec uvede do pohybu; ale jednak také vnitřní příčiny, která jeho pohyb dále utváří. Ta první je pomocná, ta druhá je hlavní. Strčíme-li do válce a strčíme-li do kužele, bude se každý pohybovat jinak, třebaže jsme do nich do obou strčili stejným způsobem, protože každý má jinou hlavní příčinu svého pohybu, jiné vnitřní ustrojení. Podobně je tomu u člověka, který je afikován vnějšími příčinami, tj. představami. Záleží na jeho vnitřním ustrojení – na napětí jeho pneumatu –, jak na tyto afekce bude reagovat. Není v jeho moci ovlivnit zřetězení vnějších příčin: osud. Ale je v jeho moci dávat, nebo odpírat zvnějšku zapříčiněným představám, resp. na nich se zakládajícím soudům, svůj souhlas. Tento souhlas nazývají stoikové *συγκατάθεσις*, a právě ten je podle Chrysippa “v naší moci”. Dáváme-li tento svůj souhlas běhu věcí tak, jak to odpovídá přirozenosti, tj. nepropadáme-li mylným soudům, jež jsou zdrojem vášní zhoubných pro naši ctnost, pak žijeme zároveň *κατὰ φύσιν* a *κατ’ ἀρετὴν*. Jestliže se stoický mudrc tímto způsobem udržuje v souladu s během světa, ztotožňuje se s životem samotného Dia a participuje na jeho kosmické dokonalosti a blaženosti.

Ve srovnání s Aristotelem je u stoiků v rukou člověka zdánlivě jen velmi málo: vnější běh událostí nelze v ničem ovlivnit a to jediné, co je “na nás”, je naše vlastní přitakání osudu. Toto málo je však zároveň mnoho, neboť přitakání osudu je pro stoického mudrce způsobem ztotožnění s božskou vůlí a jako takové je lidskou účastí na božské blaženosti: ctnost v člověku a v bohu je pro stoiky jedna a táž.

RÉSUMÉ

Τὸ ἐφ’ ἡμῖν entre Aristote et les stoïciens

L’auteur confronte la conception aristotélicienne de “ce qui dépend de nous” avec celle des stoïciens. Il en dégage les contextes respectifs: d’un côté, l’ontologie et la cosmologie aristotéliciennes qui permettent de concevoir une sphère de contingence dans laquelle il y a des choses qui dépendent de nous; de l’autre côté, la physique stoïcienne qui a pour son corollaire un déterminisme rigoureux sur le fond duquel ce n’est que le consentement au destin qui dépend de nous. Finalement, c’est au niveau de la visée éthique qu’on saisit la différence: chez Aristote, ce sont les choses contingentes de la vie pratique qui dépendent de nous et qui délimitent le domaine de la responsabilité morale; chez les stoïciens, c’est l’identification avec la volonté divine qui est l’objet de l’effort moral.

¹¹⁵ SVF II, 974; 1000.

KONCEPT UMĚLCE*

Ernst Berger (*Basilej*)

Diodóros Sicilský nám ve svých univerzálních dějinách z 1. stol. př. Kr. zanechal tuto zprávu: *“Bratři Téleklés a Theodóros – dva sochaři činní v 6. stol. př. Kr. – vytvořili podle měř egyptského sochařského kánonu na objednávku dřevěnou kultovní sochu Apollóna: Téleklés prý vytvořil jednu polovinu sochy na Samu, Theodóros druhou v Efesu. Když pak byly obě části spojeny, pasovaly prý do sebe tak perfektně, že se zdálo, jakoby celá postava byla vyřezána jedním jediným umělcem.”*

O egyptském učení o proporcích lidského těla jsme zpraveni lépe než o sochařských pravidlech archaického Řecka, které jsou z něj odvozeny. Egyptský umělec dělil vzdálenost od chodidla až k začátku vlasů nad čelem – od r. 700 př. Kr. až k horizontální linii očí – do 18, resp. 21 rastrových čtverců. Přiřazení částí těla k jednotlivým čtvercovým dílkům bylo stanoveno v Egyptě božským nařízením a nesmělo být změněno.

V řecké monumentální plastice nebyl variabilní jen počet čtverců – jak se pokusím ukázat –, nýbrž i vztah částí těla k čtvercovému rastru. Před pěti lety jsem ve frankfurtském katalogu o Polykleitovi vysvětlil princip konceptu *kúra* z Teney, který vznikl kolem r. 550 př. Kr. Mezitím jsem spolu s Briggittou Müllerovou-Huberovou analyzoval dalších deset soch z 6. stol. př. Kr., takže dnes mohu podat několik všeobecně závazných směrnic archaického sochařského kánonu.

Nejprve ale několik slov o pracovních podmínkách antického sochaře. Podle literárních a obrazových dokladů měl sochař k dispozici měřicí latku (řecky *kánon*) a měřicí šňůru, dále kružítko (obkročné hmatadlo) a úhloměr – výbavu, jaká je znázorněna např. na čelní straně památníku L. Alfia Statia v Aquileji z Augustovy doby (obr. 1). Papír byl luxusním zbožím, které v antické řemesl-

Obr. 1. Náhrobek L. Alfia Statia, Aquileia

* Přednáška přednesená 9. 5. 1996 v Lannově vile na setkání *“Aequalitas numerosa. Řád světa a řád umění”*.

né dílně nemůžeme předpokládat. Také strojní počítací pomůcky neexistovaly. Počítání z paměti se zlomky – zásadní v antickém procesu koncipování – už naše generace neumí. Právě v tom vězí onen hlavní problém vysvětlení antického principu návrhu sochy.

U archaických soch 6. stol. př. Kr. jsou zpravidla tři důležité míry těla stejně velké: je to výška hlavy, délka chodidla a šířka pasu. Těmito modelovými mírami byla stanovena celková výška a dělení čtvercového rastru. Většina archaických postav mladíků (*kúroi*) je vysoká 7 délek hlavy, resp. chodidla (např. mladík z Volomandry, obr. 2). Odchyly od tohoto středního modelu sloužily k charakterizaci zvláštních typů těl nebo věkových kategorií. Výška postav může mít např. u velmi mladých nebo štíhlých postav $7\frac{1}{2}$ (např. mladík z Teney) nebo dokonce 8 výšek hlavy (např. kolosální mladík nesoucí berana z Thasu), na druhé straně u podsaditých atletů jen $6\frac{1}{2}$ výšek hlavy (např. Kleobis). Tímto základním modelem násobeným čtyřmi je stanovena síť čtvercového rastru: $4 \times 7 = 28$ dílků; $4 \times 7\frac{1}{2} = 30$ dílků; $4 \times 6\frac{1}{2} = 26$ dílků atd. Řecká archaická socha tedy není jako současná egyptská postava dělena na neměnný počet 21 dílků.

* * *

Pokusím se nyní předvést normální typ archaického sochařského kánonu na třech sochách ze 6. stol. př. Kr. Na obr. 2 je znázorněn tzv. *Kúros z Volomandry* v Attice (dnes v athénském Národním muzeu), který vznikl kolem r. 550 př. Kr.; obr. 3 představuje mladíka rovněž z Attiky (dnes v Mnichově), který je o 20-30 let mladší. U obou je výška hlavy a šířka pasu $1/7$ výšky sochy, stejně tak i délka chodidla, která je ovšem celá dochována pouze u mnichovského mladíka.

Vertikální poměry sochy z Volomandry:

Měřicí lišta rozdělená do sedmi střídajících se bílých a červených úseků nám umožňuje rozpoznat ve stavbě sochy některé důležité body (zdola nahoru).

$2/7$ = horní kraj česky

$3/7$ = střed pěstí (zde uražen)

$4/7$ = dolní okraj pupku

$5/7$ = tečna dolního obrysu prsu

$6/7$ = nasazení brady

Dělíme-li jednu sedminu čtyřmi ($1/7 : 4 = 1/28$), ukáží se nám další hranice dělení:

$1/7 = 4/28$ $4/28 + 3/28 = 7/28 = 1/4$ = dolní okraj česky

$3/7 = 12/28$ $12/28 + 2/28 = 14/28 = 1/2$ = střed těla; označen na nasazení varlat bodem na měřicí liště a stranou od nasazení údu

$4/7 = 16/28$ $16/28 + 2/28 = 18/28 = 9/14$ = výška loktu

$5/7 = 20/28$ $20/28 + 1/28 = 21/28 = 3/4$ = výška bočních nasazení deltového svalu $20/28 + 3/28 = 23/28$ = nasazení krku

Řada bodů nejvyšší sedmíny zobrazuje obvyklé hranice v úseku obličej, vzdálené vždy $1/28$: brada – chrápy – obočí – nasazení vlasů – temeno.

Mnichovský kúros v nadživotní velikosti vykazuje přes stejnou strukturu rastru (28 dílků po 4" v tzv. atticko-kykladské škále) některé charakteristické rozdíly v detailním členění. Porovnejme *vertikální* členění *Mnichovského kúra* (viz obr. 3) se sochou z Volomandry (viz obr. 2):

$1/7 + 3/28 = 7/28 = 1/4$ = nejvyšší místo v oblasti kolena (u sochy z Volomandry výše)

$2/7 = 8/28$ = česka: max. klenba (a ne jako u kúra z Volomandry horní okraj česky)

$3/7 + 2/28 = 14/28 = 1/2$ = střed těla (jako u kúra z Volomandry)

$4/7 = 16/28$ = boční nasazení vydutí třísla (u kúra z Volomandry: dolní okraj pupku)

$4/7 + 1/28 = 17/28$ = výška pupku (u kúra z Volomandry o $1/28$ níže)

Rozdílná poloha pupku a bočního nasazení vydutí třísel je obzvláště nápadná; poměry v horní čtvrtině sochy naopak souhlasí.

Horizontální měrné poměry u kúra z Volomandry:

– míry odvozené z jedné sedmíny (červené značení):

$1/7$ = šířka pasu

$2/7$ = max. šířka těla v oblasti předloktí

$1/14$ = šířka krku a spánků

– míra odvozená z jedné osminy:

$1/8$ = vzdálenost prsních bradavek

Horizontální poměry měr u *Mnichovského kúra*:

– míry odvozené z jedné sedmíny:

$1/7$ = šířka pasu

$1/7$ = prsní bradavky

$2/7$ = šířka ramen

$3/28$ = šířka hlavy vč. ušních lalůček

– míry odvozené z jedné pětiny:

$1/5$ = vzdálenost podpaží

$3/20$ = vzdálenost bočních vydutí třísel

Porovnání horizontálních měr:

Mnichov (= Mü) – Volomandra (= Vol)

$1/7$ = šířka pasu (Mü/Vol)

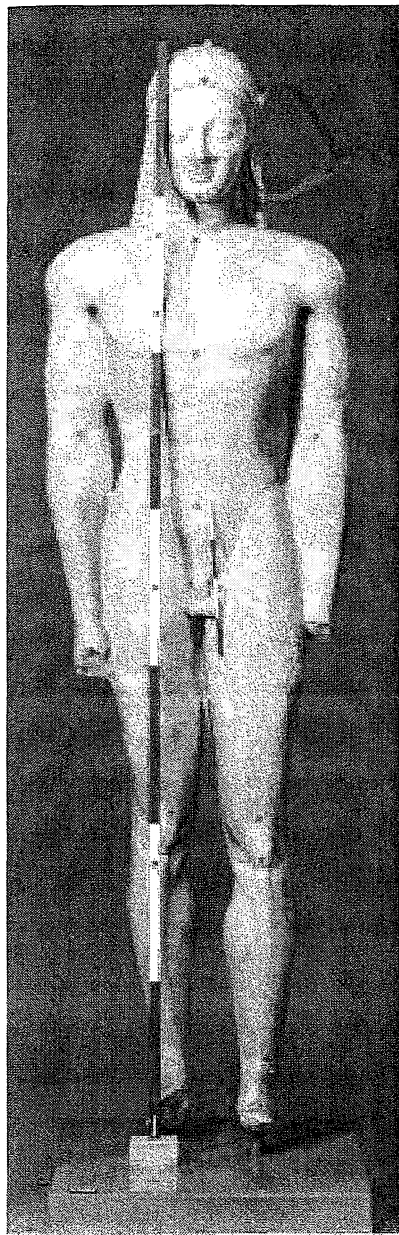
$1/5$ = vzdálenost podpaží (Mü/Vol)

$2/7$ = max. šířka ramen (Mü)

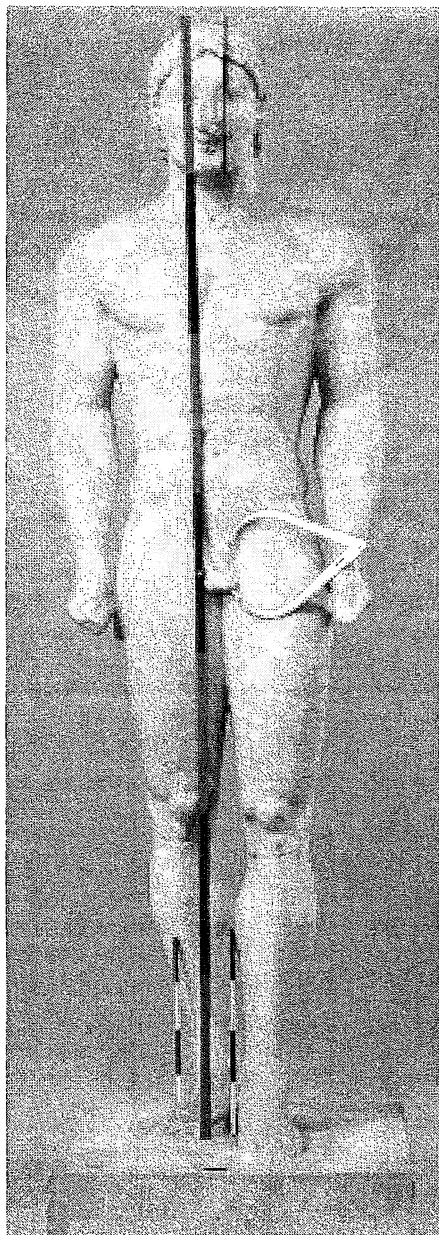
= max. šířka v oblasti předloktí (Vol)

$1/7$ = vzdálenost prsních bradavek

$1/8$ = vzdálenost prsních bradavek

Obr. 2. Kúros z Volomandry

Obr. 3. Mnichovský kúros

Porovnání vertikálních měr (Mü/Vol):

Obzvláště nápadná je rozdílná poloha pupku a bočních nasazení vydutí třísel:

$$4/7 = 16/28 = \text{boční vydutí třísel (Mü)}$$

$$= \text{dolní okraj pupku (Vol)}$$

$$4/7 + 1/28 = 17/28 = \text{dolní okraj pupku (Mü)}$$

Aristodikos v athénském Národním muzeu (viz obr. 4), který vznikl kol. 500 př. Kr., odpovídá archaickým principům návrhu sochy jen částečně. U tohoto rovněž v nadživotní velikosti znázorněného kúra je sice výška hlavy a délka chodidla vždy ještě rovna $1/7$ výšky postavy a šířky těla (vč. paží) $2/7$; pas je však širší. Členění postavy se sice ještě dá zachytit v sedminovém rastru, ale určité vzdálenosti jsou odvozeny přímo ze čtvrtiny a pětiny výšky postavy.

Měřicí lišta, která je rozdělena na sedm dílů, a body na této měřicí liště a na těle postavy znázorňují odpovídající body pro *vertikální* členění, které koresponduje se sedminovým rastrem:

$2/7$ = horní okraj česky (k poloze dolního okraje česky srov. lištu dělenou na čtyři díly)

$2/7 + 3/28 = 11/28$ = začátek rozkroku stehů; (u Vol níže)

$3/7 + 1/28 = 13/28$ = konec šourku

$3/7 + 2/28 = 14/28 = 1/2$ = střed těla ve výši začátku šourku (jako u Vol a Mü)

$3/7 + 3/28 = 15/28$ = horní ohraničení stydké krajiny

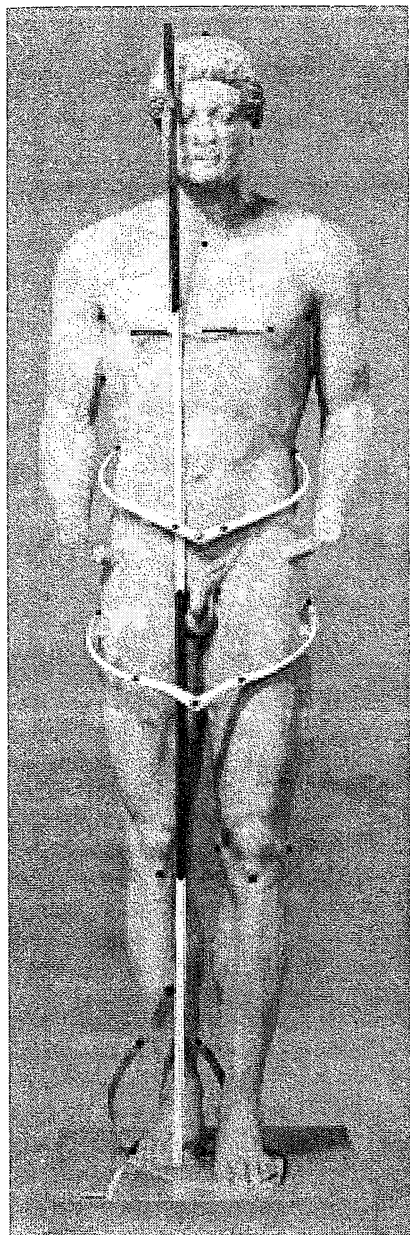
$4/7 = 16/28$ = výše bočního nasazení třísel (jako u Mü)

$6/7 = 24/28$ = začátek brady: pravítko dělené na čtyři díly znázorňuje obvyklé dělení obličejce, jak už jsem ho vysvětlil.

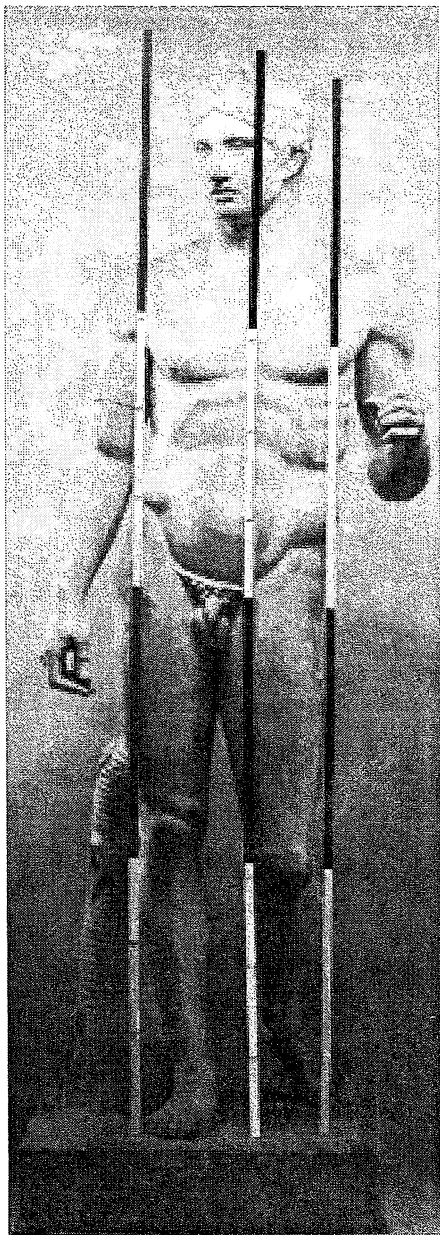
Rastr odvozený z jedné sedminy má na výšku 28 dílků a 8 dílků na šířku, což nám sice umožňuje jemné srovnání členění těla, ale proporční poměr jednotlivých částí k sobě navzájem a k celkové výšce je často možno získat teprve krácením zlomku: např. $7/28 = 1/4$; $21/28 = 3/4$; $7/56 = 1/8$; $21/56 = 3/8$.

Klasický umělec postupoval většinou opačně. To znamená, že nevycházel z nejmenší signifikantní jednotky, nýbrž rozdělil celou výšku postavy nejprve na velké díly: totiž na 4, 5, 6 a 7 dílů a zjemnil tuto síť dalším dělením těchto dílů dvěma.

Sochař Aristodika, který žil na přelomu archaické a klasické doby, už podle všeho použil tento nový globální systém vytváření proporcí. Na obr. 4 vidíme měřicí lištu, rozdělenou na 4 díly, a některé vzdálenosti, jež jsou odvozeny z jedné čtvrtiny (jsou označeny body). Šířka pasu, která je u starších *kúroi* identická s výškou hlavy a téměř vždy měřila sedminu výšky postavy, je u Aristodika (obr. 4) větší a je odvozena z pětinnového nebo čtvrtinnového rastru. To znamená, že šířka pasu je místo $1/7$ výšky postavy (= 28 cm) buď $3/20$ výšky postavy = tři části horizontálního pětinnového měřítka = 29,4 cm nebo pravděpodobněji (jak je vidět na obr. 4) $5/32$ výšky postavy = 30,6 cm

Obr. 4. Aristodikos

Obr. 5. Doryforos

(tedy jedna část čtvrtinového měřítka). Rozdíl vůči archaické šířce pasu (tj. $1/7$) činí tedy v pětinném rastru + 1,4 cm, ve čtvrtinovém rastru + 2,6 cm. Šířka hlavy je oproti dřívějším *kúroi* trochu užší; místo $3/28$ (= 21 cm) jen $3/30$ (= 19,2; tedy 0,8 cm).

Na obr. 4 vidíme členění ve čtvrtinovém rastru: měřicí lišta, rozdělená na 4 díly, koresponduje s následujícími hranicemi dílů ve *vertikálním* směru:

$1/4$ / = $7/28$ = spodní okraj česky (nejuzší místo vnitřní siluety kolena)

$2/4$ = $1/2$ = střed těla

$3/4$ = podpažní jamka

$3/4$ (+ $1/16$) = $13/16$ = krční jamka

Horizontální míry:

$1/16$ = šířka chodidla (obkročné hmatadlo)

= šířka kolena (body)

$3/16$ = šířka chocholíku (obkročné hmatadlo)

$2/16$ = vzdálenost prsních bradavek ($1/8$ MS)

$3/16$ = šířka hrudního koše a podpažních jamek (body)

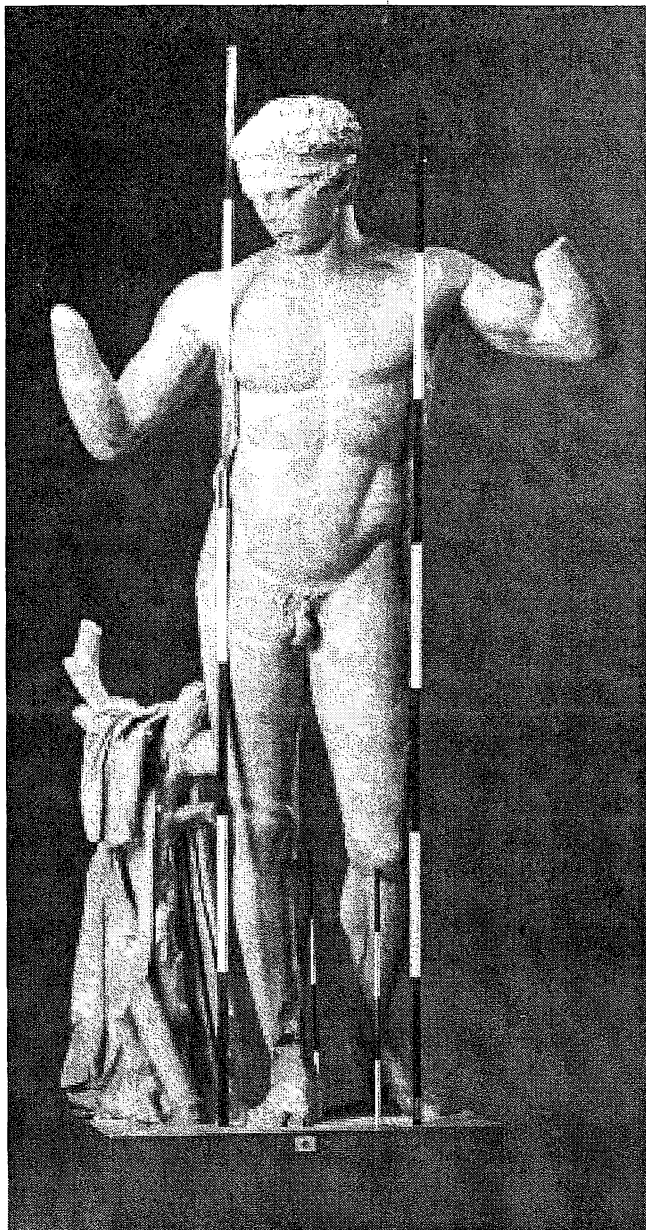
šířka pasu: místo $1/7$, resp. $3/20$ (viz nahoře), spíše $5/32'' = 15'' = 30,625$ cm (obkročné hmatadlo): rozdíl = 2,6 cm, resp. 1,2 cm.

* * *

Kolem r. 500 př. Kr. rozlišovali řeční sochaři u stojících postav (poprvé ve světových dějinách umění) nohu opěrnou a nohu pokrčenou (ohnutou). V předcházejících staletích bylo lidské tělo znázorňováno vždy s rovnýma nohama a frontálním pohledem, tzn. že výška těla byla totožná s výškou sochy.

U sochy klasického období způsobuje nestejné rozložení váhy na opěrné a na pokrčené noze (tzn. uvolnění a snížení pokrčené nohy) redukci výšky sochy: postava by byla ve vzpřímeném stavu o kousek vyšší. Kontrapostním přenesením částí těla se mění také poměr jednotlivých částí k sobě navzájem i k výšce sochy. V tom vězel pro klasického sochaře problém, který důkladně a racionálně vyřešil, jak se zdá, teprve Polykleitos ve 3. čtvrtině 5. stol. Od tohoto umělce se dochoval spis vztahující se k tomuto tématu s názvem *Kánon* (= *měřítko, směrnice*).

Polykleitos prý předvedl svůj kánon na stejnojmenné soše, jež je velice pravděpodobně identická s *Doryforem* (viz obr. 5), jehož vytvořil mezi r. 450 a 440 př. Kr. Skrovné citáty a parafráze tohoto spisu jsou dochovány u spisovatelů římského císařství. Také tato socha je nám známa jen z kopií císařského období. Jak tedy stanovil Polykleitos (nebo řekněme všeobecně klasický sochař) poměr mezi antropometrickou strukturou těla a strukturou těla s pokrčenou nohou v praxi? Modelový princip návrhu archaické sochy, jak jsem ho zde vyložil, už nebyl použitelný, poněvadž u klasické sochy stojící postavy již neexistovala symetrie mezi levou a pravou stranou těla: rozdílné relevantní body poloviny těla s opěrnou nohou, na níž spočívala váha těla,

Obr. 6. **Diadúmenos**

a strany s pokrčenou nohou by bylo možno zachytit pouze s pomocí velmi jemného, až dvoucentimetrového (*daktylos*) rastru. Pro takový jemný rastr bychom ovšem museli předpokládat detailní popsané lišty, které však v antické řemeslné dílně nemůžeme očekávat (jak jsme doložili na začátku).

* * *

V tomto článku se omezím na některé teze, které jsem vyložil ve frankfurtském katalogu k Polykleitovi a na výstavě v Basileji, nazvané *Koncept umělce*.

Na obr. 5 jsou tři různě vysoké měřicí lišty s odlitkem nejúplnější repliky *Doryfora* v Neapoli. Lišta vlevo odpovídá výšce, kterou by socha měla ve vzpřímeném postavení, tj. bez odlehčení pokrčené nohy: výchozí míra = 204 cm, resp. 100 feidiiovských prstů (*daktylů*, tj. palců), totiž dvojité délce natažené nohy, na níž spočívá váha, až k tzv. chocholíku, který je vzdálen od báze 102 cm (= 50"). Prostřední měřicí lišta zaznamenává *skutečnou výšku sochy* = 200 cm = 98". Měřicí lišta umístěná vpravo odpovídá dvojité délce pokrčené nohy = 196 cm = 96" = 4 lokty (relevantní bod je opět chocholík, který je vzdálen od báze 98 cm).

S těmito třemi stupnicemi mohl umělec zachytit komplikované členění postavy s pokrčenou nohou jednoduchým a zároveň přesným způsobem a stanovit je bez pomoci psacího náčiní a počítacích přístrojů. Z těchto tří uvedených výchozích měř vyplývá, že umělec potřeboval čtyři série měřících lišt: první rozdělenou na 4 dílky, jako na obr. 5, druhou s pěti, třetí s šesti a čtvrtou se sedmi stejně velkými dílky. S tímto hrubým dělením mohl už umělec zachytit nejdůležitější hranice proporcí sochy.

Pro zachycení detailního členění je zapotřebí řady měřítek, která se odvozují od jedné čtvrtiny, pětiny, šestiny a sedminy té které série měřicí lišty. S těmito měřítky, která jsou vždy dělena po čtyřech, mohou být zachyceny a odečteny hodnoty až do velikosti prstů u nohou.

* * *

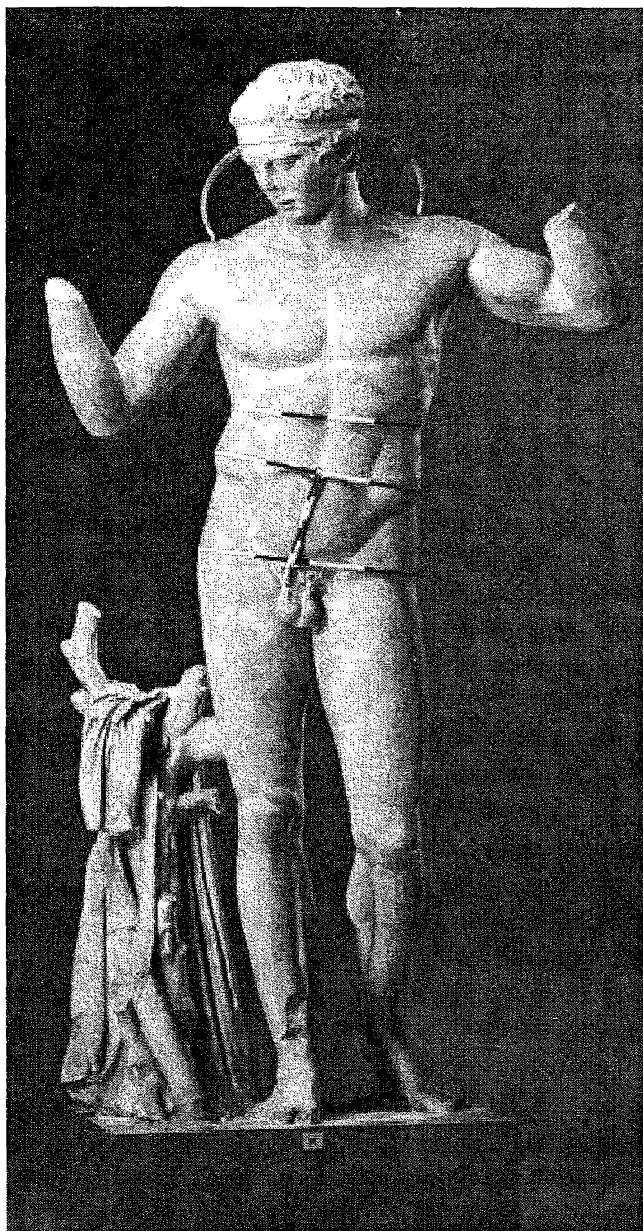
Sedminový rastr, který převládá v archaickém období zůstává relevantní i v klasickém období. Ve 4/7 výšky můžeme definovat např. rozdílnou polohu výdutě třísel nad nohou, na níž spočívá váha těla, a nad nohou, která je odlehčena, a to na obou stupnicích: dva důležité body sochy v klasickém postoji. Pro proporce hrudního koše se Polykleitos orientoval neměnnými body kostry. Pomocí šestinového rastru lze definovat následující místa těla:

3/6 = hřeben stydké krajiny uprostřed těla

4/6 = okraj hrudního koše (resp. nadbříšku)

5/6 = začátek brady

Boční šestinové měřítko nám pomáhá rozpoznat vertikální členění břišní stěny: vždy 1/12 od kraje stydké krajiny až k pupku a od pupku až k okraji hrudního koše.

Öbr. 7. **Diadúmenos**

Horizontální míry:

$1/6$ = šířka pasu

$1/8$ = vzdálenost bočních ohraničení hrudního koše

Co se týče proporcí hlavy, je možno diskutovat o dvou možnostech:

1) Měřítka se čtyřmi dílky od brady až k lebeční klenbě s vlasy (včetně) odpovídá úsekům hlav mladíků, o nichž byla řeč, – s tím rozdílem, že výška hlavy *Doryfora* je ve srovnání s výškou těla trochu menší.

2) Jako alternativa přichází v úvahu "anonymní" začátek Vitruviův, který rozpočítává hlavu na osminu, a obličej, rozdělený na třetiny, na desetinu.

Diadúmenos

A nyní ještě pár slov k druhému hlavnímu Polykleitovu dílu – k *Diadúmenovi*, který byl vytvořen kolem 420 př. Kr. a který je o 6" (= 12 cm) menší. Struktura proporcí obou soch je – nehledě na principiální rozdíl, který vysvětlím později – prakticky totožná. Maximální proporcionální sklon, tzn. rozdíl mezi horní a dolní stupnicí, je ovšem u *Diadúmena* o hodně větší než u *Doryfora*.

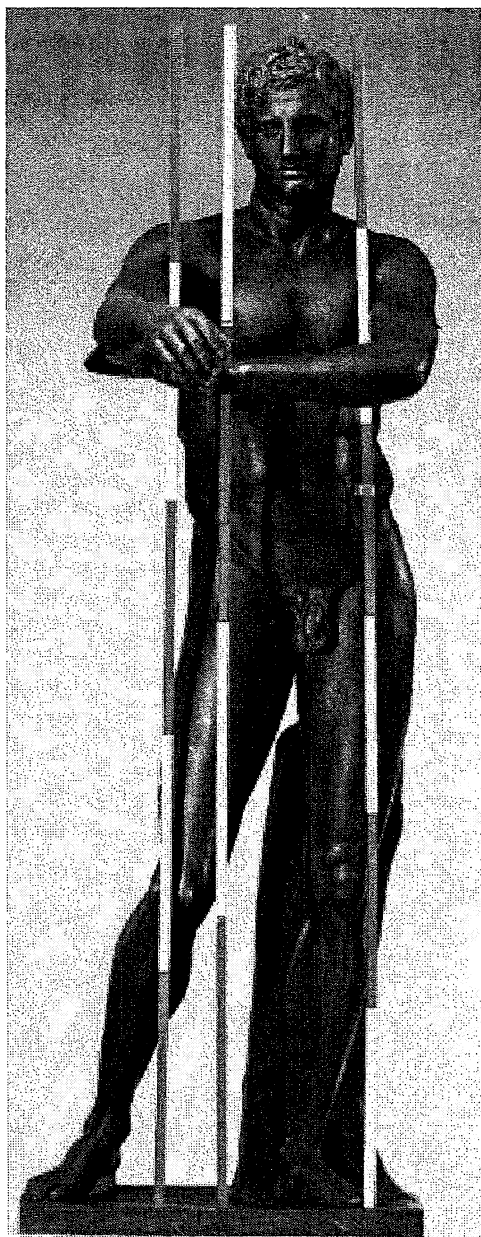
Na obr. 6 vidíme sedminové měřicí lišty horní a dolní stupnice, které ve srovnání s *Doryforem* leží dále od sebe, totiž 6" místo 4". Posunutí kyčlí a linie třísel je proto větší. Na obr. 7 – jsou označeny míry pro šířku trupu. Tyto míry jsou odvozeny od horní "předlouhé, nadmíru dlouhé" stupnice. Trup se zdá proto ve srovnání s *Doryforem* zavalitý a zženštilý – stav, který byl tematicky opodstatněný.

Klasický sochař měl při vytváření proporcí jednotlivých údů vzhledem k výběru stupnice a sklonu přenesení váhy zřejmě určitý prostor k vlastnímu zvážení situace. Zdála-li se např. nějaká postava štíhlá a vysoce urostlá, mohl zvolit pro horizontální vzdálenosti – jako např. Praxitelés pro svého *Sauroktona* – dolní stupnici, ale pro vertikální vzdálenosti horní stupnici, aniž přitom musel změnit stanovený kánon čísel pro určitý poměr těla.

Polykleitos vymezil horní a dolní stupnicí zároveň pravděpodobně i prostor, v němž mohla být určitá proporce variována. Pro shodu proporce existuje totiž určitá oblast tolerance, která byla pro hudební intervaly definována jako "oblast dobré slyšitelnosti". Kvinta je např. vnímána ještě jako kvinta, i když se frekvence vibrace trochu odchyluje od exaktního poměru 3:2.

Kritika Polykleitových žáků, jež se dochovala, se zřejmě netýkala proporcí (které byly v rámci řemeslné dílny v pořádku), nýbrž konceptu obsahu. V jeho vyvážených, až do nehtů na prstech pevně stanovených kompozicích, byla postrádána adekvátní charakteristika motivující situace. Proto docházelo k pokusům aktualizovat neutrální "polykleitovský krokový motiv" a dát ho do souladu s tím kterým motivem jednání.

Socha *Atleta* (dnes v Mnichově), která byla vytvořena kolem 360 př. Kr. ukazuje ony nové tendence ve své vrcholné fázi: motiv stojící postavy a postoj postavy jsou zde stejně jako u *Sauroktona* vztaženy na konkrétní jednání.

Obr. 8. Apoxyomenos

Ve 2. polovině 4. stol. př. Kr. se prosazuje opět protiproud. Generace sochařů pozdní klasiky začíná modifikovat kritiku Polykleita, vyjádřenou u mnichovského *Atleta*.

Lýsippův *Apoxyomenos* (viz obr. 8), který vznikl kolem 330 př. Kr., může dobře znázornit změnu v polykleitovské recepci. Představen je tu opět atlet, jenž se čistí po závodě strigilem (škrabátkem) od oleje a prachu paléstry. Muž se strigilem (dnes ve Vatikánu) je tedy stejně jako Atlet v Mnichově zobrazen ve vyostřené situaci, ale postavení nohou a držení hlavy muže se strigilem to konkrétně nezohledňuje. Lýsippos se pokouší neutralizovat princip výstavby vázaný na konkrétní situaci svých bezprostředních předchůdců tím, že uplatňuje jednání a reprezentaci jako dva různé, ale rovnocenné kompoziční elementy. Tím se vrací – i když z jiné perspektivy – k Polykleitovu poměrovému konceptu.

Přeložila Jana Kepartová

ZUSAMMENFASSUNG Konzept des Künstlers

Am 9. Mai 1996 hielt Prof. Berger aus Basel auf einer Tagung zum Thema *Aequalitas numerosa*, die in der Villa Lanna in Prag-Bubeneč stattfand, einen Vortrag über den Entwurf des Künstlers.

In seinem Vortrag konzentrierte Prof. Berger seine Aufmerksamkeit auf die Proportionslehre des menschlichen Körpers und die davon abgeleiteten Bildhauerregeln im alten Griechenland. Er hat feststellen können, daß in der griechischen Großplastik – im Gegensatz zu den Regeln der ägyptischen Künstler – die Zahl der Quadrate, in die der menschliche Körper geteilt worden war, und darüber hinaus der Bezug der Körperglieder zum Quadrat-raster innerhalb eines gewissen Spielraums variabel waren.

Jana Kepartová

ANTIKA NA NAŠICH SCÉNÁCH PO LISTOPADU 1989

Eva Stehlíková (Praha)

Shodou okolností obě proslulé inscenace antických dramatiků, které běžely před listopadovým převratem, byly typické pro normalizační atmosféru. Inscenace oblíbeného brněnského Divadla na provázku vpadla na počátku roku 1989 do doby počínajících nepokojů¹ a jejím hlavním hrdinou, zcela v duchu interpretací, které několik let okupovaly české scény, nebyla Antigona, ale Kreón.² Dobové recenze, vesměs vysoce oceňující představitele Kreonta M. Donutila, jej beze skrupulí označují jako představitele moci, nespekující základní práva člověka určovat vlastní smýšlení, člověka omylného a mstivého, který by si rád uzurpoval postavení boha.³ Vidí i absolutní ztroskotání tohoto samolibého a zlostného neurotika.⁴ Inscenace se odvolávala k současnosti moderními kostýmy i moderními postupy – náčelník chóru, komentující vlezle děj a pronášející duchaprázdňé projevy, byl v civilu a nosil nezbytnou byrokratickou aktovku, jednotliví herci se před zraky diváků ličili a přímo od svých stolků vstupovali do role a do děje. Aktuální aspekt představení byl zveřejňován ničím nezastřenou apelativností.

Čas však tenkrát pokročil, a tak jistá občanská statečnost došla poté i na scénu Národního divadla, které uvedlo jako poslední premiéru sezóny 1988/89 pod názvem *Ptákoviny* Žáčkovu adaptaci Aristofanových *Ptáků*.⁵

¹ Divadlo na provázku, Brno 26. 2. 1989, překlad: F. STIEBITZ, režie: E. TALSKÁ, scéna: B. MYSLIVEČEK, kostýmy: J. PREKOVÁ, hudba: M. ŠTĚDRŮN.

² Velký akcent na postavu Kreonta byl zřetelný i z dřívější Bartošovy inscenace v Divadle E. F. Buriana (premiéra 25. 2. 1987) a z Juříčkovy inscenace ve foyer Divadla Jiřího Wolкера (premiéra 9. 3. 1988). Poněkud méně jasný byl tento přístup v Postlerově inscenaci v Slezském divadle v Opavě (premiéra 17. 5. 1987) a v Brožkově inscenaci v Divadle Jaroslava Průchy na Kladně (premiéra 5. 11. 1988). O tom, že Antigona na české scéně má vždy politický podtext svědčí i skutečnost, že po slavné Krejčově koláži Oidipus-Antigona (premiéra 1. 2. 1971), již svým způsobem končí nejen Divadlo za branou, ale i poslední zbytky necenzurovaného divadla v Čechách, a nastupuje s plnou silou normalizace, dochází k první další inscenaci až téměř po 15 letech na prknech brněnské Marty, studia JAMU (premiéra 12. 12. 1985). Známký konečné bezmoci mocných dotvrzují inscenace Antigony v letech 1987-1989, kdy se tato tragédie stává nejčastěji inscenovanou antickou hrou.

³ J. P. KRÍŽ, *Ó vlasti, ó Théby, ó bohové*: Scéna 14, 1989, č. 8, str. 4.

⁴ *dsk, Z první řady*: Květy 15. 6. 1989.

⁵ Nová scéna Národního divadla, 1. 7. 1989, režie: S. MOŠA, scéna: E. KONEČNÝ,

Jiří Žáček pochopil, že nemá smyslu *Ptáky* překládat, protože současný divák není schopen sledovat jejich dobovou zakotvenost v politice Athén konce 5. století a vzhledem k nedostatku klasického vzdělání nemůže ocenit ani respektování složitých antických meter. Aristofanovy *Ptáky* proto „přepsal po svém ... s řadou eliminací, výpůjček, anachronismů a licencí.“⁶ Popřel poněkud poetické pasáže komedie a zcela vsadil na satirickou notu, kterou – v duchu české satirické tradice – rozezvučel svým pověstně lehkým veršem a šikovnými rýmy. Jeho adaptace pochopitelně nedosahovala ostrosti satir šedesátých let, je však zřejmé, že kromě vtipného, ale vcelku triviálního exploatování typických sloganů⁷ obecnost ocenilo i aristofanovskou diagnózu domácí politické situace.⁸

kostýmy: Z. MIKOTOVÁ, choreografie: J. PROUZA. Nutno podotknout, že po slavné Frejkově inscenaci *Ptáků* v Národním divadle v r. 1934 (viz E. STEHLÍKOVÁ, *Frejkovy inscenace antických her*: ZJKF 15, 1973, str. 34–43), objevili se *Ptáci* na české scéně až 14. 1. 1982 v brněnském studiu JAMU (překlad: V. RENČ, režie: S. MOŠA, kostýmy: Z. MIKOTOVÁ, hudba: K. HORKÝ) a na profesionální scéně dokonce až 18. 6. 1988 ve Východočeském divadle v Pardubicích (překlad: V. RENČ, režie: M. TARANT, scéna: J. VOSECKÝ, choreografie: P. KOŽELUH, hudba: D. FORRO). Moša tedy v Národním divadle prožil už své druhé setkání s touto komedií.

⁶ JIŘÍ ŽÁČEK, *Ptákoviny podle Aristofana*, Praha, Československý spisovatel 1991, str. 87.

⁷ Typický příklad:

Sbor:

*Vzhůru, ptáci, psanci celé Země!
Budoucnost náš národ povznese!*

Sup:

Ktož jsou ptačí bojovníci, ke mně!

Sbor:

*Pernatci všech zemí, spojte se!
Poručíme větru, dešti! Sláva!
Hurá! Čelem vpřed a zadkem vzad!
Uhájíme naše svatá práva!
Sláva! Vivat Mrakoptakohrad!"*

⁸ Následující verše je třeba vidět v dobovém kontextu. Úprava byla dokončena v listopadu 1988 a inscenace vznikala v prvních měsících roku 1989.

"Doufalion /nostalgicky/:

*Tak tedy sbohem, Athény,
kde řádné občany dnes ženou k soudu!*

Primabrachos:

*Radši včas zmizet ze scény
a opustit svou rodnou hroudu.
U nás má každý plno práv –
například právo platit daně!*

Doufalion:

Právo být voják, je-li zdrav,

Obě tato ve své době velmi úspěšná představení měla jistý nedostatek, kterým se vyznačovala většina inscenací antických her za normalizace obecně. Aktualizační tendence degradovaly téma her na pouhý prvoplánový apel. Vzhledem k tomu, že texty antických autorů sloužily jako substituce neexistujících původních her, které by rezonovaly s pocity diváka, kritika tento aspekt nezdůrazňovala, aby tvůrce nevystavila zbytečně ataku úřadů. Ne všechny inscenace však byly takové a v r. 1989 alespoň jeden z kritiků otevřeně pojmenoval tento problém právě nad provázkovskou Antigonou: *“S takovou inscenací lze udržet kontakt jedině rozumem, ne však citem.”*⁹

Éra obrozené služebnosti divadla ze dne na den skončila a ohromený divák vcházel do nové doby se zážitkem, kterého se mu v divadle málokdy dostávalo. Během jediného listopadového týdne vykristalizovala před jeho užaslýma očima z politických happeningů zvláštní kolektivní ceremonie. Celé město se stalo divadlem. Po rituálním očištění, které probíhalo v divadlech (ta paradoxně uskutečnila svou moc nikoli tím, že by nasadila speciální repertoár, ale tím, že vůbec nehrála), sešlo se nakonec na letenské pláni na milion lidí. Toto prazvláštní obecnstvo, stejně nezkrotné jako disciplinované, si už na minulých menších shromážděních “nazkoušelo” monumentální představení, v němž slova střídala píseň a jednotlivá epeizodia následoval výstup chóru, kterým se stalo samo obecnstvo a tento obrovitý chór dokázal téměř nemožné: navazoval spontánní dialog s prvním, druhým a třetím

*a smejčit hajzly v domobraně!
/oba se střídavě posilují z amfory/
Primabrachos:*

*Každý má právo držet krok
a hubu. Právo volat Sláva!
A každý všivý demagog
ti klidně zruší všechna práva!
Upřou ti mnohé zásluhy –
a basta fidli: Zaplať, hochu!
Měl jsem jít bruchet pro dluhy
a zbytek mládí strávit v lochu?*

Doufalion:

*To bude rána pro ženu,
až nebude mít koho mlátit pantem!
Ech, když si na ni vzpomenu,
jsem rád, že budu exulantem!*

Primabrachos:

*A což ty schůze, školení...?
Kdekdo ti na nos hejly věší!
Už mám z těch řečí bolení.
Radši být pšancem bez přístřeší!”*

⁹ J. BLAŽEJOVSKÝ, *Antigona – drama o svědomí*: Rovnost 3. 3. 1989.

hercem.¹⁰ Toto fascinující divadlo bylo přesto pouhou podívanou do chvíle, kdy geniální *koryfaios* pochopil, že chór je stmelen "*hrůzou plnou strachu, lítostí bohatou na slzy a touhou provázenou smutkem a připraven prožít a procítit cizí osudy, štěstí a neštěstí jako jakýsi vlastní prožitek*" (Gorgias). V tu chvíli intuitivně změnil text a požádal shromážděný dav, aby se s ním pomodlil Otčenáš. Bezbožná společnost přijala výzvu s neočekávanou spontánností a proměnila ji v symbol smíření, sjednocení a návratu k evropským tradicím. V tu chvíli se stalo téměř hmatatelně zřejmým to, co je teoreticky dostatečně známo: katarze není totožná s intelektuální satisfakcí a nemůže být nahrazena pouhým racionálním souhlasem diváka s ideami prezentovanými na scéně. Divák musí participovat emocionálně. Z tohoto hlediska obecenstvo, za zády pražskou Akropolis, prožilo nepochybně v mrazivém listopadovém dni skutečnou katarzi.

Bylo tedy jasné, že v demokratické společnosti bez cenzury, kde nad všechna divadla jsou veřejné podívané nových politických institucí, které televize ochotně zprostředkovává, bude nutné zaujmout k repertoáru nový postoj. Hledání však nemá konce. Rozpaky, které provázely první sezóny, trvají podnes a poznamenaly i nové inscenace antických her. Stěží tu vysledujeme nějaké nové tendence – repertoár uváděných her se proměnil nepatrně. Zřetelný je na jedné straně ústup komedie z kamenných divadel,¹¹ na druhé straně naopak nástup antické tragédie na prkna uměleckých škol.¹²

¹⁰ Dialog byl (na rozdíl od běžných manifestací a demonstrací, kde se vyčerpává přitakáváním nebo odmítáním řečníků a vykřikováním sloganů) velmi komplikovaný. Za pozornost by stál proslulý dialog vedený mezi J. Rumlem a miliónovým davem na letenské pláni o rýžovém nákypu, který opozdívší se řečník obědval ještě ve vězení.

¹¹ Spíše výjimečné bylo uvedení Plautova *Tlučhuby* (ovšem nikoli originálního textu, ale úpravy pořízené pro německé scény, text je tedy přeložen z němčiny, nikoli z latiny!) v divadle v Příbrami (premiéra 7. 10. 1993, úprava a texty písní: I. ZMATLÍK, překlad: J. BALVÍN, režie: I. ZMATLÍK, j. h., kostýmy: J. ČECHOVÁ, j. h., výprava: M. ČECH, j. h., hudba: M. GERA, dramaturgie: M. TŮMA). Inscenace nenalezla ohlas ani u diváků, ani u kritiky (V. MIKULKA, *Tlouci špačky na Tlučhubovi*: Divadelní noviny č. 18, 1993, str. 5). Inscenace Aristofanovy *Lysistraty*, hrané v současné době souborem Dejvického divadla (překlad: F. STIEBITZ, úprava a režie: L. BĚLOHRADSKÁ j. h., hudba: V. ŠRÁMEK j. h., výprava: E. PIRROVÁ j. h.), vznikla ještě na prknech DAMU jako školní představení a byla sem nově vzniklým souborem přenesena v sezóně 1996/97.

¹² Kromě již zmíněné *Lysistraty* hrála Euripidovy *Trójanky* Střední škola dramatického umění při SDŠ v Šumperku (premiéra 27. 9. 1996, překlad: E. STEHLÍKOVÁ, úprava a režie: V. MARTINEC, scéna a kostýmy: A. LÁTALOVÁ, hudba: P. JURKOVIC a D. ROTTER) a studio DAMU Disk uvedlo Sofoklovu *Antigonu* (premiéra 15. 1. 1997, překlad: V. RENČ, úprava: Z. JECELÍN, P. SVOJTKA, režie: P. SVOJTKA, výprava: R. HOINEFF, hudba: R. FUCHS).

Dramaturgických objevů nebylo mnoho. Nesporně mezi ně patří první české uvedení Euripidova *Oresta* v Činoherním klubu,¹³ které vzbudilo rozporuplný ohlas – od odmítání až po nekritické nadšení.¹⁴ Režisér věnoval své téměř bezvýhradné sympatie nejmladší generaci Tantalova rodu distancující se od svých předků. Představil ji jako jakousi zlatou mládež, která pohrdá světem dospělých a společensky integrovaných a bere zákon do svých rukou, aniž by byla ochotna a schopna vzít na sebe zodpovědnost za vlastní krvavé činy. Téma se tak dostalo poněkud do sporu s Euripidovým textem, v němž je (na rozdíl od Aischylova i Sofoklova traktování stejného tématu) už čitelná tendence konfrontovat přežilou krevní mstu s existujícími právními normami. Režisér však neměl dost odvahy pojmut tragédii důsledně jako absurdní hru (a nejabsurdnější antickou hrou vskutku je, ačkoli Jan Kott se jí ve svém výkladu antické tragédie kupodivu nevěnoval), takže hlavní dojem z inscenace byl poněkud neurovnaný a dával tušit, že tu výrazně chybí hierarchizace hodnot. Soudobé kostýmy (Orestés a Élektra ve vytahanych svetrech, Helena s černými brýlemi, Menelaos v khaki baloňáku s efektní šálou a masivními zlatými šperky), stejně jako scéna pokrytá rozbitým sklem a hořícími svíčkami se odvolávaly k nedávno minulým událostem až příliš okatě – tak jako mnohé předlistopadové inscenace.¹⁵

Orestés se vrátil na české scéně ještě jednou – v koláži *Élektra-Orestés*, kterou pořídili V. Mašková a M. Tarant pro Státní divadlo v Ostravě.¹⁶ Stejně jako inscenace v Činoherním klubu, i tato nesla všechny znaky rukopisu režiséra. Zde to bylo *“tarantovské ‘velké plátno’, monumentální stavby a schodiště na točně, sugestivní rock a zlověstný dým a obětní ohně, vraždy decentně ukryté před zraky lidí, tělesné obcování naopak na forbině”*.¹⁷ Herecky se inscenace rozpadla do dvou vrstev – styl mladší generace prudce kontrastoval s uměním tří seniorů (Zora Rozsypalová jako Náčelnice sboru,

¹³ Premiéra 19. a 20. 12. 1991, překlad: J. VOSTRÝ, režie: J. NEBESKÝ, výprava: M. VIŠEK. Nebeský nepoužil existující překlad, pro jeho inscenaci přeložil text tehdejší dramaturg divadla J. VOSTRÝ, na jehož kontě je kromě toho i úprava Aischylovy *Oresteie*, kterou pořídil původně pro Divadlo J. Průchy v Kladně (1981, vlastní režie) a která byla použita ještě dvakrát – r. 1985 ve Východočeském divadle v Pardubicích (vlastní režie) a v Klicperově divadle v Hradci Králové (režie K. BROŽEK).

¹⁴ Svědčí o tom už jen názvy recenzí: J. KOLÁŘ, *Orestés plný omylů*: Právo lidu 23. 1. 1992; R. PRCHALOVÁ, *Poněkud nudný příběh*: Večerník Praha 31. 12. 1991; D. ULRICOVÁ, *Jste vinni hříchy otců?*: Práce 28. 1. 1992; D. ULRICOVÁ, *Náš mladší bratr Orestés*: Tvar 3, 1992, č. 15, str. 7.

¹⁵ E. STEHLÍKOVÁ, *Premiéra nejabsurdnější antické hry*: Svět a divadlo 1992, č. 6, str. 24-27.

¹⁶ Premiéra 12. 2. 1994, překlad: F. STIEBITZ – O. VALEŠOVÁ (R. MERTLÍK), úprava: V. MAŠKOVÁ, M. TARANT, režie: M. TARANT, scéna: M. ČECH, kostýmy: V. MEJTOVÁ, hudba: D. FIKELZ, dramaturgie: V. MAŠKOVÁ.

¹⁷ M. BOKOVÁ, *Kde jsem to zase byla*: Svět a divadlo 1994, č. 2, str. 192.

František Šec jako Teiresias, Karel Novák jako Orestův pěstoun), kteří do inscenace vnesli kromě hluboké, přesné a prosté charakteristiky svých postav dávno zapomenutou úctu k jazyku a schopnost samozřejmě a důstojně interpretace verše.

Nejambicióznějšími projekty těchto let však zůstanou patrně dvě inscenace – tetralogie *Pokořitelé Tróje* sestavená z Euripidových her v pražském Labyrintu¹⁸ a Sofoklův *Oidípův vladař* v Národním divadle.¹⁹ Inscenace euripidovské tetralogie byla dávným snem znamenitého klasického filologa, překladatele a dramaturga Národního divadla Jaroslava Krále a patrně konvenovala i inscenačnímu týmu divadla Labyrint, které ji uvedlo s nemalým úsilím (bylo třeba na chór angažovat celou ženskou část C+K Vocalu, kromě dětských představitelů hostuje v inscenaci 7 herců z nejrůznějších divadel, včetně Národního). Pětapůlhodinové představení oslnilo kritiku, která až na nepatrné výjimky obdivovala (čteme-li bez iluzí) především nezvyklou podívanou – vzdělanější s údivem, že konečně uviděli představení, které svou skladbou a délkou odpovídalo běžné produkci na někdejších Dionýsiích, povrchnější s radostí, že je možné uskutečnit komplikovaný projekt, jdoucí zcela proti běžným zvyklostem.²⁰

Jak se ukázalo, inscenátoři už od počátku počítali s tím, že toto mimořádně dlouhé představení budou realizovat jen občas a celý projekt rozdělí do dvou večerů. Tím se ještě více odkryla problematičnost, která provází vždy takovéto uměle vytvořené kompozice²¹. Nejde pochopitelně o to, že Euripi-

¹⁸ Premiéra 13. 4. 1994, překlad: J. KRÁL, úprava: J. KRÁL, K. KŘÍŽ, režie: K. KŘÍŽ, scéna: J. MALINA, kostýmy: M. FRANKOVÁ, dramaturgie: V. GALLEROVÁ.

¹⁹ Premiéra 22. 2. 1996, překlad: J. POKORNÝ, úprava: E. STEHLÍKOVÁ, J. KUDLÁČKOVÁ, M. KROBOT, režie: M. KROBOT, scéna: J. MALINA j. h., kostýmy: M. FRANKOVÁ j. h., hudba: J. VYŠOHLÍD, dramaturgie: J. KUDLÁČKOVÁ.

²⁰ Rf. VLADIMÍR JUST, *Úvahy post-divadelní*: Literární noviny 1994, č. 21, str. 11; JAN KERBR, *Řecké dionýsie na pražském Smíchově*: Mladá fronta 19. 4. 1994; JIŘÍ P. KŘÍŽ, *O neujařitelnosti pokořených z Tróje*: Český deník 15. 4. 1994; J. MACHALICKÁ, *Trojská tetralogie v Labyrintu*: Lidová demokracie 20. 4. 1994; J. MACHALICKÁ, *Ještě k Pokořitelům Tróje*: Zprávy Divadelního ústavu, září 1994, str. 20-21; MICH, *Chvála žen*: Expres 14. 5. 1994; JANA PATEROVÁ, *Pokořitelé Tróje v Labyrintu*: Lidové noviny 16. 4. 1994; SINE: Denní Telegraf, Praha 7. 4. 1994; SINE, *Divadlo*: Ahoj na sobotu 7. 6. 1994; TOMÁŠ STANISLAVČÍK, *(Ne)pokoření z Tróje*: Dobrý večerník 19. 4. 1994; EVA STEHLÍKOVÁ, *Co je vám po Hekubě!*: Divadelní noviny 1994, č. 10, str. 4; JIITKA ŠVARCOVÁ, *Pokořitelé Troje*: Lidová demokracie 31. 3. 1994; vš, *Odvážní Pokořitelé Tróje*: Zemědělské noviny 1. 6. 1994; ZDENĚK A. TICHÝ, *Pokoří Pokořitelé Tróje také divadelní Prahu?*: Mladá fronta Dnes 13. 4. 1994.

²¹ V našich podmínkách vlastně totéž vyzkoušel už kdysi dávno Rudolf Walter, když inscenoval svou *Oidipodeiu*, koláž ze tří Sofoklových tragédií (*Antigona*, *Oidipův vladař*, *Oidipus na Kolóně*) v Národním divadle v Brně (premiéra 9. 1. 1926, překlad: T. HRUBÝ, úprava: R. WALTER, režie: R. WALTER, výprava: Č. JANDL). Dalším obdobným pokusem byla již zmíněná Krejčova inscenace *Oidipus-Antigona* v Di-

dés žádnou takovouto tetralogii nenapsal, i když je zřejmé, že kdyby to byl chtěl učinit, byl by celek patrně komponoval jinak.²² Tetralogie, kterou vytvořil překladatel s režisérem Karlem Křížem, připomíná spíše tetralogie sestavené z jednotlivých (často tematicky nikterak nesvázaných) tragédií a satyrské hry, které nahradily komponované podívané aischylovských dob a které by byly pro dnešní obecnost ještě obtížnější než Oresteia. Hlavním pojítkem nové kompozice je téma trójské války. Vzhledem k tomu, že se tvůrci rozhodli postupovat chronologicky, počali s *Trójankami*, na něž navázali u nás nikdy nehranými tragédiemi *Hekabé* a *Andromaché*. Zakončili jediným zachovaným Euripidovým satyrským dramatem, jímž je *Kyklóps*. Tak se stalo, že na počátku se ocitla nejlepší, nejvděčnější a emocionálně nejpoutavější z her a napětí v trilogii se jen těžko mohlo dále zvyšovat. Naopak: logicky došlo k vyčerpání podpořenému tím, že příběhy se staly monotónní (třikrát vrcholily smrtí nebo alespoň ohrožením dítěte) a dnešnímu divákovi zcela nepochopitelná dohra jen rozmazala původní záměr. Příliš pietní nakládání s herecky bezmocným chórem, který nudně zaplňoval scénu a svým zpěvem retardoval děj, nevyrovnané herecké výkony (jako vždy nedostatečně stylově sladěné), nepřilíš zdařilá scéna – to vše poněkud degradovalo vynaložené úsilí. Na tom nic nemění fakt, že představitelka Hekabé Věra Galatíková, členka Národního divadla, obdržela za svůj výkon cenu Thálie a že obecnost tuto inscenaci neopustilo.

Obecnost ostatně dokáže pod jakoukoli scénickou podobou řecké tragédie vyušit její ohromující jádro. Stejně, ba ještě výrazněji, se totiž chová při návštěvě Krobotovy inscenace *Oidipa vladaře*, která byla kritikou přijata sice vlažně, ale s velkou pozorností.²³ Režisér zaskočil obecnost i kritiku

vadle za branou (premiéra 11. 2. 1971, překlad: za odborné spolupráce R. Hoška, E. Svobodové, E. Kuťákové J. GRUŠA a K. KRAUS, režie: O. KREJČA, scéna: J. SVOBODA, kostýmy a masky: J. KOBLASA, hudba: J. KLUSÁK, pohybová spolupráce: E. KROESCHLOVÁ, as. režie: H. GLANCOVÁ). Text byl vytvořen ze Sofoklových tragédií *Oidipús vladař*, *Antigona*, *Oidipús na Kolónu* a Aischylovy tragédie *Sedm proti Thébám*.

²² Něco podobného vytýkal dobový recenzent už Rudolfo Waltrovi (ES, *Sofoklova Oidipodeia*: Lidové noviny 12. 1. 1926).

²³ Rf. čík, *Oidipús vladař IV.*: Dobrý večerník 22. 2. 1996; VLADIMÍR JUST, *Oidipús redivivus*: Literární noviny 1996, č. 11, str. 14; BARBARA MAZAČOVÁ, *Sofoklova tragédie v Národním divadle*: Týden 4. 3. 1996; RADKA HRDINOVÁ, *Oidipús vladař jako monumentální oratorium*: Rudé právo 28. 2. 1996; SINE, *Třikrát poprvé*: Týden 19. 2. 1996; JITKA SLOUPOVÁ, *Oidipús selfmademan*: Lidové noviny 28. 2. 1996; LUDĚK SVOBODA, *Sofoklův Oidipús po 33 letech na scéně Národního divadla*: Svobodné slovo 27. 2. 1996; JANA SOPROVÁ, *Oidipovská tragédie civilně*: Večerník 28. 2. 1996; EVA STEHLÍKOVÁ, *Zpráva pro Václava*: Kritická Příloha Revue 1996, č. 6, str. 94-100; HELENA SUCHAŘÍPOVÁ, *Vladař*: Divadelní noviny 1996, 4. 7, str. 4; EVA ŠMERALOVÁ, *Sofoklův Oidipús vladař ve Stavovském divadle* 5. 3. 1996; VÍTĚZSLAVA

totiž hned dvakrát: nečekaným obsazením titulní role (Václav Postránecký) a monumentálním pojetím chóru. Před tváříchóru se koná vše. Je všudypřítomný, vynořuje se z oken, dveří, děr obrovité pískové žluté ruiny, kterou výtvarník zastavěl celou scénu – a téměř celý svůj part zpívá (díky tomu, že skladatel Sofoklovy chóry dokonale přečetl, nelze dva a půl tisíce let starému partu chóru nerozumět). Mnohohlavý chór na sebe však strhuje takovou pozornost, že málem zanikne to podstatné, že totiž právě on je skutečným protihráčem Oidipa, který proklamuje dobré úmysly a seje kolem sebe zmar, pravým oponentem vladaře paranoicky posedlého strachem o svou moc, sebestředného a do sebe zahleděného, vzteklého a věčně podrážděného netrpělivce. Chór je sama obec personifikovaná vladařským vůdcem chóru. Jiří Štěpnička jej obdařil důstojností kontrastující s trochu histriónským chováním Oidipa. Postráneckého Oidipús na sebe nestrhuje naše sympatie. Chápeme jej, oceňujeme jeho snahu, nemůžeme se s ním však identifikovat, ani s ním nemůžeme ve finále soucítit – na to je zdoluhavý konec příliš naplněn jeho monotónním kvílením, které vyvolána smíšené pocity útrpnosti a odporu. Chápeme i chór – k Oidipovu osudu není necitelný, jeho chování vede železná nutnost: takového vladaře obec nepotřebuje. Společnost je otrěsená nedostatkem morálky, spory uvnitř vládnoucí vrstvy i nedostatkem úcty k bohům. Čeká tedy a přijímá Oidipovu oběť s opravdovým uznáním, protože si je vědoma její velikosti. V ní a ve své bolestné cestě k ní tento pyšný a prchlivý vládce překročil sám sebe. Pauza, kterou oddělil autor hudby poslední čtyři verše posledního zpěvu (*“Vždyť – mám-li pravdu říci – / tys spasil zem i stát/ a jenom tobě díky/ zas mohu klidně spát”*), je dokonalou dvojtečkou.

Dojem z představení zůstává rozpačitý. Režisér pln dobré vůle respektovat tvar dramatu příliš akcentoval pnutí, které existuje mezi chórem a hrdiny příběhu, a zapomněl, že pro řeckého diváka to byl na rozdíl od nás jev přirozený a samozřejmý, takže jej pociťoval jinak než my. Mísí se tu jakýsi civilní realismus s falešným patosem, výkony herců jsou jakoby obecné, naprosto nevzrušivé a vytvářejí jen jakousi šedou clonu za protagonistou. Herecké možnosti amatérů v chóru byly přeceněny. Chór není schopen stylizovaného pohybového gesta a znesnadňuje divákovi pochopit celistvost sdělení. Tak jako scénografie nevyrůstá z pochopení dramatické struktury a jejích vnitřních zákonitostí, ale pouze z inscenačního aranžmá, a vytváří tak nikoli tragický prostor, ale pouze prostředí pro hru, režisérovy představy jsou naplňovány jen zvnejšku.

ŠRÁMKOVÁ, *Národní divadlo ke kořenům antiky a řádu*: Práce 1. 3. 1996; ZDENĚK A. TICHÝ, *Oidipús, který je moderním vladařem ve staré říši*: Mladá fronta Dnes 24. 2. 1996; ZDENĚK A. TICHÝ, *Postránecký věří v osud nejen jako Oidipús*: Mladá fronta Dnes 22. 2. 1996; vš: *Oidipús spíší ve stylu Stravinského*: Zemske noviny 12. 3. 1996; ZEL: *Oidipův vladař přežil*: Blesk 1. 3. 1996.

Dobrym svědectvím, že se inscenace může pozitivně proměňovat s časem, je Euripidova *Médeia* v Národním divadle.²⁴ Ivan Rajmont pro svou inscenaci zvolil místo rozsáhlých jevišť kukátkových divadel malý prostor divadla Kolowrat, jakési "alternativní" scény Národního divadla. Prostor ještě zmenšil tím, že v něm dal postavit čtvercovou dřevěnou arénu obklopenou ze všech stran diváky, které od herců odděluje bariéra jakéhosi dřevěného mantinelu. Scénická metafora nebyla však dostatečně využita,²⁵ navíc neskýtala příliš možností pro pohyb chóru tvořeného sedmi mladými ženami (posluchačky DAMU), které se po (falešném) odpovídání sborového partu musely krčit v některém z koutů. Rajmontův záměr vyložit tragédii jako spor manželské dvojice rozvrácené oportunismem, pokrytectvím a zbabělostí, našel oporu u Zuzany Bydžovské a Karla Rodena a jejich civilního, "televizního" herectví s nezbytnou neschopností srozumitelné jevištní mluvy. Rajmontova *Médeia* se nestala "*hrou o osudně nerozlučitelném spojení a několikanásobném trestu za porušení řádu, ale pouze ničivým střetnutím dvou zarytých manželů, psychologizujícím a bezmála feministickým příběhem o matce vražedkyni*".²⁶ Teprve příchod Jiřího Štěpničky, jehož Iasón je daleko komplikovanější, protože v něm zcela nezmizela láska k Médei a jeho chování není přímočaře vypočítavé, zvrátil jednoduchou vy kalkulo vanost zpět k ambivalentnosti řecké tragédie. Díky Kateřině Burianové, jejíž náčelnice sboru se mezi pohybově nekultivovaným chórem korintských žen vyznačovala od počátku jistou elegantní stylizací, pak došlo k dalšímu posunu. Když se jí podařilo herecky beze zbytku naplnit režisérovu koncepci, stala se její náčelnice jakýmsi zrcadlovým obrazem Médei – je to ona, kdo chápe vše, ba víc, než Médeia sama, prožívá tragiku situace, ale má v sobě sílu vzepřít se běsu pomsty.

Rajmontova *Médeia* hraná v malém prostoru je ovšem přesto "velkým" divadlem sázejícím na scénické efekty (od kostýmů v černé, rudé a zlaté až po syntetizátorovou hudbu). Minulá doba však přinesla také dvě inscenace vyznačující skromností prostředků – Martincova *Oidipa krále* v divadélku M v Českých Budějovicích²⁷ a Skladanovu *Médeiu* v divadle Dagmar v Kar-

²⁴ Národní divadlo, studio Kolowrat 9. 12. 1992, překlad: V. RENČ, režie: I. RAJMONT, scéna: I. ŽÍDEK, kostýmy: I. GREIFOVÁ, hudba: M. JELÍNEK.

²⁵ Viz BARBORA MAZÁČOVÁ, *Bída i sláva tragédie*: SaD 1993, č. 2, str. 50-59; VĚRA PTÁČKOVÁ, *Dialog, konflikt, nedorozumění*: Divadelní noviny 1993, č. 17, str. 1; EVA STEHLÍKOVÁ, *Rozvod po korintsku*: Divadelní noviny 2, 1993, č. 2, str. 5; PAVEL TRENSKÝ, *Poznámky k sezóně Národního divadla 1992-1993*: SaD 1993, č. 6, str. 58-60.

²⁶ B. MAZÁČOVÁ, *op. cit.* Značka vš (Zemské noviny z 9. 2. 1993) rovněž cití se spjatost koncepce s dneškem: "Výkon [Z. Bydžovské] přesně zasazený jak do daných scénických podmínek, tak do situace narušení rodinných svazků naší doby."

²⁷ Premiéra 26. 2. 1994, překlad: J. POKORNÝ, režie: V. MARTINEC, výprava: N. VANGELI, hudba: J. VOZÁRY.

lových Varech.²⁸ Skromnost tu byla částečně vynucena postavením těchto chudých divadel, ukazuje však jasně, že v malých prostorech je inscenaci antiky spíš ku prospěchu. V inscenaci *Oidipa krále* hrané v prázdném prostoru pouhými čtyřmi herci v černých kostýmech a s bíle nalíčenými obličejí bylo *“hlavním prostředkem, používaným s velkou kulturou, pouhé lidské tělo s jeho téměř nevycerpátnými možnostmi. Vysoce stylizovaný pohyb i slovní projev vedl ... polem působivých scénických metafor k prostému, ale závažnému sdělení”*.²⁹ Jednotlivé postavy hry se vydělovaly z chóru a zase se do něho vracely jako součást nedělitelného celku všehomíra, který se ocitl v nebezpečí. Téma Oidipovy oběti tu zaznělo s plnou silou. V karlovarské *Médei* (ačkoli část obsazení je v rukou herců bez profesionálního školení) je rovněž cítit poctivá snaha všech zúčastněných dobrat se jádra tragédie bez zjednodušování. Na nesmírně malé, prosté, ale vtipně vyřešené scéně³⁰ dominuje Médeia Lucie Domesové, která je nejen zraněnou ženou, ale i exultantem bez domova, barbarkou, neschopnou žít v možná kultivovanějším, ale zcela jistě základní pojmy etiky postrádajícím prostředí. Je bolestně sama, nikde nenalézá oporu. Trojčlenný, dokonale sladěný chór v bílých polomaskách (dvě amatérky vedené Hanou Frankovou) připomíná Sudičky, Moiry, které vše vědí, vše chápou a tiše odvíjejí předěnko života, aniž by do jeho běhu mohly zasáhnout. I zde omezené množství herců způsobilo, že jediný představitel musí obsáhnout několik rolí. Ani to neubírá představení na působivosti. Náznak tu vůbec má svou důležitost – děti jsou na scéně přítomny jen zástupně v podobě dvou dřevěných hraček, koníčka a vozíčku, a přece vražda dětí má svou emotivní sílu.

Stručný přehled nejnovějších inscenací³¹ ukazuje, že řecká tragédie si nachází i ve změněných podmínkách cestu na české scény. Problémy s její

²⁸ Premiéra 22. 2. 1997, překlad: V. RENČ, režie: K. SKLADAN, výprava: D. HÁVOVÁ.

²⁹ E. STEHLÍKOVÁ, *Řecká tragédie Divadla M*: Lidové noviny 24. 5. 1994.

³⁰ Miniaturní scéna, která umožňuje i Médein odchod na voze poslané Héliem, stojí za bližší popsání. Dominuje jí čtyřhranný masivní dřevěný stůl, před nímž na počátku stojí dvě obdélníkové desky přiznávající zpracováním rustikální surovost použitého dřeva majícího stejnou strukturu jako prkna pokrývající podlahu. Tyto desky, s nimiž lze manipulovat, zastírou v nejdůležitějším okamžiku Médeiu stojící na stole a držící v rukou dvojité provaz jako symbol otěží. Když se opět rozevřou, Médeia je již pryč.

³¹ Ve výčtu chybí nejnovější představení *Ifigenie v Aulidě* v Severomoravském divadle v Šumperku, které se mi podařilo shlédnout až při listopadovém hostování souboru v Praze. Premiéra 25. 1. 1997, překlad: K. HUBKA – J. TOPOL, režie: J. JANEČEK, scéna a kostýmy: K. NOVOTNÁ j. h., dramaturgie: P. VOSÁHL. Klíčem k této inscenaci je chór. Režisér Jaromír Janeček jej zformoval ze čtyř představitelů. Jejich výborně sladěný projev je živý a spontánní, postrádá patos, ale nepostrádá humor – jsou to přece jen mladé dívky, které vedeny zvědavostí přišly okouknout vojsko, mezi

inscenací jsou setrvalé. Zdá se nepochybné, že chce-li divadlo hru, která vznikla v jiném prostoru a času, inscenovat tak, aby zasáhlo své obecenstvo stejným způsobem jako dávný autor, musí přistupovat ke svému výkladu svobodně a všechny elementy dramatu (a to jak ty, které nám jsou blízké, tak ty, které jsou nám vzdálené a cizí) přetavit funkčně a převést je do soudobé divadelní řeči. V tomto směru většina pozorovaných inscenací zůstává na půl cesty – na jedné straně trpí ostychem před velkým úkolem, na druhé straně k němu přistupuje s minimální vybaveností. Je patrně naprosto lhostejné, je-li chór zpíváný nebo mluvený, hraje-li se v prostěradlech, která předstírají řecký kostým, nebo v civilu. A přece těmto vnějším věcem divadla věnují vesměs nesmírnou pozornost. Naproti tomu je zřejmé, že nelze řeckou tragédii hrát bez prosté dovednosti vyslovit zřetelně a významuplně verš a bez osobního nasazení herců chóru. Přesto na našich scénách zní na kusy rvané verše vyslovované se všemi nešvary současné obecné češtiny³² a chór, i když

nímž jsou nejkrásnější řečtí hrdinové. Sledují zaujatě, s pochopením a soucitem tragédii, která se před nimi odehrává, ale která se jich osobně netýká. Jakmile skončí svůj part, otočí se k nám zády a jejich těla oblečená do jakýchsi prostých bílých říz se změní v dík sloupy ukončený maskou. Masky jsou tu totiž použity velmi netradičně – nekryjí tvář, ale temeno hlavy. Není to však jen výtvarně působivé gesto na pozadí modrého nebe, které dominuje prázdné scéně Kristýny Novotné. Tato strnulá neměnnost jasně demonstruje druhou stranu bohatého a komplikovaného vnitřního života postav, jejichž interpretace nemůže být prováděna prostředky realistického psychologizujícího herectví. Vyrovnaný herecký soubor představuje jednotlivé postavy v duchu této metafory v celé jejich rozpornosti. Herci se také nikterak nezalekli statickosti tragédie a dokonce ji podtrhují tím, že neilustrují její slova nadměrným gestem. Tím drásavěji pak zazní několik klíčových momentů, kdy se skutečně odkryje zničující zoufalství a beznaděj postavení hrdinů.

³² Neuvědomujeme si příliš, že pro dnešního absolventa gymnázia je verš naprosto neznámým pojmem. Krátké pedagogické působení na DAMU mne přesvědčilo, že v tomto smyslu chybí základní znalosti o českém přízvuku i mezi budoucími herci. Stejně jako v ostravské inscenaci *Elektry* a *Oresta*, i v představení tak kultivovaném, jakým je karlovarská *Médeia*, cítíme rozdíl mezi mladšími představiteli a L. Balounovou, jejíž chůva vyslovuje verš s absolutní samozřejmostí. Kritici na tom nejsou o nic lépe – D. ULRICHOVÁ (*Náš mladší bratr Orestés*: Tvar 3, 1992, č. 15) se domnívá, že řecká tragédie je psána v hexametu. Znalosti o antickém divadle jsou vůbec na tradičně nízké výši. V programu k šumperským *Trójankám* píše ředitel Střední školy dramatického umění v programu o Euripidovi: „ve slavném trojlístku společně s Aischylem a Aristofanem ... dostával se do vleklých sporů s Aristofanem a Sofoklem ... tím vším vyprovokoval v sobě silnou averzi u mnoha významných současníků, jako byl třeba Aischylos a Sofoklés ... napsal ... 17 tragédií a jedno drama satirické“. Možná ovšem zvoní na lepší časy: obrovský, neskladný, ale velmi působivý plakátový program k představení Sofoklovy *Antigony* avšak absolvovali divadelníci vzorně vším potřebným (a navíc reprodukcemi z VELÍŠSKÉHO *Života Řekův a Římanův*).

pobývá na scéně celé představení a zpívá, se málokdy stává integrální součástí hry. Navíc řecká tragédie, v níž se nedají použít osvědčené postupy psychologického herectví, vyžaduje skutečné herecké osobnosti, kterých je bohužel v současné době poskrovnu. Pokusů bylo víc než dost, na představení, na němž bychom jako diváci byli hluboce citově zasaženi a odcházeli se zážitkem katarze, stále ještě čekáme.

SUMMARY

Greek and Roman Drama on the Czech Stage since 1989

The aim of this study is to record new performances of Greek and Roman drama staged over the past seven years. The auctor discovered a conspicuous retreat of classical comedy from the stage of the professional theatre on the one hand, and an increasing number of performances of Greek tragedy on stage of school of acting, on the other. Fresh new ground is being broken in performances of Euripides *Oresteia* (in Prague and Ostrava). The most ambitious project over the last few years were performances of the tetralogy composed of the *Trojan Women*, *Hecuba*, *Andromache* and *Cyclops* (Labyrinth Theatre, Prague) and Sophocles *Oedipous the King* (National Theatre, Prague).

VRAK Z ULU BURUNU (KAŞ)

Marek Dráč (*Praha*)

V pozdní době bronzové, kdy se u Ulu Burunu při tureckém pobřeží potopila obchodní loď s cenným nákladem v podpalubí, byla již ve Středomoří zavedena rozsáhlá obchodní síť. Z ostrovních center Středozemního moře zaujímal důležité postavení Kypr, ztotožňovaný se starověkou Alašijou. Těžila se na něm měď, jež sloužila pravděpodobně také jako surovina pro ingoty nalezené v uluburunském vraku. Tyto měděné ingoty se vyznačují charakteristickým čtyřhrým obdélníkovým tvarem připomínajícím rozprostřenou býčí kůži. U Ulu Burunu byly objeveny i cínové ingoty (viz dále). Zdrojem pro jejich výrobu by měla být podle George F. Basse, amerického podmořského archeologa a vedoucího uluburunské expedice, nejspíše oblast dnešního Afghánistánu. Hliněné tabulky z 18. stol. př. Kr. se v této souvislosti zmiňují o suchozemské přepravě cínu směrem na západ přes mezopotamské město Ešnunna až na syrské pobřeží do některého z přístavů, jakým byl např. Ugarit. Kromě kovů se v době bronzové obchodovalo také s tmavým dřevem podobným ebenu, rostoucím v Africe jižně od Egypta (viz dále). Dalším obchodním artiklem byl jantar dovážený ze severní Evropy, hlavně z oblasti Baltského moře.

Lodě doby bronzové, podobné uluburunské, se zřejmě plavily po Středomoří po kruhových trasách: pluly ze syropalestinského pobřeží na Kypr, do egejské oblasti, dále do jižní Itálie, na Sicílii a příležitostně i na Sardinii, a pak se vracely zpět přes severní Afriku a Egypt. S tím souvisí také největší význam objevu zbytků uluburunské lodi, umožňuje totiž přibližně zmapovat obchodní trasy a výměny zboží ve východním Středomoří v době před více než 3000 lety.

Velkou zásluhu na odkrytí co do množství nálezů nejbohatšího známého lodního vraku z doby bronzové má Ústav pro archeologii mořeplavby (Institute of Nautical Archaeology – INA). INA založil v roce 1973 George F. Bass a od roku 1976 tato instituce sídlí na Texaské A&M univerzitě v College Station v Texasu.

Na potopené plavidlo u mysu Ulu Burun blízko tureckého města Kaş (obr. 1) narazil poprvé v létě roku 1982 jeden turecký potápěč, který v hloubce asi 50 m pod mořem nedaleko výběžku pevniny objevil měděné ingoty z doby bronzové. Nález byl ohlášen tureckému Muzeu podmořské archeologie ve městě Bodrumu, kde má INA zřízenou svou základnu.

V létě roku 1983 provedl na místě první předběžný výzkum Bassův turecký asistent Cemal Pulak spolu se svými dvěma americkými kolegy, Donem

Freyem a Jackem Kelleym. Oficiální expedice se vypravila do Ulu Burunu následujícího léta roku 1984 na průzkumné a speciálně pro podmořské výzkumy vybavené lodi s názvem *Virazon*. Na její palubě nechyběly nádrže obsahující vzduch a kyslík pro rekompresní komoru a kromě běžného potápěčského vybavení vezla rovněž různá přídavná zařízení. K nim patřila např. vzduchem naplněná kopule z plexiskla, do níž se potápěči mohli uchýlit v případě nouze nebo nebezpečí a odkud se mohli telefonicky dovolat na hladinu. Exkavační práce usnadňovaly podmořským archeologům pneumatické odsavače (vývěvy), těžší a objemnější předměty byly vynášeny z mořského dna na povrch v koších pomocí balónu.

Vrak a náklad uluburunské lodi se rozložil poblíž rozsáhlého skalního výchozu na strmém svahu v hloubce přes 40 m. Vzhledem k vysokému tlaku byl omezen jeden pracovní pobyt pod hladinou na maximálně 20 minut.

Během výzkumných prací v letech 1984-1988 (výzkum nadále pokračuje) bylo z uluburunského vraku vyzvednuto množství artefaktů, z nichž většina zřejmě pochází ze 14. stol. př. Kr. Hned při prvních sestupech pod hladinu objevili podmořští archeologové známé měděné ingoty ve tvaru býčí kůže. S podobnými ingoty jako zde v Ulu Burunu se setkal G. Bass již při svém prvním podmořském výzkumu u tureckého mysu Gelidonya v roce 1960. Se svými spolupracovníky zde našel vrak z doby kolem roku 1200 př. Kr., z jehož trupu se ovšem mnoho nezachovalo (BASS 1966). Uluburunských měděných slitků bylo odkryto daleko více než u mysu Gelidonya, jejich počet dosahuje dvou set kusů. Každý z těchto ingotů má hmotnost kolem 28 kg, což odpovídá hmotnostnímu ekvivalentu jednoho starověkého talentu. Společně s okrouhlými ingoty bočníkovitého tvaru, které jsou z vraku rovněž doloženy, se odhaduje celková hmotnost uluburunské mědi zhruba na 6 tun. Kromě slitků z tohoto kovu byly objeveny také ingoty z čistého cínu (99,5 %), který se zřídka nachází na lokalitách doby bronzové v surové formě. Cínové ingoty připomínají většinou poloviční nebo čtvrtinovou býčí kůži, ale našly se i okrouhlé slitky bočníkovitého tvaru (PULAK 1988, 6-10).

Velké procento ze všech nálezů vynesných z uluburunského vraku tvoří hliněné amfory syropalestinského původu, jejichž výška se pohybuje kolem 50 cm (obr. 2). Snad nejlepší paralely k těmto amforám pocházejí z Řecka, např. z jednoho tholu v Menidi, kladeného do 13. stol. př. Kr., nebo z blíže nedatovaného komorového hrobu v Mykénách (BASS 1986, 277). Bylo zjištěno, že většina ze stovky syropalestinských amfor z Ulu Burunu je naplněna žlutou pryskyřicí z dřeviny *Pistacia terebinthus* var. *atlantica*. Tento druh stromu běžně roste ve východním Středomoří. Mykénské slovo *ki-ta-no* bývá vysvětlováno právě jako označení pryskyřice z *Pistacia terebinthus*, používané v době bronzové zřejmě na výrobu voňavek; toto slovo se často objevuje např. na hliněných tabulkách v palácovém archivu v Knóssu. Část uluburunských syropalestinských amfor obsahovala také auripigment, žlutý sirník arzenitý, který sloužil jako barvivo (viz dále).

Z velkých keramických nádob bylo objeveno několik *pithoi*. Tyto ob-
jemné a velmi těžké zásobnice byly vynášeny z mořského dna na povrch
v síti pomocí balónu naplněného vzduchem. Jeden pithos obsahoval překva-
pivě hrnčářské výrobky, a to převážně kyperského původu (BASS 1986, 279-
281). K celkem 18 kusům patří tři štíhlé džbány se zašpičatělým dnem (BASS
1986, obr. 12), různé typy misek, některé s dlouhým vidlicovitým držadlem
(obr. 4), a další kyperskou keramiku tu zastupují tři malé bucchero džbány
(obr. 3). V pithu se našly také čtyři hliněné lampy (BASS 1986, obr. 14); ty
jediné pravděpodobně nepocházejí z Kypru, protože zde nejsou běžné a před-
stavují typ lamp ve tvaru omáčníku se zobáčkem pro držení knotu, kterému
se přičítá syropalestinský původ.

Pro podmořské archeology byla zásobnice obsahující keramiku velkým
překvapením. Pithoi se jak známo obvykle používaly na olej, k uskladnění
sympkých látek, nebo na pitnou vodu. Pithos z Ulu Burunu však navíc ukazu-
je, že velké hliněné zásobnice mohly sloužit také k podobnému účelu jako
mají dnešní přepravní bedny.

Kromě kyperského hrnčářského zboží se našlo také několik kusů mykén-
ské keramiky. V první řadě to je *kylix*, připomínající FS 256 z LH IIIA:2e
(obr. 5). Na jeho světlém, červenohnědém povrchu jsou patrné zbytky čer-
vené malby. Podobný *kylix* byl nalezen v jedné mykénské hrobce v Iálýsu
na Rhodu (BASS 1986, 285). Další mykénskou keramiku tu zastupují různé
typy třmínkových váz s falešným hrdlem a výlevkou, datované převážně do
LH IIIA:2 (obr. 6; BASS 1986, 289, 292, obr. 34; PULAK 1988, 14, obr. 8).
Mykénskému původu je rovněž hluboký polokulovitý šálek klasického tvaru
zdobený podobně jako třmínkové vázy červenohnědou lineární dekorací
(PULAK 1988, 14, obr. 9); patří k FS 214. Pravděpodobně současný s *kylikem*
je charakteristický zobákovitý džbán, který je vzhledem k výzdobě datován
do rané LH IIIA:2, ale tvarem se blíží spíše FS 144 z LH IIIA:1 (BASS – PULAK
– COLLON – WEINSTEIN 1989, 12, obr. 23).

Poměrně častými keramickými nálezy z Ulu Burunu jsou malé dvojchuté
ploché nádoby připomínající dnešní poutnické čutory nebo cestovní láhve
(obr. 7); centrum jejich výroby je zřejmě možno hledat v Sýrii (BASS 1986,
284-285; PULAK 1988, 13-14). V roce 1986 bylo objeveno rovněž fajánsové
rhyton ve tvaru beraní hlavy (BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989, 8,
obr. 12). Podobná, ale ne identická rhyta pocházejí z Enkomi a z Tell Abu
Hawam.

Velkým překvapením se stal nález většího množství matných, kobaltově
modrých skleněných kotoučů (BASS 1986, 281-282, obr. 15-16). Tyto slitky
o průměru zhruba 15 cm a tloušťce přes 6 cm jsou na spodním okraji lehce
zaoblené. Technologie výroby skla byla v době bronzové zřejmě dobře uta-
jovaná. Leo Oppenheim označil výrazy *mekku* a *ehlipakku*, objevující se na
hliněných tabulkách z Tell el-Amarny, za výrazy pro ingoty skla, dovážené
do Egypta ve 14. stol. př. Kr. z Tyru a Aškalonu (OPPENHEIM 1973). Pro Op-
penheimovu teorii skleněných slitků však chyběly jakékoli materiální důka-

zy. Takový důkaz byl ovšem objeven v Ulu Burunu. Chemická analýza jednoho z uluburunských skleněných ingotů prokázala, že má stejné látkové složení jako modré sklo egyptských lahví, datovaných do stejného období s uluburunským vrakem.

V nákladu lodi nechyběla ani slonovina. Roku 1984 byl objeven asi 20 cm kus sloního klu (BASS 1986, obr. 18), který je na obou koncích čistě ořezaný a teoreticky mohl sloužit ke zhotovení pyxidy, doložené např. v mykénských Athénách. Vedle toho se našly zuby z nosorožce, dříve považované za hroší (BASS 1986, obr. 19; BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989, obr. 20). V souvislosti s původem uluburunské slonoviny se uvažuje o syropalestinském pobřeží, kde ještě v pozdní době bronzové žili nosorožci, a v Sýrii dokonce možná zvláštní druh "syrského" slona.

Ve vraku bylo dále objeveno několik zbytků polen tmavého dřeva, z nichž nejdelší jsou zhruba metrová (BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989, obr. 17). Tato polena jsou z tzv. afrického tmavého dřeva (*Dalbergia melanoxylon*), rostoucího od Súdánu na jih až po Mosambik a Angolu. G. Bass navíc dospěl srovnávacím studiem k závěru, že to, co starověcí Egypťané nazývali *hbny* čili eben, byla ve skutečnosti *Dalbergia melanoxylon*. Ze stejného dřeva bylo např. zhotoveno lůžko, křeslo a taburet v hrobce faraóna Tutanchamóna.

Nemalý problém v určování místa vyplutí uluburunské lodi způsobil nález několika vyřezávaných jantarových korálů, tvarovaných do typicky mykénských vzorů (obr. 8). Jako surovina pro jejich výrobu totiž sloužil baltský jantar, což dokazují chemické analýzy (BASS 1986, 286). G. Bass se až doposud na základě většiny nálezů s východomořskými souvislostmi domníval, že uluburunská loď plula směrem z východu na západ. Tuto teorii ovšem mykénské korálky z baltského jantaru značně podkopávaly. Ale Bass přesto dospěl k možnému vysvětlení, že je prostě nosil mykénský Řek na své zpáteční cestě z nějakého předovýchodního přístavu. Opíral se přitom o nález kamenného pečetička s mykénským vzorem, které bylo objeveno společně s korálky (obr. 9; BASS 1986, 283-284). Podobné čokovité pečetičko pochází např. z jednoho komorového hrobu blízko Krisy v pevninském Řecku (dnes je uložené v Delfském muzeu).

Z uluburunského vraku bylo vyzvednuto také 16 kamenných kotev, které mají paralely na různých místech v Egyptě, dále v Minet-el-Beida a podobné kotvy sloužily rovněž jako votivní dary v hrobkách a svatyních v Ugaritu, Byblu a Kitiu. Pod jednou takovou kotvou našli potápěči soubor bronzových seker, čepelí srpů, tesel, závaží a kamenů zátěže (BASS 1986, 291-292). Na stejném místě potom objevili obnažený úsek lodního trupu; ten se skládal z borových prken, kolem 25 cm širokých a 5 cm silných, pospojovaných a upevněných k borovému kýlu spojením na čep a zádlab se zajištěním klíny z tvrdého dřeva. Byl to stejný stavební postup jako u lodi ze 4. stol. př. Kr., kterou prozkoumal Bassův kolega Michael Katzev u kyperské Kyrénie v letech 1967-1969 (BASS 1975). Lodě pozdní doby bronzové byly tedy vy-

ráběné stejným způsobem jako pozdější řecká a římská plavidla. Také Homérův popis postupu stavby Odysseovy lodi byl přesný (*Od.* 5, 247-248).

Vedle množství bronzového nářadí (PULAK 1988, 14-20) byly u Ulu Burunu nalezeny rovněž bronzové zbraně. Patří k nim především dva krátké meče (délka 45,4 cm; PULAK 1988, 21-22). První je odlit z jednoho kusu a je typem běžně doloženým v pozdní době bronzové ze syropalestinského pobřeží (obr. 10). Meč má dvojitou konvexní čepel zdobenou u rukojeti dvěma rytými dekorativními pruhy složenými ze tří podélných ryh. Bronzová rukojeť byla původně vykládaná dřevem a slonovinou. Druhý meč je typický egejský (mykénský) výrobek (obr. 11). Jednotlivý kus má žebrovanou čepel, záštita i jílec byly plátované (možná zlatým plechem) a zdobené méně trvanlivým materiálem, pravděpodobně dřevem. Kromě mečů bylo z mořského dna vyneseno také několik bronzových dýk, a dále hrotů šípů a oštěpů (PULAK 1988, 23-24). Jedním z nejpozoruhodnějších artefaktů je právě jedna bronzová dýka, nalezená v roce 1984 (BASS 1986, 282, obr. 17). G. Bass k ní totiž objevil v jedné archeologické nálezové zprávě zajímavou paralelu, která pochází z jihopalestinské lokality v Tell el-Adždžul, kde kdysi stálo město Kanaanejců. Kanaánští zbrojíři upravili tvar svých dýk podle starších egyptských vzorů. Tato skutečnost přivedla G. Basse k závěru, že uluburunská dýka je pravděpodobně kanaánským výrobkem z pozdní doby bronzové. Ke všem výše jmenovaným zbraním je snad ještě vhodné přiřadit nálezy kameniných mlatů (PULAK 1988, 24, obr. 26).

O nemalé důležitosti obchodní lodi potopené u Ulu Burunu svědčí četné předměty z drahých kovů. V roce 1984 byl objeven zlatý pohár ve tvaru kalichu (BASS 1986, 286, obr. 24); původ a doba vzniku tohoto výrobku však zatím zůstávají neobjasněné, ačkoliv podobné bikonické číše, ale fajánsové, pocházejí z Ugaritu. Podmořští archeologové také postupně vynesli z vraku několik zlatých závěsků, většinou syropalestinského původu, jako např. závěsek ve tvaru sokola držícího v parátech dvě kobry (BASS 1987, 693), zlatý medailon z kanaánskou čtyřcípou hvězdou (obr. 12), dále hruškovitý závěsek s postavou nahé bohyně držící v každé ruce jednu gazelu (BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989, obr. 3), a v neposlední řadě závěsek ve tvaru rohů tvořících přerušovaný elipsovitý prstenec (obr. 13); tento typ, oblíbený hlavně v 15. a 14. stol. př. Kr., se kromě syropalestinského pobřeží vyskytuje i v Řecku a na Kypru (BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989, 6). Šperkem egyptského původu je nepochybně zlatý prsten přeseknutý uprostřed dlátem, takže se jeho nápis na štítku stal nečitelným (PULAK 1988, 27, obr. 33). Kromě něho se ve vraku našly i jiné poškozené klenoty: poloviny bohatě zdobených zlatých závěsků, z nichž některé jsou zmačkané jako kusy papíru, nebo zkroucené úlomky stříbrných náramků (PULAK 1988, 26, obr. 30). Loď tedy vezla spoustu cenného odpadového materiálu, určeného k novému zpracování.

Na její palubě se možná plavili i hudebníci, protože výzkumná sezóna roku 1986 přinesla úlomky želvoviny, která mohla být součástí ozvučné

desky loutny, oblíbené ve starověkém Egyptě. Již předtím byla z vraku získána také dvojice malých bronzových činelů (řec. *kymbala*), jen o trochu větších než dnešní prstové činely (BASS 1986, 288-289, obr. 28).

Už Homér se ve své *Íliadě* zmiňuje o "skládací dřevěné tabulce" (Il. 6, 169). Do doby objevu uluburunského vraku však neexistoval žádný doklad diptychu z doby bronzové. Nejstarší tehdy známé diptychy byly nalezeny v Nimrudu (Kalchu) a pocházejí z pozdního 8. stol. př. Kr. (MALLOWAN 1954). Analýzami nimrudských tabulek se zjistilo, že jejich vosk byl smíšen s 25% auripigmentu (žlutého siřníku arzenitého), aby se dosáhlo správné konzistence a zabarvení. Jak jsem již uvedl, jednou z prvních věcí, kterou archeologové vyzvedli z uluburunského vraku, byla syropalestinská amfora naplněná právě auripigmentem. Na uluburunském diptychu se včelí vosk samozřejmě nezachoval (BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989, 10-11, obr. 19); jeho dva dřevěné listy jsou složeny z více než 25 fragmentů a jejich zahloubené vnitřní strany byly zdrsňeny rytým šrafováním k dobrému přilnutí vosku.

Na lodi byly převáženy také mezopotamské pečetní válečky, nalézané rovněž na Kypru a v Řecku, které často sloužily jako dar egyptským faraónům (BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989, 12-16). První pečetní váleček je zhotovený z křemene nebo z křišťálu (BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989, obr. 24-25); jeho zlatá víčka nasazená na obou koncích připomínají pokrývky hlavy, jaké s oblibou nosili Kassité. Druhý váleček je vyrobený z hematitu (obr. 14); původní mezopotamský vzor, vyřezaný kolem roku 1750 př. Kr., zobrazuje krále, bohyni a malou postavu kněze uprostřed mezi nimi; asi o čtyři století později k tomuto výjevu přidal asyrský glyptik postavu bojovníka s mečem srpovitého tvaru a stojícího gryfa; pozdější řezba téměř vyhladila klínopisný nápis podél staré scény.

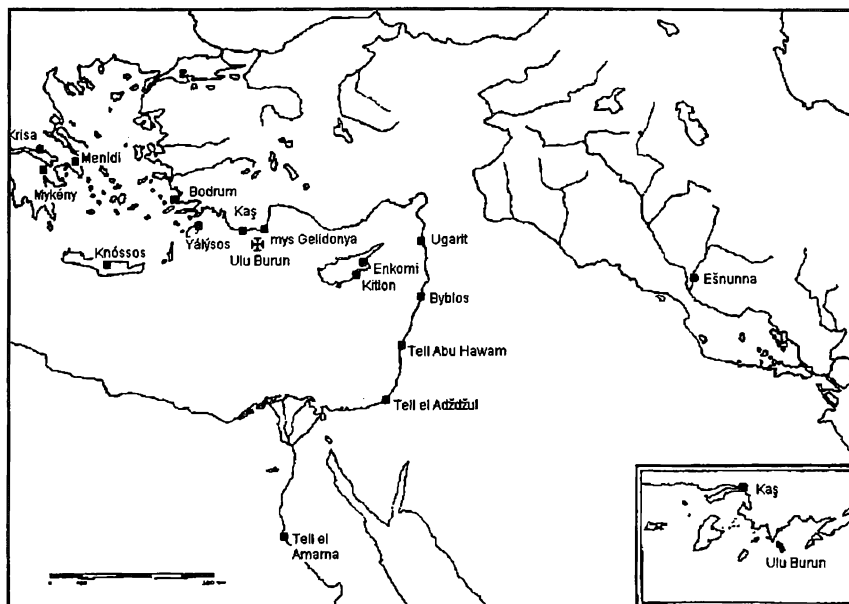
Vedle již zmíněného, značně poškozeného zlatého prstenu, jsou z Ulu Burunu doloženy i jiné artefakty egyptského původu, k nimž patří: skarabeus z kosti nebo ze slonoviny, zasazený do zlaté objímky a s vyřezávanými dekorativními hieroglyfy na podstavě (PULAK 1988, 28, obr. 34), dále malá čtyřúhelníková destička z kamene nazelenalé barvy s hieroglyfickým nápisem na líci i rubu (PULAK 1988, 28, obr. 35), a v neposlední řadě další skarabeus, tentokrát ze zlata (BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989, 17-29, obr. 29-30); na konci staroegyptského nápisu na podstavě tohoto skarabea bylo vyryto jméno "Nefertiiti" (*Krásná přišla*). James Weinstein zjistil, že uluburunský zlatý skarabeus je vůbec prvním takovým nálezem se jménem Nefertiiti, a navíc to je také první předmět se jménem Achnatona či jeho ženy, objevený v Malé Asii nebo v egejské oblasti. Za ještě důležitější považuje J. Weinstein způsob, jakým je Nefertiitino jméno na skarabeovi napsáno; podle něho podporuje hypotézu, že Nefertiiti vládla po boku svého manžela nad Egyptem.

Objev zlatého skarabea také značně zkomplikoval dosavadní teorie o době potopení obchodní lodě u Ulu Burunu i o jejím původu. Nosil ho snad

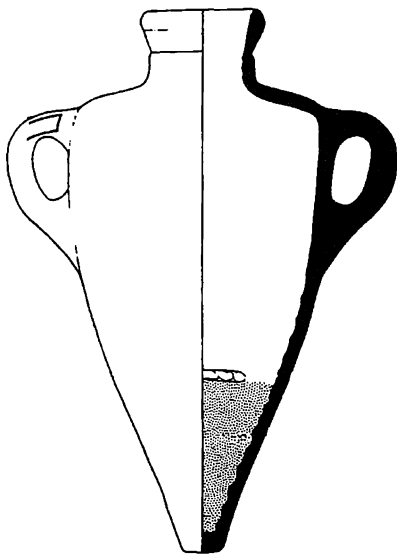
nějaký posel královny Nefertiiti? Tého domněnce však moc nepřidává na věrohodnosti skutečnost, že tento artefakt byl objeven poblíž zlatého odpadu, takže možná patřil v nákladu na stejnou hromadu. Potom by muselo dojít ke katastrofě lodi až po smrti Nefertiiti, protože za doby jejího panování by byl skarabeus těžko takto neuctivě odložen. Tím by ovšem bylo datování zániku lodi posunuto do mnohem pozdější etapy ve 14. stol. př. Kr., možná až na přelom 14. a 13. stol. V souvislosti s původem uluburunské lodi se zatím uvažuje o Mykéňanech, Kanaanejcích a o Kypřanech, a to hlavně z důvodu převažujícího množství jejich výrobků, vynesných z vraku. Samotnou posádku mohli ovšem tvořit příslušníci více středomořských kultur a civilizací. Vyhodnocování nálezů však nadále pokračuje a výsledky výzkumu snad více osvětlí problém původu a doby potopení jedné z nejznámějších lodí doby bronzové.

LITERATURA

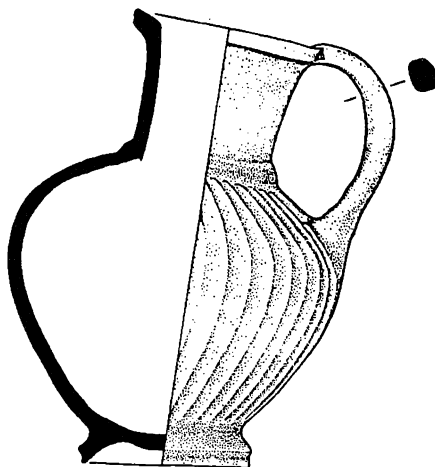
- BASS, G. F. 1966: *Archaeology under Water*. New York – Washington, Praeger.
- BASS, G. F. 1975: *Archaeology Beneath the Sea*. New York, Walker.
- BASS, G. F. 1986: *A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş). 1984 Campaign*, in: AJA 90, č. 3, s. 269-296. Boston.
- BASS, G. F. 1987: *Oldest Known Shipwreck Reveals Splendors of the Bronze Age*, in: National Geographic 172, č. 6, December, s. 693-732. Washington, D. C.
- BASS, G. F. – PULAK, C. – COLLON, D. – WEINSTEIN, J. 1989: *The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun. 1986 Campaign*, in: AJA 93, č. 1, s. 1-29. Boston.
- MALINOVI, J. a R. 1991: *Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století*. Praha.
- MALLOWAN, M. E. L. 1954: *The Excavations at Nimrud (Kalchu)*, in: Iraq 16, s. 98.
- OPPENHEIM, A. L. 1973: *Towards a History of Glass in the Ancient Near East*, in: JAOS 93, s. 259-263.
- PULAK, C. 1988: *The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey. 1985 Campaign*, in: AJA 92, č. 1, s. 1-37. Boston.

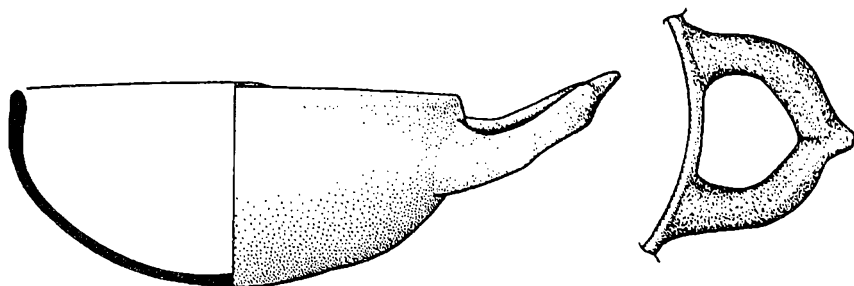
Obr. 1. Mapa východního Středomoří (BASS 1986)

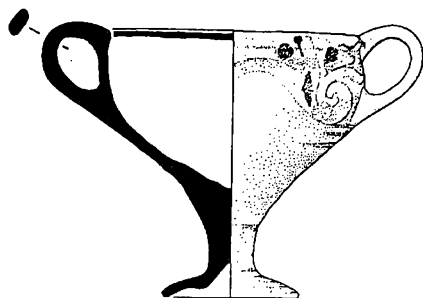
Obr. 2. Syropalestinská amfora
(BASS 1986)

Obr. 3. Kyperský bucchero džbán
(BASS 1986)

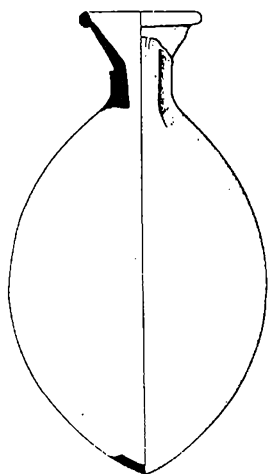
Obr. 4. Kyperská miska s vidlicovitým držadlem (BASS 1986)

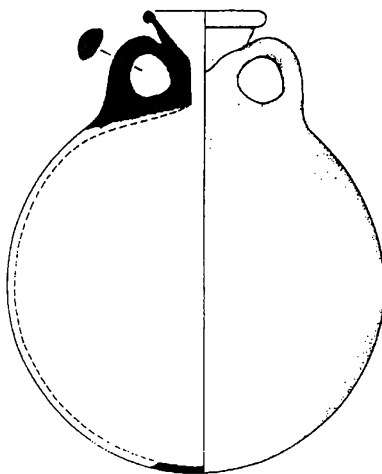
Obr. 5. Mykénský kylix (BASS 1986)

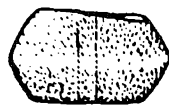
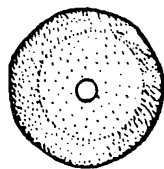

Obr. 6. Mykénská třmínková váza (BASS 1986)

Obr. 7. Syrská cestovní láhev (BASS 1986)

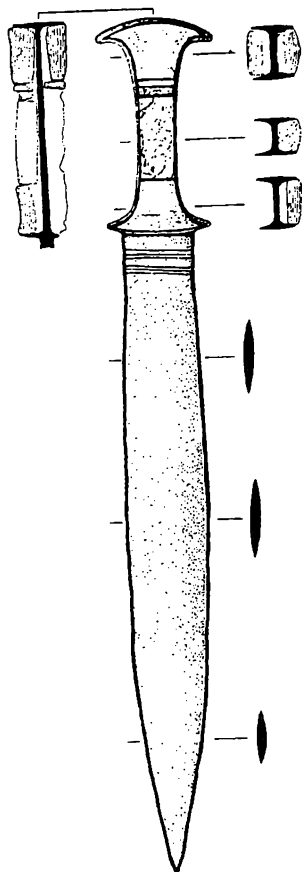

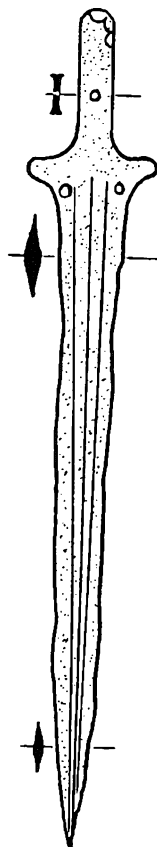
Obr. 8. Mykénský jantarový korálek
(BASS 1986)

Obr. 9. Mykénské kamenné pečetítko
(BASS 1986)

Obr. 10. Syropalestinský meč
(PULAK 1988)

Obr. 11. Egejský (mykénský) meč
(PULAK 1988)

Obr. 12. Zlatý medailon
(BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989)

Obr. 13. Zlatý závěsek
(BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989)

Obr. 14. Mezopotamský pečetní váleček
(BASS – PULAK – COLLON – WEINSTEIN 1989)

ZUSAMMENFASSUNG

Das Wrack von Ulu Burun (Kaş)

Bei dem Kap Ulu Burun, nicht weit von der türkischen Stadt Kaş (Abb. 1), ist höchstwahrscheinlich im 14. Jahrhundert v. Chr. ein voll aufgeladenes Handelsschiff versunken. Ein türkischer Taucher hat das untertauchte Schiff erst im Sommer 1982 gefunden. In der Tiefe von cca 50 Meter unter dem Meeresspiegel, unweit des Festlandes, sind die Kupfergußblöcke aus dem Bronzealter entdeckt. Das uluburunische Schiff war über 15 Meter lang und war mit den Segeln ausgestattet. Sein Rumpf war aus Kieferbretten, die mit dem Kiel verbunden waren und mit den Keilen aus Hartholz gesichert. Die wertvollen Gegenstände waren unter dem Hinterdeck. Es waren die Schmuckstücke des mykenischen, syro-palestinischen und ägyptischen Ursprungs, weiter die Bronzewaffen (z. B. Schwerter und Pfeilspitzen), Schalen der Strausseier, Elfenbein und mykenische Keramik. Im Zentralraum des Unterdecks waren die Fischnetze, blaue gläserne Gußstücke in Scheibenform, weiter Stämme der Holzbestände (*Dalbergia melanoxydon*) und nicht in der letzten Reihe waren hier syro-palestinische Amphoren mit duftigem Harz. Auf den Seiten waren hier auch die grossen keramischen Behälter (*pitcher*). In diesem Teil waren Gußstücke aus Kupfer und Zinn, welche die häufigsten Funde vom Meeresgrunde geworden sind.

Im Zusammenhang mit dem Ursprung des uluburunischen Schiffes denkt man über Mykener, Kanaaneyzer und Kypraner, und zwar hauptsächlich aus dem Grunde, daß ihre, aus dem Wrack ausgetragenen Sachen überwiegen. Die Angehörigen mehrerer mittelmeerischen Kulturen und Zivilisationen konnten jedoch auch die alleine Besatzung bilden. Die Auswertungen der Funde setzen jedoch weiter vor und die Ergebnisse der Untersuchungen vielleicht mehr erklären die Probleme des Ursprungs und der Zeit des Untergangs eines der bekanntesten Schiffe aus der Bronzezeit.

VĚRA HROCHOVÁ (25. 6. 1933 – 9. 10. 1996)

Věra Hrochová zemřela náhle, uprostřed aktivního života tak rychle, jak jsme nikdo z nás nečekali; její náhlý odchod završil její bohatý, dynamický život podobnou rychlostí, jakou předtím stíhala své cesty, konference, přednáškové a studijní pobyty v mnoha zemích světa. Podobně jako odjížděla s lehkostí tam či onam, odešla předčasně z našeho světa i tentokrát se stejnou náhlostí změny. Zůstala po ní velká mezera, kterou bude velmi těžko nahradit někým jiným.

Věra Hrochová patřila k posledním, kdo ještě prošli opravdovým gymnasiem s latinou a řečtinou, a tyto její znalosti ji také přivedly na fakultě k profesorce Miladě Paulové a k byzantologii. Tomuto oboru, u nás jen málo rozšířenému, ke kterému se cítila opravdu povolána, pak zasvětila svůj život. Na své odborné cestě měla mnoho překážek, její obor přecházel na fakultě od Katedry obecných dějin ke Katedře věd o antickému starověku a zase nazpět vícekrát, habilitovat se mohla až v r. 1989 a profesorkou se stala až těsně před svou smrtí, ale dokázala přes všechny překážky vytrvat.

Jejími hlavními byzantologickými pracemi jsou *Byzantská města ve 13. až 15. století* (Praha 1967) a soubor studií *Aspects de Balkans Médiévaux* (Praha 1989), se svým manželem Miroslavem Hrochem napsala velmi úspěšnou knihu *Křižáci v Levantě* (1975, druhé přepracované vydání pod názvem *Křižáci ve Svaté zemi* 1996), která byla přeložena do polštiny, a je také spoluautorkou *Dějin Byzance* (Praha 1992, 1994).

Radu svých prací publikovala ve sbornících z konferencí a v časopisech v různých částech Evropy – v Bulharsku, v bývalém Sovětském svazu, v Řecku, na Kypru, v Turecku, v Německu. Mluvila výborně francouzsky a také přednášela v posledních letech ve Francii, na Ecole des Hautes Etudes v Paříži a na univerzitě Toulouse-Mirail I; jeden semestr v roce 1991/2 strávila v byzantologickém středisku v Dumbarton Oaks ve Spojených státech.

V tisku na Karlově universitě zůstala její monografie *Les métiers et le commerce en Byzance au XIIIe-XVe ss.* a kapitoly o pozdní Byzanci a rané Osmanské říši v připravované příručce *Dějiny Řecka*. S Věrou Hrochovou odešel, po Milanu Loosovi a Bohumile Zástěrové, poslední z žáků Milady Paulové; pevně doufejme, že kontinuita bádání v tomto zajímavém oboru nebude přerušena, že se dnešní mladá generace ujme opuštěného štafetového kolíku. Studium byzantologie v jejích různých aspektech mělo u nás významnou tradici, stalo se nepominutelnou součástí kulturního a vědeckého života naší země a Věra Hrochová nesla tento prapor zdatně po dlouhou řadu let. I když bychom ji měli daleko raději ještě mezi sebou, musíme na tomto místě poděkovat jí a jejímu osudu, že mohla – vedle manželství a výchovy

syna a vnoučat – vykonat tak mnoho práce ve svém oboru, přispět k jeho rozvoji mezinárodnímu i u nás a vychovat svými přednáškami dlouhou řadu studentů, kteří, jak doufáme, budou pokračovat v jejím díle.

Jan Bouzek

ZA JOZEFOM HRABOVSKÝM

Správa o havárii lode na Níle 14. novembra 1996 so slovenskými turistami na palube stratila pre nás odtážitosť po pár dňoch, keď sa medzi obetami vynorila zmienka o 87-ročnom profesorovi latinčiny z Bratislavy a najmä keď sa potvrdilo neblahé tušenie, že ide o PhDr. Jozefa Hrabovského, významného pracovníka v oblasti klasickej filológie na Slovensku a nášho vzácného priateľa.

Narodil sa 19. 8. 1909 v chudobnej roľníckej rodine – mal šesť súrodencov! – v turčianskej obci Svätá Mária, neskôr administratívno i názvom zlúčenej so Socovcami. Po základnej (ľudovej) škole – vtedy ešte maďarskej – navštevoval gymnázium v Turč. Sv. Martine. Iste aj tamojší vynikajúci latinčinár František Heřmanský ovplyvnil jeho rozhodovanie v tom, že sa zapísal na štúdium klasickej filológie a francúzštiny na FiF UK v Bratislave. Po absolvovaní vyučoval od r. 1933 na gymnáziách v Ružomberku, Turč. Sv. Martine, neskôr v Bratislave.

Študijný pobyt v Ríme ho orientoval aj na vedeckú prácu. Z materiálu, ktorý tu získal a spracoval, vznikla jeho široko koncipovaná monografia *Démostenés a Cícero – dva vynikajúce vzory starovekého rečníctva* (Turč. Sv. Martin, MS 1943). Hoci išlo o pozoruhodnú prácu, hoci Hrabovský ako jeden z prvých dosiahol doktorát z klasickej filológie na FiF v Bratislave, nestačilo to, aby prišiel ta, kam ho to ťahalo: na vysokoškolskú katedru. Príčinou boli aj nepriaznivé politické pomery a zrejme jeho katolicizmus.

Z ďalších publikácií J. Hrabovského treba uviesť jeho *Latinské výpovede, porekadlá a citáty* (Trnava, Spolok sv. Vojtech 1948), ktoré neskôr dopracovával, takže nedávno vyšli v podstatne rozšírenej a revidovanej podobe pod názvom *Večne živé latinské výpovede a citáty* (Bratislava, Veda 1995). Ako prekladateľ sa zaskvel brilantným pretlmočením Caesarových *Zápisov o vojne v Galii* (Bratislava, Tatran 1966, 1988). Napísal aj heslá o starovekých gréckych a rímskych autoroch do Malej encyklopédie spisovateľov sveta (1978) a obsahy vybraných antických literárnych diel do Malej encyklopédie literárnych diel (1990). Najúspešnejším a najpoužívanejším Hrabovského dielom je *Slovensko-latinský slovník* (1962), ktorý ako súbežná súčasť Špaňárovho *Latinsko-slovenského slovníka* vyšiel do r. 1994 v piati vydaniach.

Fatum supremum rozhodlo, že cicerónovský bol aj jeho posledný publikovaný príspevok z oblasti klasickej filológie, a to kniha *Marcus Tullius Cícero, prvý najlepšší rečník v Európe* (Bratislava, Veda 1996). Ňou sa teda autorsky i ľudsky uzavrel kruh jeho života a diela. Patrí iste medzi paradoxy života, že tento náš vzácný spolupracovník a ľudsky zrelá osobnosť s obdivuhodným odborným rozhľadom, ale aj jemným zmyslom pre humor, člo-

vek vyžarujúci vnútorný pokoj, musel ukončiť svoju pozemskú púť počas študijnej cesty v rozbúrených vodách Nílu. Pripravovaná kniha o kultúre starovekého Egypta teda ostáva nedokončená.

Dr. Jozef Hrabovský sa však natrvalo zapísal do dejín slovenskej klasickej filológie, aj keď nestával takpovediac v prvej línii a nežal oficiálne uznania a chvály. Objektívne zhodnotenie jeho osobnosti a diela by rozhodne nemalo patriť medzi naše dlho nesplatené dlhy.

Daniel Škoviera

ZA PROFESOROM BOHUSLAVOM NOVOTNÝM

V novembri 1996 náhle opustil rady česko-slovenskej, ale i európskej vedeckej komunity prof. PhDr. Bohuslav Novotný, DrSc. Narodil sa 3. októbra 1921 v Poděbradoch, odišiel teda krátko po svojich 75. narodeninách.

Vyštudoval prehistóriu a klasickú archeológiu na Karlovej univerzite v Prahe a už ako študent bol zamestnaný ako správca pravekého oddelenia Múzea hlavného mesta Prahy. V roku 1952 sa však usadil na Slovensku – najprv pracoval v Archeologickom ústave SAV v Nitre, v roku 1957 prichádza na Filozofickú fakultu UK v Bratislave, kde pôsobil nasledujúcich 34 rokov. Vychoval veľkú väčšinu slovenských archeológov a uskutočnil celý rad prednášok aj v zahraničí. Zaslúžil sa najmä o vybudovanie študijných zbierok a knižnice katedry archeológie. Nezabúdaj pritom ani na terénne výskumy – zameriaval sa hlavne na systematický výskum oblasti Spiša a Vysokých Tatier, kde založil aj výskumnú základňu odboru.

Jeho široko zameranému bádateľskému záujmu sa len málokto vyrovnal, dokázal zasvätené diskutovať o rôznych obdobiach pravekého a ranostredovekého vývoja Európy, čo sa prejavilo aj v jeho publikačnej činnosti. Z pera prof. Novotného pochádzajú monografie pojednávajúce o neolite, ale aj o dobe rímskej či období sťahovania národov. K jeho vrcholným prácam možno nepochybne prirátavať aj kolektívnu *Encyklopédiu archeológie* (1986), ktorej podstatnú časť však napísal on sám.

Po obnovení Trnavskej univerzity jej dal do služieb svoj organizačný talent a pôsobil tam vo funkcii prorektora až do svojej smrti.

Češť jeho pamiatke!

Eduard Krekovič

ZA PROFESOROM OKÁLOM

(1. 12. 1913 Hubová – 22. 2. 1997 Bratislava)

V piatok 28. februára sme sa na cintoríne v Slávičom údolí rozlúčili s profesorom Miloslavom Okálom, nestorom slovenských klasických filológov. Uzavrelo sa životné dielo mimoriadne bohaté, ktorého výsledky plne docení azda až nastupujúca generácia pracovníkov v týchto a príbuzných vedných disciplínach. Vyše tristo bibliografických položiek* u vysokoškolského učiteľa s plným pedagogickým vyťažením vzbudzuje úctu. Medzi jeho najvýznamnejšie práce patria štúdie i knihy o antických filozofoch rôznych škôl, séria štúdií o gréckom komikovi Aristofanovi korunovaná jedinečnou monografiou *Problémy aténskej demokracie a Aristofanes* (1969), práce o antickej metrike, textovej kritike a latinskej štylistike. Nemožno nespomenúť priekopnícke štúdie a edície slovenských humanistov, ktorí písali po latinsky; bez nadsádzky možno povedať, že Okál objavil slovenskej – a vďaka cudzojazyčným verziám aj svetovej – kultúrnej verejnosti celý rad našich vzdelancov 15.-17. storočia, medzi ktorými vynikajú Juraj Koppay, Žigmund Gelous Torda, Pavol Rubigallus, Jesenskovci, Juraj Purkircher a najmä Martin Rakovský, ktorého monumentálne komplexné spracovanie sotva bude tak ľahko niekedy prekonané v našej filologickej vede. Okálova výborná pripravenosť na tieto úlohy umožňuje teraz vidieť našu vzdelanosť a našu staršiu literatúru v skutočnom európskom kontexte, a to naozaj veľmi konkrétne, pretože Okál – tak ako všade – aj tu uplatňoval svoju príslovečnú dôkladnosť, akribiu a priam matematickú presnosť a systémovosť v myslení. Treba povedať, že kultúre a vzdelanosti slovenského národa pomáhajú otvárať širšie horizonty takisto jeho preklady. Svojím Markom Aureliom, Aristotelovou *Poetikou* a Senekovými *Listami* otvoril kapitolu moderného prekladu z klasických jazykov do slovenčiny. Vďaka jeho filologickým schopnostiam prehovorili po slovensky aj ďalší autori – Aristofanes, Sofokles, Aischylos, Diogenes Laërtios, Epikuros, ale i Komenský a predovšetkým knieža básnikov Homér, za ktorého sa mu právom dostalo vysokého ocenenia. O jeho teoretických východiskách svedčí rad štúdií a recenzií o dejinách slovenského prekladu a o konkrétnych moderných prekladoch, ktorých kritika slúžila k skvalitňovaniu výsledkov v prekladaní z gréčtiny a z latinčiny aj v mladšej generácii prekladateľov.

Tento obdivuhodný výkon sa dal dosiahnuť iba za cenu nemalých osobných obetí. Ako polosirota – ako jednoročnému mu padol otec v prvej sve-

* Zoznam prác – *Operum Miloslav Okál index*, ed. D. ŠKOVIERA, in: Zborník FiF UK *Graecolatina et Orientalia* XXIII-XXIV, Bratislava, UK 1995, s. 5-18.

tovej vojne – sa musel prebýjať životom veľmi tvrdo. Nemal ľahkú pozíciu ani ako asistent profesora Antonína Koláře vo vojnovom období peripetií Komenského Univerzity, ani ako nešťaník po nástupe komunistickej moci, ktorá navyše donútila jeho manželku Lucette k odchodu do Francúzska aj s malým synčekom Emilom.

Profesor M. Okál vchoval za 35 rokov svojho pôsobenia za univerzitnou katedrou desiatky úspešných absolventov. Napriek veľkým problémom sa mu podarilo budovať Katedru klasickej a semitskej filológie na FiF UK a založiť univerzitný zborník *Graecolatina et Orientalia* s kontaktmi na všetkých kontinentoch; slovenská klasická filológia takto získala bázu, aby sa mohla etablovať v medzinárodnom meradle. Aj založenie Slovenskej jednoty klasických filológov bolo výsledkom iniciatívy a vytrvalosti prof. Okála, ktorý bol jej dlhodobým predsedom, po odchode do dôchodku čestným predsedom. Keďže jeho túžbou bolo, aby popri katedre klasickej filológie na FiF UK vzniklo aj ďalšie analogické vedecké pracovisko, na sklonku života pomohol etablovať sa klasickej filológii na Trnavskej univerzite, ktorej daroval svoju bohatú knižnicu.

Zosnulý profesor Okál sa v živote riadil zásadami, ktoré azda najlepšie vystihuje výrok Marka Aurelia v jeho prekladateľskej prvotine: “Miluj odbor, ktorému si sa naučil, a venuj sa mu celkom. Ostatnú časťku života preži tak, ako ten, kto všetko svoje z celej duše zveril bohom, nestanúc sa nikomu z ľudí ani tyranom, ani otrokom” (IV, 31).

Slovenská veda stratila vynikajúceho muža. Sme mu zaviazaní nielen vďakou. Sme povinní na jeho dielo, *monumentum aere perennius*, nadväzovať, pokračovať v poznávaní svojho kultúrneho dedičstva.

Daniel Škoviera

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU EVY KUŤÁKOVÉ (*8. 12. 1937)

Západočeská lázeňská oblast léčivých termálních pramenů je kolébkou naší jubilančky. Narodila se v Teplicích a vyrostla v Karlových Varech. Je lákavé představit si ji jako pilnou studentku karlovarského gymnázia, která se na proslulé kolonádě zastaví u známé měděné desky a komplikované mytologické příklady ve slavné ódě latinského humanistického básníka porovnává s českým překladem. Snad to byl onen rozhodující impuls, který vymezil její celoživotní dráhu: stala se naší přední badatelkou, oblíbenou vysokoškolskou učitelkou, citlivou vykladačkou a neúnavnou propagátorkou latinské literatury v období starověku neboli římské literatury.

Latinská studia ji přilákala do Prahy, kde již zůstala. Z jejích učitelů na filozofické fakultě UK, kde vystudovala latinu a češtinu (1962), ji zřejmě nejvíce ovlivnil doc. Z. K. Vysoký a prof. E. Kamínková, vzpomíná však i na prof. L. Varcla. Na fakultu se vrátila po interní aspirantuře v Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV (1962-65), složila rigorózní zkoušky (1968) a působí zde dodnes: zprvu na katedře věd o antickém starověku (v letech 1986-1989 jako vedoucí katedry), po reorganizaci této katedry v r. 1993 jako členka nástupnického Ústavu řeckých a latinských studií. Kandidátskou disertaci obhájila v r. 1984 jako zralou práci bilančního charakteru, v r. 1987 se habilitovala a byla jmenována docentkou pro obor dějiny antické literatury.

Do povědomí odborné veřejnosti proniká E. Kuťáková již od r. 1963 díky pravidelné recenzní činnosti (LF, AUC, Eirene, ZJKF) a zvláště pak v r. 1969 díky originálnímu – a v zahraničních pracích citovanému – pojetí Senekovy Médey v článku *Cruenta maenas* (LF 1969). Zmíněný článek a postava Médey umožňují pochopit odvíjení řady pozdějších badatelských preferencí, kde se práce vědecká přímo ideálně snoubí s prací popularizační. Na jedné straně je předmětem jejího zájmu “stříbrné období”, především sám Seneca, specifická jeho pojetí tragična a problémy interpretace jeho dramát (GLP XII, 1988), rovněž však i jeho filozofické spisy (Odeon 1978, AK sv. 51, 1984, AK sv. 63, 1991). Na straně druhé je to rané období, ba sám zrod římské literatury v souvislosti s mýty a folklórními slovesnými žánry (GLP XI, 1987).

Otázky, jež si E. Kuťáková klade v souvislosti s Médeou či jinou postavou řecké mytologie literárně ztvárněnou římskými autory, jsou zároveň otázkami, které se týkají obecnějších problémů charakteru římské literatury, její úrovně, významu domácích tradic, způsobu recepce řecké kultury a dalších. E. Kuťáková vykládá důsledně tuto recepci jako tvůrčí proces, z pohle-

du Římanů jako *aemulatio* a nazývá "kulturním zázrakem" fakt, že Římané nepodlehli řeckému vlivu; svědčí to podle ní o existenci vlastních slovesných domácích forem, které umožnily vstřebání a přetvoření řeckých vzorů již v samých počátcích římské literatury.

Pod obdobným zorným úhlem sledovala E. Kuťáková i protagonisty či bezprostřední předchůdce "zlatého věku" římské poezie (Horatius, in: Vavřín a réva, Odeon 1972; Ovidius, in: Proměny, AK sv. 23, 1974; Vergilius, in: Písňe pastvin a lesů, AK sv. 37, 1977), zvl. Propertia (Catullus, Tibullus, Propertius, in: Pěvci lásky, AK sv. 18, 1973; GLP VII, 1981).

Její úsilí vyložit římskou literaturu jednak jako svébytnou národní literaturu, jednak v širším kontextu časově, teritoriálně, žánrově, tematicky a ideologicky nebývale rozsáhlé latinsky psané literatury evropské vrcholí bezpochyby v edičním počínu, jímž je kolektivní dílo *Slovníku latinských spisovatelů* (Odeon 1984). Dílo obdrželo v roce svého vydání čestné uznání nakladatelství. E. Kuťáková je vedoucí redaktorkou svazku (spolu s A. Vidmanovou), spoluautorkou úvodní studie (nástin dějin římské literatury), autorkou chronologického přehledu i velké části antických hesel. Římská literatura je zde chápána jako jeden z opěrných pilířů evropské kultury a je vymezena z jazykového hlediska jako specifická součást latinsky psané literatury, která má své pokračování v literatuře středolatiné, latinské literatuře humanistické a barokní a konečně i v literatuře novolatiné.

Za neméně významnou ediční událost, která se – obdobně jako *Slovník latinských spisovatelů* – setkala s nebývalým zájmem nejširší veřejnosti, je třeba považovat podvakerát ihned beznadějně rozebraný svazek s titulem *Moudrost věků – Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení* (Svoboda 1988, 1994, spoluautoři V. Marek a J. Zachová). E. Kuťáková je iniciátorkou svazku, spoluautorkou heslové části a především autorkou zasvěcené literárněvědné předmluvy věnované specifickým drobným, v literárních dějinách často opomíjeným žánrovým formám jako jsou *Příspěvky, gnómy a sentence*.

Přestože E. Kuťáková pojala svou předmluvu ke zmíněnému lexikonu jako fundovanou literárněvědnou studii, sám předmět stojí zřejmě někde na pomyslném rozmezí mezi zkoumáním jazykovědným a literárněvědným. Vysokoškolský učitel "malého" oboru, v tomto případě římské literatury, si dnes ovšem těžko může dovolit luxus svého kolegy z oborů "velkých", tj. některých moderních literatur, a věnovat se jen literárněvědnému bádání, což je i případ docentky Kuťákové. Proto ji možná spíše než z přednášek a seminářů antické literatury zná podstatně větší procento studentů filozofické fakulty jako trpělivou a laskavou, byť nekompromisní učitelku z jazykových kursů oborové i neoborové latiny, které dlouhou dobu vedla. Výsledkem je autorství nebo spoluautorství několika vysokoškolských učebnic pro tyto kursy (SPN, Karolinum, H+H, KLP) a logickým důsledkem i živý zájem o problematiku výuky latiny na vysokých i středních školách, který vyústil v aktivní účast na celostátním metodickém semináři učitelů cizích jazyků (1987) i v asociaci učitelů klasických jazyků ALFA, k jejímuž založení

(1991) vydatně přispěla. Práce na lexikonu ji přiměla zabývat se i užíváním latinských frazeologismů, zkratk a rčení v českých jazykových projevech (Český jazyk a literatura 1989/90, Moderní sekretariát 1996).

O její neutuchající chuti vydat se dosud neprošlapanými cestami svědčí i její zcela nedávný autorský podíl na televizním kursu latiny *Disco latine* (spoluautoři B. Mouchová a V. Marek, ve 2 svazcích knižně vydala Scientia 1995, 1996, pořad ČT obdržel uznání na televizním festivalu v Basileji v r. 1995) a na souboru autokorektivních latinských cvičení a testů *Linguae Latinae studeamus* (připravuje EWA Edition na rok 1997/98, spoluautorky B. Mouchová a D. Slabochová).

Je zřejmé, že nic není jubilatnce tak vzdálené jako "osamělost přespolního běžce". Není však pouze oblíbenou iniciátorkou a členkou širších i užších autorských kolektivů. Neocenitelná je její dlouholetá obětavá práce ve výboru Jednoty klasických filologů a edičních radách odborných časopisů (LF, AUC), především však v ediční radě Antické knihovny, řady, která se pomalu, ale jistě stává bibliofilií.

Cesta literární badatelky obdobím, které připouštělo jediný oficiální výklad podstaty literárních jevů, nebyla jistě lehká. Životní postoj Evy Kuťákové však bezpochyby spoluutvářely *virtus* a *officium*, základní hodnoty starořímské etiky, oně tradiční občanské i pozdější stoické. Jejich společnými jmenovateli jsou takové vlastnosti jako je moudrost, spravedlnost, uměřenost a skromnost. Neodoláme pokušení dodat, že starořímské ctnosti okořenil v notné dávce i dar zcela novodobého anglického humoru.

Co jubilatnce přát do dalších let? Přát jí psychickou i fyzickou svěžest je patrně zbytečné. Už v mládí jí načerpala dostatečné zásoby z blahodárných termálních pramenů a my víme, že se k nim stále ráda vrací. *Fons sacer, semper ei salutifer esto!*

Dana Slabochová (Praha)

VAŇORNÉHO VYSOKÉ MÝTO

Polstoročnicu od smrti klasického filológa a renomovaného prekladateľa Otmara Vaňorného sa rozhodlo agilné Okresné múzeum vo Vysokom Mýte pripomenúť spôsobom obzvlášť chvályhodným: zorganizovalo na 7.-9. 11. 1996 medzinárodnú vedeckú konferenciu. Profil Vaňorného diela predurčil jej zameranie na tematiku historicko-prekladateľskú.

Prvý poldeň sa program rokovania sústredil na rámcové otázky vývinu českej klasickej filológie (prof. A. Bartoněk: *Přehled vývoje klasické české filologie od r. 1918 po současnost*; dr. J. Kepartová: *K vývoji české klasické filologie*; dr. I. Koutská: *Úloha E. Peroutky při formování českého bádání o dějinách řeckého starověku*), pričom osobitnú pozornosť venovali Vaňorného štúdiám dvaja referenti (dr. Martin Svatoš: *Klasická filologie na pražské universitě 19. st. a počátku 20. st.*; dr. Michal Svatoš: *Vaňorného univerzitní studia*). Tématicky do tejto sekcie patril aj referát V. Gerdjikovej zo Sofijskej university *The Contribution of the Czech Scholars to Classical Education in Bulgaria*, ktorý bol v neprítomnosti autorky prečítaný na druhý deň. Popoludňajšie rokovanie prvého dňa otvoril krátky vydarený videofilm *Malá splátka*, ktorý sa venoval osobnosti Vaňorného a jeho dielu. Vhodne uviedol centrálnu problematiku podujatia, ktorou sa celkom prirodzene stali otázky prekladu z antických literatúr do češtiny a v jeho kontexte Vaňorného významu. Odznali tu zaujímavé a pre ďalšiu – i dlhšiu diskusiu podnetné referáty: *Úpravy překladů O. Vaňorného* (doc. E. Stehlíková), *Překladatelský odkaz Ferd. Stiebitze* (doc. D. Bartoňková), *Šrámkův překlad Homéra* (dr. P. Peňáz), *Překladatelské postupy Rudolfa Mertlíka* (prof. R. Hošek), *Český překlad leoninského hexametru* (prof. J. Nechutová). Pre úplnosť treba uviesť, že k niektorým podobným záverom dospela aj dr. Z. Kufnerová v predpoludňajšom príspevku o Vaňorného prekladoch z nemeckej literatúry. Na uvedenú problematiku tématicky nadviazal pohľadom z bohemistického aspektu prof. A. Stich neskorším referátom *Obrozenecká recepce antické kultury*. Je potešiteľné, že pozvanie vystúpiť na konferencii prijali aj študenti klasickej filológie; zhodou okolností sa ich pozoruhodné príspevky týkali dejín českého prekladu z antiky – O. Koupil (UK Praha): *Historie vzniku překladu Vergília K. A. Vinařického*; T. Polková (MU Brno): *České obrozenecké překlady Ovidia a Horatia*; M. Franclová (MU Brno): *Filologický odkaz J. Šprinců*.

Program piatku 8. 11. predpoludním bol nahustený referátmi o prekladoch z antických literatúr do slovanských jazykov: doc. I. Lisovyy hovoril o prekladoch z antiky na Ukrajine, doc. D. Škoviera o slovenských prekladoch Vergíliových Bukolík, prof. A. Szaštinska-Siemion o poľských prekla-

doch gréckych lyrikov a prof. Lawinska-Tyszkowska o prekladoch Aristofana. Tu odznel aj trocha odlišne smerovaný referát dr. F. Premkovej o slovinských prekladoch Dávidovho Žaltára. Napokon popoludní sa pertraktovali predovšetkým všeobecné translatologické otázky: doc. J. Pechar si pripravil príspevok o tvorivosti v preklade; doc. O. Rychterek a doc. J. Veselý hovorili o zastarávaní prekladov, prof. L. Klimeš sa venoval českým prekladom modlitby *Pod tvoju ochranu*.

S najvyšším uznaním a vďakou sa treba vysloviť o organizačnej stránke podujatia, ktorá ležala na pleciach D. Greclíkovej, riaditeľky Okresného múzea, a Mgr. D. Meravej. Zvládli ju vynikajúco. Veľmi dobre bolo zvolené miesto rokovania v Základnej umeleckej škole na Jeronýmovej ulici, bezchybne fungovalo občerstvenie, stravovanie, ubytovanie účastníkov. Zo sprievodných podujatí nemožno nespomenúť virtuózný koncert pražského mladého Academia Trio, po ktorom bola vítaná príležitosť aj na dlhšie priateľské rozhovory kolegov či nadviazanie nových kontaktov a takisto výstavu o živote a diele O. Vaňorného, profesora vysokomýtskeho gymnázia a veľmi svojráznu osobnosť mesta.

Pravda, sebalepšia organizácia nemohla odstrániť časovú tieseň, ktorá nútila zredukovať najmä diskusiu o jednotlivých referátoch. Referujúci museli dodržať prísny štvrt hodinový limit, takže ich príspevky odznali iba v skrátenej podobe. Preto sa tešíme na chystaný zborník príspevkov, ktorý privítajú akiste tí, ktorí sa chceli, ale pre neodkladné povinnosti či z iných vážnych dôvodoch sa nemohli zúčastniť. Vysokomýtska konferencia okrem toho naznačila, že by neškodilo oživiť tradíciu pravidelných stretnutí klasických filológov, najmä keď klasickofilologické pracoviská pribudli tak v Česku ako i na Slovensku.

Daniel Škoviera (Bratislava)

LETNÍ ŠKOLA KLASICKÝCH STUDIÍ 1997

Ve dnech 30. 6. – 3. 7. 1997 se uskutečnil již VI. ročník Letní školy klasických studií. Jako v předchozích letech byli jeho pořadateli Ústav pro klasická studia AV ČR a Asociace učitelů klasických jazyků ALFA.

Program letní školy má již svůj ustálený průběh. Dopolední semináře, převážně překladatelské, jsou odpoledne vystřídány přednáškami. V posledních ročnících mívají letní školy svá hlavní témata. Letošním tématem byla osobnost sv. Vojtěcha. Jeho obraz ve středověké latinské literatuře předestřela ve své přednášce dr. Zachová, účastníci pak měli možnost seznámit se s některými díly při překladatelském semináři vedeném dr. Silagiovou. Sv. Vojtěch byl i tématem závěrečné prohlídky výstavy v Anežském klášteře pod vedením a s výkladem dr. Bažanta.

Dalším výrazným rysem letošní LŠKS byl důraz na aktualizaci antických i pozdějších středověkých latinských tradic současné doby. Tato aktualizace, patrná i u svatovojtěžského tématu, se objevila v tématech přednášek a seminářů dr. Kepartové, dr. Stehlíkové, dr. Šubrt. Velmi zajímavým a příjemným doplněním pracovního programu právě v tomto duchu byla návštěva u sochaře Olbrama Zoubka v jeho ateliéru.

Pravidelnou součástí každé letní školy jsou metodické semináře připravované ve spolupráci s Ústavem klasických studií při FF UK. Ten letošní, vedený prof. Mouchovou, byl věnován diskusi k připravovanému návrhu standardu a osnov pro latinu.

LŠKS plní několik úkolů. Umožňuje především středoškolským učitelům klasických jazyků, aby neztráceli odborný kontakt se svým oborem, aby se seznámili s novými výsledky bádání. Mají také možnost získat a vyměnit si metodické zkušenosti z vyučování klasickým jazykům. Letní škola má také svou společenskou stránku, setkávají se při ní lidé podobných zájmů, řešící podobné problémy a těšící se z podobných radostí. Účastníci děkují proto všem, kteří se na úspěšném průběhu 6. LŠKS podíleli (zdaleka ne všichni zde byli jmenováni), a těší se už na příští ročník.

Jiřina Bednaříková (Praha)

STUDENTSKÉ LATINSKÉ DIVADLO “V CELETNÉ”

Rádi bychom Vám představili latinskou divadelní společnost LAURIGER (dříve Latinum), jejíž základ tvoří studenti klasické filologie na pražské filosofické fakultě a která se věnuje provozování her v latinském jazyce. Divadelní produkce tohoto souboru se zaměřuje jak na publikum, které je schopno text hry vnímat v “původním znění”, tak i na obecnostvo “nelatinské” – tomu vycházíme vsstříc jednak překlady textů her, které bývají pravidelně k dispozici v programu, a českými čteními z Písma, jednak zdůrazněním neverbálních divadelních prostředků, jako je hudba, herecký projev atd.

Prvním krokem ke vzniku souboru bylo vánoční představení v zimě 1993, které připravili studenti pro své učitele a spolužáky. Text hry se opírá o vyprávění vánočního příběhu v Matoušově a Lukášově evangeliu, jednotlivé scény jsou odděleny nejznámějšími latinskými vánočními zpěvy (*Adeste fideles*, *In hoc anni circulo*, *In natali Domini* aj.). Tímto představením měla podle původní představy historie souboru skončit. Pak ale přišlo pozvání na Přehlídku klubových pořadů Hudební mládeže do Vlašimi, kde byla hra navzdory své neobvyklosti a jazykové “nesrozumitelnosti” přijata velmi kladně.

Úspěch ve Vlašimi podnítl členy souboru k další, téměř horečné činnosti – za několik týdnů se podařilo nacvičit nové představení, tentokrát velikonoční. Základ této hry tvoří pražské *Svatojiřské officium* z 10. století, které je nejstarším dochovaným příkladem středověké duchovní hry typu “*visitatio sepulchri*” na našem území. Při představení zazněly jednak chorální antifony, sekvence (*Stabat mater*, *Victimae paschali laudes*) a jedno responsorium (*Cum transisset sabbatum*), jednak středověké velikonoční jednohlasé i vícehlasé skladby české provenience, pocházející většinou z Franusova kancionálu (moteto *Christus surrexit*, *Cedit yems eminus* aj.). Premiéra tohoto představení byla koncem dubna 1994 v gotických prostorách Karolina, první opakování o něco později v kostele sv. Václava na Smíchově. V srpnu téhož roku se touto hrou představili čeští studenti klasické filologie účastníkům mezinárodního semináře živé latiny na Karlíku u Dobřichovic.

Počínaje představením *Visitatio sepulchri* se soubor zaměřuje na inscenace středověkých latinských náboženských her včetně dobové hudby. V první polovině roku 1994 jsme se snažili najít vhodný text pro vánoční představení v nadcházející sezóně. Přestože středověká divadelní produkce byla velmi široká, dochovaly se z ní jen zlomky, a navíc ne vždy v podobě, která by dovozovala jejich jevištní realizaci. Proto jsme nakonec sáhli po hře *Dies est laetitiae*, kterou v duchu středověkých liturgických her napsala Lenka Vacinová, jedna z členek souboru. Text dodržuje obvyklou strukturu

vánočních her (od Zvěstování přes Navštívení, Josefův sen až po Klanění pastýřů a králů v Betlémě) a využívá biblického jazyka i přímých citátů ze Starého i Nového Zákona. Představení jsme uvedli na přelomu let 1994/5 v Praze (Karolinum, kostel sv. Karla Boromejského v Karlíně, klášter kapucínů na Hradě) a v koncertní síni v bývalém kostele sv. Jakuba v Táboře. Po dvou letech jsme se k této inscenaci vrátili a v mírně pozměněném obsazení ji provedli na Vánočním festivalu Hudební mládeže v Chomutově (prosinec 1996) a následně i v Praze.

Pro příští přehlídku pořadů ve Vlašimi (březen 1995) jsme se rozhodli upravit starší představení *Visitatio sepulchri*: původní text *Svatojiřského officia* byl rozšířen o latinské pasáže z dvojjazyčných latinsko-českých *Her tři Marií* a o scénu vzkříšení a sestupu do pekel. Větší důraz jsme tentokrát položili také na hudební stránku představení – vybrali jsme několik náročnějších motet, otištěných ve sbírce *Moteta medii aevi* z řady *Thesaurus musicae Bohemicae* (tříhlásé *Caro mea*, čtyřhlásé *Terra tremuit* atd.). Hra se ve Vlašimi, nejspíše kvůli své délce a větší textové náročnosti, nesetkala s takovým ohlasem jako vánoční hra o rok dříve, přesto nám připomínky členů komise i kolegů-divadelníků pomohly při přípravě dalších představení.

Pro další sezónu připravil soubor dvě hry francouzské provenience, a to *Mysterium Fatuarum virginum* a *Miraculum resurrectionis B. Lazari*. První z nich patří mezi hry zpracovávající podobenství o pannách moudrých a pošetilých (Matouš 25, 1-13), které se objevují zejména ve francouzských oblastech Limoges a Angoulême kolem poloviny dvanáctého století a obvykle bývají nazývány *Sponsus* (*L'Espoux* – Ženich). V jednom z pařížských rukopisů se dochoval dvojjazyčný text, obsahující vedle latinských veršů také verše složené ve staré francouzštině – jejich autorem byl pravděpodobně mnich, který ovládal latinu, a tuto znalost promítl do některých slov z běžné mluvy. Užití mluveného jazyka přináší nejen alespoň částečnou srozumitelnost textu pro laické prostředí, ale stává se i určitým výrazovým prostředkem. Aby byla zachována dvojjazyčnost textu a zároveň i původní účel vložených pasáží v mateřském jazyce publika, hráli jsme starofrancouzské vstupy v překladu do současné češtiny (přeložila Olga Spěváková).

Hra o zázračném vzkříšení Lazara vznikla rovněž kolem poloviny 12. století a bývá připisována Hilariovi, žáku Petra Abaelarda. Jak už napovídá samo žánrové označení (tzv. *mirákl* je jednou ze tří základních forem středověkého liturgického divadla – vedle mysteria a morality), má daleko složitější strukturu i divadelnější výstavbu než výše zmíněné mysterium o pošetilých pannách. Uchovává si však velmi silný rozjímavý charakter, který prozrazuje, že text byl psán pro prostředí, které dobře rozumělo latinsky. Text miráklu se rozpadá na dvě nestejně dlouhé části. První díl, který bychom mohli nazvat také prologem, zachycuje událost v domě Šimona farizea (Lukáš 7,36-50), kam přichází nevěstka a maže Ježíšovi nohy olejem. Centrem scény je rozhovor Ježíše se Šimonem – Šimon farizeus je však zaměřen se Šimonem malomocným (Marek 14,3n., Matouš 26,6n.), celý příběh je situ-

ován do Bethanie, bydlíště Lazarova, a nevěstka ztotožněna s Lazarovou sestrou Marií (kontaminace s Jan 12, 1n.). Druhý díl, odehrávající se střídavě v domě Lazarově a v Galilei, přináší dramatické líčení Lazarovy smrti a vzkříšení i rozjímání nad nevyhnutelností smrti a Boží všemohoucností.

V tomto dvojčlenném představení jsme se poprvé pokusili o větší zdůraznění a propracování hudební složky a o její důslednější propojení s mluveným textem – v *Mysteriu o pošetilých pannách* zazněly originální zpívané vstupy (dokonce v původní staré francouzštině), ve hře o Lazarovi byl sbor zpěváků, doposud více či méně oddělený od vlastního dění na scéně, organicky začleněn do děje – jako sbor Ježíšových učedníků a židů. Také žánrové složení hudebních vstupů bylo tentokrát pestřejší: vedle antifon a motet se objevily tropy (*Cunctipotens genitor Deus*), communia (*Quinque virgines prudentes*, *Videns Dominus*) a hymny (*Rerum Deus*), určitou zvláštností bylo krátké *Deus, miserere*, pocházející původně z mozarabské liturgie z raněstředověkého Španělska. Představení jsme uvedli v Praze (kostel sv. Apolináře na Karlově), v Liberci a v Táboře.

Doposud největším projektem našeho souboru byla příprava inscenace hry *Ordo Virtutum* Hildegardy von Bingen. Tato významná mystička žila ve dvanáctém století v Porýní a proslula jako autorka přírodovědných a lékařských spisů, básnířka a hudební skladatelka, zakladatelka a představená několika klášterů, která vedla rozsáhlou korespondenci s předními představiteli náboženského a politického života své doby. *Ordo Virtutum* bývá zařazováno mezi nejvýznamnější latinské hry středověku vedle her o Danielovi a o Antikristovi či vánočních a velikonočních her zachovaných ve sbírce *Carmina Burana*. Liší se však od nich podstatně jak námětově, tak stavbou. *Ordo Virtutum* se nám dochovalo ve dvou verzích. Starší a kratší text je součástí závěrečného vidění Hildegardina snad nejproslulejšího visionářského spisu *Scivias*. Rozšířená a propracovaná verze hry je tradována samostatně. Okolnosti vzniku této úpravy ani její přesné určení nejsou známy, ale předpokládá se, že hra byla provozována v rámci slavnostního skládání řádových slibů novými sestrami v klášteře na Rupertsbergu. Provedení *Ordo* mohlo bezprostředně předcházet obřadu žehnání a předávání řádového oděvu. Právě určením hry pro tuto příležitost se vysvětlují některé úpravy, kterých původní text doznal.

Ordo Virtutum bývá někdy označováno jako moralita, jindy jsou mu její rysy zcela upírány. Všeobecná shoda však panuje o tom, že Hildegarda se patrně nechala inspirovat tradicí tzv. psychomachie – boje ctností a neřestí o duši, který bývá plný vojenských obrazů a příměrů, jak ho představuje Prudentius. Zнала též soudobé tendence k definování boje ctností a neřestí pomocí analýzy jejich příčin a vzájemných vztahů v duši člověka. Sama se však nevydala ani jednou z těchto cest. Prudentiovská tradice jí přišla snad až příliš drsná, i když některé její jazykové prostředky také použila, a v psychologizujícím pohledu viděla nebezpečné omlouvání neřestí povahou a přirozenými sklony. *Ordo Virtutum* má celou řadu specifických rysů. Nejpřekva-

pivější je snad absence personifikací jednotlivých neřestí, které by tvořily protipól ctnostem. Proti skupině Ctností je postaven jako protivník pouze Dábel. V textu obsaženém ve *Scivias* nepůsobí tato koncepce nijak nevyváženě, protože ze skupiny Ctností (rozumí se patrně všechny Ctnosti a Božské síly, které se objevují v třetí části *Scivias*), vystupuje jen královna Humilitas (Pokora) a Victoria (Vítězství). Dábel se tak stává především představitelem pýchy. A konflikt Pýchy-Dábla a Pokory je právě ústředním tématem vize. Rozšíření hry a její aktualizace pro uvedenou příležitost jednak přineslo konkretizaci jednotlivých ctností a jednak poněkud posunulo základní konflikt hry. Hildegarda totiž nejen vložila do textu scénu představování jednotlivých Ctností, ale pozměnila i závěrečný boj Ctností s Dáblem. Vítězný vavřín tentokrát nepatří ani Pokoře ani bojovnici Vítězství, ale Cudnosti, jež je do značné míry ztotožněna s Pannou Marií. Tato akcentace Cudnosti, resp. Panenství samozřejmě souvisí s volbou životního poslání jeptišek, jimž byla hra určena. Hra se tak stává oslavou panenství a vybízí v něm k vytrvalosti, která připravuje jeptišky na život věčný.

Při přípravě inscenace jsme vycházeli nejen ze samotného textu hry (mírně upraveného), ale i z dalších Hildegardinych děl – zejména vizionářského spisu *Scivias*, který obsahuje popisy jednotlivých ctností, jimiž jsme se nechali inspirovat při tvorbě kostýmů a masek. Při realizaci představení jsme se snažili zdůraznit vizionářský charakter hry, což se odráží ve vertikálním pojetí scény, celkové výpravě, dramaturgické úpravě textu, hereckém projevu i jakoby reálném rámci, do něž jsme vlastní hru zasadili. Mystickou atmosféru představení zvyšuje i charakteristická Hildegardina hudba, obsahující často vedle sebe nepřibuzné mody, sylabické pasáže (kde na každou slabiku připadá jeden tón) v kontrastu s dlouhými melismaty, překvapivé skoky v melodické linii.

V další sezóně bychom rádi provedli ještě několik repríz *Ordo Virtutum*, např. pro kolegy-latináře z Brna či Olomouce. V současné době pracujeme na překladu a přípravě části latinsko-středohornoněmeckých *Videňských pašijí* (*Wiener Passionsspiele*), které by se měly stát základem zamýšleného delšího představení, vyprávějícího celý pašijový příběh. Protože však počet dostupných středověkých her je celkem omezený a pátrání po starších i nejnovějších edicích dosti komplikované, budeme vděční za každé upozornění na nějaký další příhodný text, ať už latinský nebo dvojjazyčný, který by bylo možné v našich podmínkách realizovat.

Těšíme se na shledanou na některém z našich příštích představení!

Kateřina Bobková – Martin Bažil (Praha)

GALERIE ANTICKÉHO UMĚNÍ V HOSTINNÉM

V podvědomí odborníků i laických obdivovatelů antického umění je Galerie již od roku 1969, kdy univerzitní kolekce odlitků řecké a římské plastiky našla své trvalé sídlo ve františkánském kostele v Hostinném (původně umístěna v pražském Klementinu, v letech 1962-65 na Hrubém Rohozci, později provizorně v Dolánkách u Turnova). Expozice dokumentuje zásadní díla archaického, klasického, helénistického a římského sochařství i jeho dynamický vývoj v průběhu několika staletí. Sbírka uchovává i autentickou podobu některých originálů dnes již ztracených či pohřešovaných spolu s unikátními rekonstrukcemi nedochovaných řeckých originálů univerzitního profesora W. Kleina.

Za dvacet osm let se v Galerii vystřídala období tvůrčí se stagnujícími, s léty nadějí na možné rozšíření Galerie do sousedního konventu i několikaleté úsilí o zvelebení alespoň západního traktu kláštera. Avšak pochybný záměr města z r. 1988 zřídit z kláštera kulturní dům, minimalizoval výstavní a kulturní činnost opět do prostor kostela. Následné vystěhování depozit z kláštera v r. 1989 do náhradních místností ve městě, urychlilo i jejich pozdější přemístění do Litomyšle, kde v r. 1994 byla otevřena sesterská expozice.

Od r. 1971 byla stálá expozice každoročně doplňována sezónními výstavami, které chronologicky i tématicky mapovaly sbírky drobných památek antické materiální kultury z českých a moravských muzeí a galerií.

Konvenční program sezónních výstav byl na počátku devadesátých let rozšířen o novou ideu: propojit řecké a římské plastiky se současnými výtvarnými artefakty, reflektovanými či inspirovanými antickým uměním. Mezi první projekty nového trendu patřilo uspořádání výtvarných symposií *Středoevropské dědictví antiky*, kterých se v r. 1993 a o dva roky později zúčastnili čeští výtvarníci se svými zahraničními hosty. Charakteristickými rysy obou symposií byla široká škála nápadů, dialogů a konfrontací s antickými plastikami, včetně použití netradičních materiálů (dřevovina, papír, textilie).

Volnou variantou předchozích symposií byla několikaměsíční tvorba žáků ZUŠ v Úpici, kteří na základě studijních pobytů v Galerii vytvořili několik desítek kreseb, maleb a keramických nádob. Práce, prezentované v květnu 1996 na závěrečné výstavě, vnesly do expozice půvab dětského pohledu na skutečnou spontaneitu grafického projevu, ale i jejich viditelný zájem o antickou kulturu.

V témže roce Galerie vzpomínkovou výstavou fotografií k nedožitým čtyřiašedesátinám Oty Hájka uctila památku svého dlouholetého fotografa

a spoluautora výstavních katalogů a plakátů, vydaných galerií v letech 1977-1994.

Letošní sezóna byla zahájena výstavou *Hostinné na starých pohlednicích*, jejíž ryze regionální téma se sice vymykalo danému výstavnímu kontextu, ale bylo zajímavé nejen pro hostinské příznivce Galerie, ale též důležité pro všeobecné povědomí o této instituci v místě působení.

Od července do konce září se staly pandánem antické sbírky mramorové a alabastrové sochy Jiřího Seiferta. Sochař a restaurátor, jehož příchodem do galerie začátkem 70. let získala sbírka odbornou péči, odpovídající její hodnotě a významu, se nyní představil svou volnou tvorbou. Harmonie a uměřenost jeho projevu, cit pro materiál a technická zručnost dokonale korespondovaly s okolními plastikami i samotným výstavním prostorem.

Je potěšitelné, že expozici v posledních letech vyhledávají adeпти a studenti výtvarných škol, kteří zde kreslí a modelují. Sběrka je pro ně pramenem poznání při studiu proporcí lidského těla i vývoje antického sochařství s jeho základními charakteristickými rysy.

Snahou současné galerijní výstavní koncepce je tak navázat konkrétními programy na odkaz antiky a zároveň potvrdit kulturní význam sbírky v dnešním světě.

Magda Čtvrtníková (Hostinné)

MUZEUM ANTICKÉHO SOCHAŘSTVÍ A ARCHITEKTURY V LITOMYŠLI

Muzeum antického sochařství a architektury Filozofické fakulty Univerzity Karlovy bylo v Litomyšli slavnostně otevřeno u příležitosti setkání sedmi prezidentů v dubnu 1994. Stálá expozice odlitků antické plastiky se nachází v prostorách barokní jízdárny litomyšlského zámku. Jedná se o druhou část sbírky odlitků Ústavu pro klasickou archeologii FF UK, kterou nebylo možné pro nedostatek místa vystavit v sesterské Galerii antického umění v Hostinném, a tak odlitky těchto děl zůstaly po řadu desetiletí skryty v depozitářích před zraky veřejnosti.

Jedním ze záměrů litomyšlské expozice je nejen seznámení s vývojem řeckého sochařství, ale také architektury. Výstava je navíc doplněna řadou vitrín, v nichž jsou představeny alternativní rekonstrukce tak, aby si divák mohl vytvořit úplnější představu o vzhledu vystavených plastik a architektonických komplexů. Stálá expozice (na 250 odlitků) byla koncipována chronologicky. Celému sálu vévodí monumentální štítová plastika archaického chrámu Afaie na Aigíně a odtud je možné postupovat dále staletími. Návštěvník může obdivovat nejen figurální umění řeckých mistrů, ale také dokonalost architektonických článků, jejich dekoraci, a to od archaického období přes období řeckého klasického umění, dobu Alexandra Velikého až po umění doby římské republiky a římského císařství. Mimo jiné jsou zde také vystaveny odlitky etruské plastiky a tři assyrské reliéfy.

Kromě stálé expozice je možné také navštívit každoročně pořádané sezónní tematické výstavy originálů, které se těší velkému zájmu odborníků i široké veřejnosti. V Čechách totiž neexistuje muzeum s větší stálou či tematicky zaměřenou expozicí antických památek, proto má návštěvník jedinečnou možnost spatřit originály, které po skončení výstavy putují zpět do depozitářů Ústavu pro klasickou archeologii FF UK, Národního muzea v Praze či Moravského muzea v Brně, odkud jsou většinou zapůjčeny. První sezónní výstavou muzeum návštěvníky seznámilo s více než stoletou a zajímavou historií univerzitní sbírky odlitků a jejím významem jako inspirace pro díla velkých českých umělců. V roce 1995 se velkému zájmu těšilo *Egejské umění*, výstava originálů uměleckých děl z Kréty, Mykén a Tróje. V roce 1996 návštěvníci obdivovali *Umění homérského Řecka*, dokonaloú řeckou geometrickou keramiku. Poslední výstava originálů v roce 1997 pod názvem *Iónské umění* nás zavádí do archaického období východního Řecka. Vystavena je bohatá škála uměleckých předmětů, jemné terakoty, malovaná keramika, bronzové figurky, hliněné architektonické ozdoby, lampy či fragmentární malovaný sarkofág.

Muzeum antického sochařství a architektury se snaží návštěvníkům vyjít vstříc nejen odborným výkladem, ale také videoprojekcí naučných filmů o vývoji řeckého sochařství a jednotlivých oblastech antického umění a historie.

Tereza Klůsová (Litomyšl)

HELENA KURZOVÁ, *From Indo-European to Latin. The Evolution of a Morphosyntactic Type*. Amsterdam – Philadelphia, J. Benjamins Publishing Company 1993, 250 s.

Helenu Kurzovou není třeba naší odborné veřejnosti představovat. Její monografie jsou dostatečně známy a oceňovány nejen u nás, ale i v zahraničí, stejně jako četné studie, publikované jak v našich odborných periodikách (*Listy filologické, Eirene, SPFFBU, ZJKF*), tak i v zahraničním tisku. Monografie *From Indo-European to Latin* představuje výsledek mnohaletého plodného badatelského úsilí, které autorka věnovala zkoumání řecké a latinské morfologie a morfosyntaxe z hlediska rekonstrukce jejich starších vývojových etap a projekce výsledků této rekonstrukce do IE stadia, a to zejména po stránce typologické.

Ve své studii autorka vychází z hypotézy o flexivní povaze indoevropského jazykového typu, který se vyvíjel od struktury derivačně flexivní, charakteristické pro nejstarší období, ke struktuře paradigmaticky flexivní, reprezentované na různé úrovni jednotlivými jazyky. To znamená odklon od tradičních a běžně přijímaných teorií, které počítají se změnou IE jazykového typu od izolace (gramatické kategorie jsou vyjadřovány pomocnými slovy) přes aglutinaci (jednotlivé gramatické kategorie jsou vyjadřovány připojováním [aglutinací] zvláštních morfémů, každá kategorie má svůj vlastní morfém) až po flexi (jeden morfém vyjadřuje několik gramatických kategorií).

Monografie je rozdělena tematicky do tří částí: v první části autorka podává obecnou charakteristiku IE morfosyntaktické struktury a definuje základní rozdíly mezi oběma typy IE flexe (1-46), tj. mezi stadiem derivačně-flexivním (d-f) a stadiem paradigmaticky-flexivním (p-f). Teoretické postuláty a hypotézy z první části jsou pak dokumentovány konkrétními příklady v části druhé, která je věnována systematickému rozboru a rekonstrukci starších vývojových fází nominálního systému (47-104), a v části třetí (a poslední), kde se autorka podrobně zabývá vývojem některých částí systému verbálního (105-189).

Morfologické kategorie v obou IE flektivních typech jsou vyjadřovány kombinací interní a externí flexe, tj. zejména ablautem a sufixací, přičemž ablaut je realizován nejen v kořenech, ale i v sufixech, a v p-f stadiu podlehl jako celek destrukčním tendencím. Pro IE morfologii je charakteristické tzv. kumulativní vyjadřování gramatických kategorií, kdy jediný morfém v sobě kumuluje označení několika kategorií, např. morfém jmenné flexe zahrnuje kategorii pádu, čísla a životnosti/neživotnosti, morfém slovesné flexe (osobní koncovka) kumuluje označení osoby, čísla a aktivní/neaktivní třídy. Struktura morfému přitom není aditivní, takže nelze rozlišit, která část morfému označuje kterou kategorii. Dalším důležitým rysem IE morfologického typu je alomorfie, která s vývojem p-f struktury hraje stále výraznější roli. V pojetí H. Kurzové spočívá alomorfie ve vyjadřování komplexních morfémů

(např. ak. sg.) v různých deklinačních třídách různým způsobem a je motivována buď morfonologicky, tj. fúzí kmenové samohlásky se sufixovou samohláskou, nebo odlišnou distribucí formantů v jednotlivých deklinačních a konjugačních třídách (např. formant gen. pl. *-ārum* byl přenesen ze zájmené deklinace do 1. deklinace substantiv a dále byl analogicky použit i ve 2. deklinaci).

Přechod z d-f stadia do p-f stadia je charakterizován procesem paradigmaticizace. V původním d-f stadiu je gramatická sémantika implikována nebo determinována lexikálně-derivačním kmenem. Některé gramaticky relevantní rysy, jako např. životnost × neživotnost, aktivnost × neaktivnost, perfektivnost × imperfektivnost, jsou původně obsaženy v lexikálním kmeni jako charakteristiky různých tříd, jiné, jako např. číslo, jsou fakultativně označovány různými formanty. Také gramatické kategorie, které nejsou inherentní lexikálnímu kmeni (např. kategorie osoby), jsou řízeny rysy obsaženými v lexikálním kmeni, které determinují jednotlivé lexikální třídy (aktivní × neaktivní slovesa). D-f stadium je charakterizováno nesystematickými paradigmatickými vztahy, vyjadřovanými derivačními páry. Naproti tomu v p-f stadiu vytvářejí na základě opozic tvary odvozené od téhož lexému pevná paradigma, a získávají tak plně flexivní charakter.

Latinský a řecký morfológický systém představuje různé výsledky procesu paradigmaticizace původní d-f struktury, zejména pokud jde o sloveso: zatímco řečtina alespoň zčásti zachovala různorodost slovesných forem, typickou pro d-f stadium, v latině byla tato různorodost redukována na čtyři konjugační třídy, které jsou jednoznačně definovány na základě flektivních přípon indikativu přezentu, jakož i typem futura a konjunktivu.

V obou stadiích/jazykových typech představuje podle autorky slovo relativně autonomní a hierarchicky strukturovanou jednotku nesoucí ve své vnitřní struktuře lexikální a gramatickou informaci. Vývoj probíhal od formálně a sémanticky nediferencovaných jednotek k jednotkám více diferencovaným a relativně analyzovatelným ("dekomponovatelným"), a tudíž k explicitnímu vyjadřování gramatické sémantiky a jejímu oddělení od sémantiky lexikálně derivační. Flexivní vyjadřování gramatických kategorií chápe autorka jako integrální modifikaci struktury slova. Pracuje přitom s rozšířeným pojmem "morfosyntaktická forma", který naznačuje, že gramatická sémantika je vyjadřována nejen morfológickými flexivními procesy, ale i syntaktickými prostředky (rekcí a kongruencí), lexikální subkategorizací a různými substitucemi.

V rámci studia nominálního systému věnuje autorka pozornost rozlišení životných a neživotných jmen v souvislosti s tripartitním členěním na tři gramatické rody (61-68), analyzuje kategorii čísla a roli duálové, resp. nesingulárové formy při vzniku plurálu (69-76) a především se podrobně zabývá pádovým systémem (77-104). V oblasti slovesa se autorka zaměřila na rekonstrukci dvou základních slovesných tříd (aktivní a neaktivní slovesa, 225-142), konstituování lat. perfekta (143-156) a problematiku medio-passiva

(157-171), injunktivu a vytváření dalších kategorií v latině, zejm. lat. imperfekta *-bam* a futura *-bō* (187-190). Jmenné tvary, participium a infinitiv, nejsou předmětem zkoumání.

Studie H. Kurzové představuje významný a podnětný příspěvek k typologicky orientovanému zkoumání vzniku a vývoje IE morfologie a morfosyntaxe. V systematicky a přehledně podaném výkladu prezentuje autorka svou vlastní koncepci vývoje IE morfologického typu, která v mnohém podnětně rozvíjí starší/jiné teorie. Nakolik se od těchto teorií liší, o tom si můžeme udělat představu např. srovnáním se dvěma monografiemi, které vyšly v nedávné době (*Das indoeuropäische Verbalsystem*, Brno 1989 [1991]) a *Die indogermanische Nominalflexion und ihre Genese*, Innsbruck 1993) a jejichž autorem je brněnský indoevropeista Adolf Erhart.

Dagmar Muchnová

BOHUMILA MOUCHOVÁ – EVA KUŤÁKOVÁ – VÁCLAV MAREK,
Disco Latine 1, 2. Praha, Nakladatelství Scientia 1995, 1996,
198 + 284 str.

Učebnice *Disco Latine* vznikla jako doprovodný text k televiznímu kursu latiny, který pro vysílání na ČT 2 připravila Česká televize. Koncepce učebnice proto odpovídá cílům a možnostem vzdělávacího kursu, zprostředkovaného širokému okruhu zájemců o latinu a antiku televizní obrazovkou. Přesto je možné užívat i posuzovat učební text *Disco Latine* samostatně, nezávisle na audiovizuální složce vzdělávacího televizního pořadu, a chápat jej jako alternativní učebnici pro výuku latiny na středních školách nebo učebnici pro samouky.

Učebnice obsahuje veškerou látku televizního kursu a je stejně jako tento kurs rozdělena na 35 lekcí, ve kterých se pravidelně střídají oddíly zaměřené na gramatické a jiné jazykové jevy a oddíly věnované tématům z římských dějin a reálií i antické kultury. V celé učebnici se tak systematicky a organicky prolíná látka jazyková a kulturněhistorická a důraz je přitom kladen na působení odkazu antiky ve vývoji evropské civilizace až po dnešní dobu.

Osnovu učebnice stejně jako u jiných učebnic latiny tvoří výklad základní gramatiky, uváděný v jednotlivých lekcích v části nadepsané *Ars grammatica*. Uspořádání gramatické látky ale na rozdíl od jiných učebnic respektuje nejen její systém, ale také didaktická kritéria. Výklad je podán stručně a srozumitelně. Všechny nově užitě termíny jsou jasně definovány. Paradigmata a gramatická pravidla jsou vhodně graficky zdůrazněna. Látka je promyšleně rozvržena do jednotlivých lekcí s ohledem na obtížnost, frekvenci a možnost srovnávání latiny s češtinou. Výklad gramatiky doplňují přehledné tabulky skloňování a časování a podřadicích spojek. Ve srovnání s jinými

učebnicemi umožňuje posuzovaná učebnice rychleji zvládnout systém tvarosloví a frekventované syntaktické jevy a dříve přistoupit k překladu jednoduchých originálních textů i oživit výuku dialogy.

Na oddíl *Ars grammatica* navazují v každé lekci části nazvané *Dialogus* a *Pellicula cinematographica*, ve kterých jsou uvedeny běžné hovorové fráze či originální výroky, obsahující nově probírané gramatické jevy. Tyto pasáže gramatickou látku oživují a přibližují výuku latiny výuce živých jazyků. Dále jsou ve všech lekcích pod nadpisem *Exercitatio* různorodá gramatická cvičení, jež umožňují nejen dostatečné procvičení nové látky, ale i soustavné opakování gramatiky a slovní zásoby. Mnohá cvičení svým zadáním a grafickou úpravou připomínají moderní učebnice živých jazyků a podobně jako výše popsané části lekcí přibližují výuku latiny výuce jiných jazyků. K tomuto cíli směřuje také výběr slovní zásoby. Důraz je kladen na slova, která byla přejata do živých jazyků nebo dala základ internacionalismům či terminologii důležitých vědních oborů. Celkovým počtem lexikálních jednotek se učebnice neliší od jiných učebnic pro gymnázia a odpovídá nárokům a možnostem základního jazykového kursu.

Jazykovou látku jednotlivých lekcí doplňují a rozšiřují obecně známé latinské výroky, uváděné jako *verba alata*, a krátké úryvky z děl římské literatury nebo jednoduché vyprávěcí texty, obsahující mytologické či historické příběhy. Tak je jazykové učivo vhodně spojeno s látkou kulturněhistorickou a studiu latiny je dán hlubší vzdělávací i výchovný smysl.

Do širších kulturních a historických souvislostí uvádějí studium latiny také další části jednotlivých lekcí. Formou latinských výroků nebo krátkých výkladových textů připomínají či probírají látku z římských dějin, reálií a kultury. Dohromady tvoří tyto oddíly, uvedené pod nadpisy *Res*, *Schola*, *Vita Romana* a *Valedictio*, podstatnou část obou dílů učebnice, a tím ji odlišují od jiných učebnic latiny.

Ve srovnání se staršími i nově vydanými učebnicemi působí *Disco Latine* netradičně a přináší cenné náměty pro obohacení, zpestření a aktualizaci výuky latiny i podněty k tvorbě nových učebnic. Po obsahové i metodické stránce odpovídá požadavkům osnov a postavení latiny v učebním plánu gymnázií, a proto byla zařazena mezi učebnice schválené MŠMT ČR.

Lenka Dvořáková

JOZEF HRABOVSKÝ, Marcus Tullius Cicero, první nejlepší řečník v Evropě. Bratislava, Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1996, 164 str. + 2 mapy.

J. Hrabovský je širšímu okruhu znám mj. jako překladatel i jako autor uživaného slovensko-latinského slovníku. V odborné literatuře na sebe upozor-

nil již v roce 1943, kdy zásluhou Matice slovenské vyšla jeho monografie *Démostenés a Cicero – dva vynikající vzory starověkého řečnictva*, Turčiansky Sv. Martin, 270 str. S plútarchovským tématem se J. Hrabovský vyrovnal způsobem blízkým antickému vzoru. Po životopisném nástinu a obšírném přehledu řečnického díla Démostenova a Ciceronova následuje jejich politický a řečnický profil spolu s celkovou charakteristikou a hodnotícím pohledem na jejich veřejnou činnost. Dílo je uzavřeno srovnáním obou sledovaných osobností (str. 252-262). Pro výsledky dosažené ve vzpomínané práci je svým způsobem příznačná její závěrečná věta: "*Myslím, že nebude daleko od objektivní pravdy, vyslovíme-li zjištění, že Démostenes je třeba chápat jako nejdokonalejšího a výborného politického řečníka, kdežto na Cicerona je třeba hledět jako na jedinečného a nepřekonatelného řečníka na soudních vystoupeních, jako na výtečného advokáta*" (podtrženo J. H.).

Záměrem J. Hrabovského nepochybně bylo vytvořit obraz obou řečníků na co nejbohatším, podle možnosti vyčerpávajícím faktografickém základě. Toho cíle se mu podařilo dosáhnout, a zvláště partie, věnované Ciceronovi (str. 117-251), připomínají svou věcnou koncizností encyklopedické heslo. U Démostenesa i u Cicerona vyzdvihuje autor jejich lásku k demokratickému (republikánskému) zřízení a touhu po svobodě; kladně hodnocení těchto rysů osobního i politického profilu obou politiků a řečníků bylo nepochybně výrazem i autorova přesvědčení, jehož vyjádření, být v souvislosti s antickým materiálem, nemuselo být ve válečné době bez eventuálního rizika.

Přesto, že Démostenovi a zvláště Ciceronovi byla ve světové literatuře věnována v poválečné době celá řada časopiseckých studií i monografií, zůstávalo knižní zpracování Ciceronovy osobnosti ve slovenské stejně jako v české odborné literatuře jen naléhavým deziderátem. Odstranit tuto mezeru a vyjít vstříc poptávce po publikaci odborné úrovně, ale přístupné i širšímu okruhu zájemců, se rozhodlo vyřešit nakladatelství SAV návratem k Hrabovského knize z roku 1943 a samostatnou reedicí partie, věnované Ciceronovi (str. 123-251). Přes časový odstup více než pět desetiletí byl tento návrat autora ke svým publikačním začátkům usnadněn širokým a v podstatě neměním se faktografickým východiskem jeho díla i přijatelnou výkladovou koncepcí Ciceronovy osobnosti. Původní text ve svém opětném vydání však doznal jen malý počet drobných stylistických úprav, takže lze říci, že byl přejat prakticky v původní podobě. O mechanickém přístupu autora i redakce k přípravě reedice svědčí mj. i chybné číslování a sled odkazů na poznámky na stranách 137 a 138 ve vydání z roku 1943, kde se poznámka č. 98 vyskytuje 5x, zatímco v publikaci z roku 1996 na str. 26-27 ve stejných souvislostech sice pouze 4x, to však jen díky provedené stylistické úpravě. V obou případech v textu absentuje poznámka č. 100. Literatura, která v původním vydání končí z pochopitelných důvodů třicátými lety, je v reedici rozšířena o šest titulů a dílem M. Gelzera, *Cicero – ein biographischer Versuch* je dovedena k roku 1969. Je překvapující, že do díla tohoto zaměření nebyly zařazeny údaje o existujících starších i novějších slovenských,

popř. českých překladech z Ciceronovy tvorby. Hlavní rozdíl mezi původním vydáním a "samostatným" Ciceronem je možno nalézt jen v podtitulu obou děl: Zatímco v pohledu z roku 1943 představuje Cicero spolu s Démostenem dva vynikající vzory antického řečnictví, stává se v naší současnosti a v samostatné monografii prvním a nejlepším řečníkem v Evropě.

Přesto, že příležitost zpřítomnit dnešní době osobnost Cicerona na základě dnešního současného stavu poznání nebyla plně využita, zachovává si citovaná reedice svou informativní hodnotu a poslouží i dnes k přesnější orientaci v složité problematice, kterou zosobňuje Cicero a již stále vyvolává jeho mnohostranná působnost.

Jan Burian

AUGUSTINUS AURELIUS, *O učitelovi*. Z latinskej pôvodiny preložil a poznámkami doplnil DANIEL ŠKOVIERA. Doslov J. KOMOROVSKÝ: *Aurelius Augustín, predchodca modernej semiológie*, str. 91-96. Bratislava, Archa 1995, 96 str.

Úhledná knížka, vydaná bratislavským nakladatelstvím Archa v řadě *Filozofie do kapsy* (sv. 23) přináší první slovenský překlad drobného díla Aurelia Augustina *De magistro*. Seznam předchozích svazků vypovídá o tom, že jde o edici děl, jejichž obsahová závažnost není určena, resp. spoluurčována jejich rozsahem, ale hloubkou myšlenek a filozofickým (gnozeologickým) dosahem zpracovávaných problémů. V každém případě jde o četbu náročnou, vyžadující hlubší zájem a předběžnou orientaci v dané problematice.

Augustinovo dílo *De magistro* zapadá vhodně do tohoto rámce. Augustinus se tu představuje jako na svou dobu dobře informovaný průvodce (učitel) v oblasti složitých otázek sémiotiky, resp. sémantiky. Jádrem rozpravy, v níž Augustinova partnera představuje jeho syn Adeodatus, je snaha osvětlit pojem a funkci znaku (*signum*) jako prostředku poznávání, vyjádření poznatého, a tudíž mezilidské komunikace. Tomuto problému Augustinus věnoval pozornost i v některých svých jiných spisech. Tyto otázky nechápal jako předmět odtažitých, čistě vědeckých úvah, ale jako nezbytnou podmínku ke správnému postupu při exegetické práci.

Myšlenkový základ *De magistro* tvoří široký komplex děl řeckých pohanských i křesťanských filozofů, kdežto z latinských autorů na Augustina zapůsobil hlavně Marcus Tullius Cicero. Toto východisko se v duševním světě Augustinově propojuje s vírou v božský původ pravdy, kterou lidé sami nevytvářejí, ale pouze vyjadřují v mezích svých prostředků. K výkladu svých sémiotických názorů zvolil Augustinus formu dialogu oblíbenou u řeckých i římských autorů, při čemž není jasné, zda dílo napsané v letech 389/390 je plodem Augustinovy invence, nebo reminiscencí skutečného rozhovoru. Je

nutno připomenout, že autor se ve svém díle projevuje nejen jako bystrý myslitel, ale i jako vynikající stylista, který dovede vyjádřit své myšlenky s potřebnou přesností a současně i vybroušeným slohem.

Uvedené skutečnosti jsou samy o sobě důkazem, že překlad sledovaného Augustinova díla navozuje řadu komplikací, které může překonat jen zkušený překladatel. D. Škoviera, všestranně fundovaný klasický filolog, do této kategorie patří a již několikrát se osvědčil jako kvalifikovaný a uznávaný překladatel. Jeho poslovenštění Augustinova dialogu se vyznačuje dosažitelnou adekvátností i kultivovaným výrazem a ztotožňuje se tak se dvěma zásadními rysy originálu. Zasluky překladatele zvyšuje i skutečnost, že pracoval bez použití českého překladu, pořízeného kdysi předním českým klasickým filologem K. Svobodou (*O pořádku. O učiteli*, Praha 1942). Věcnému porozumění napomáhají v Škovierově překladu promyšleně vybrané poznámky stejně jako zasvěcený doslov J. Komorovského, který přibližuje čtenáři Augustinovu osobnost i díla, obírající se sémiologickou problematikou.

V slovenském překladu se bohužel nepodařilo předejít některým drobným tiskovým nedopatřením, zvláště v řecky psaných slovech (uváděných často bez přízvuků a přídechů). Rušivě působí akusativ "Cicera" (str. 37) a tvrzení, že Augustinus zemřel v Hippo Regius při jeho obléhání Góty (str. 93), ačkoliv šlo o známý vpád Vandalů.

Jan Burian

SVĚTÝ AUGUSTÍN, *Moja matka Monika*. Zostavil ŠTEFAN SENČÍK SJ. Trnava, Dobrá kniha 1996, 96 str.

V úvodní části (str. 5-34) rekapituluje Št. Senčík životní osudy Augustinovy matky Moniky tak, jak se jevíly samému Augustinovi zvláště v jeho *Vyznáních*. Senčík zdůrazňuje, že jeho záměrem není napsat nový životopis sv. Moniky, ale na základě přímých Augustinových výpovědí vést čtenáře k tomu, aby se sám nad nimi zamyslel a dal na sebe působit jejich krásou a přitažlivostí (str. 5). Svým úvodem však udává směr, čemu je z jeho pohledu třeba věnovat při četbě hlavní pozornost. Portrét křesťanské ženy-matky, která měla největší zásluhu na obrácení svého syna na víru a jejíž životní moudrost byla jednou z Augustinových opor v jeho celkové působnosti, je zpracován na teologickém základě. Konkrétní rysy Moničiny osobnosti jsou pak ve druhé části knihy dokumentovány výňatky z Augustinových *Vyznání* a v několika případech i z jiných děl, např. ze spisů *O pořádku* (*De ordine*), *O blaženém životě* (*De vita beata*) a z dalších.

Hlavním zdrojem pro zpracování portréту sv. Moniky byl Št. Senčíkovi slovenský překlad Augustinových *Vyznání* pořízený J. Kováčem (Sv. Aurelius Augustinus, *Vyznania*, 3. vyd. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1948, s do-

slovem z roku 1941). Výňatky přeжатé Senčíkem z tohoto překladu byly lehce upraveny tak, aby odpovídaly současnému slovenskému úzu, resp. aby zejména v úvodní části navazovaly plynule na daný kontext. Sama existence tohoto překladu však dnešnímu čtenáři překvapivě připomenuta není. Věcné (výkladové) poznámky jsou zaměřeny na stručnou charakteristiku pozdně antického donatismu a manicheismu a moderní literatura se omezuje na dva italské tituly v poznámce 2 na str. 94.

Je jistě záslužné, že Št. Senčík svým způsobem přibližuje dnešním čtenářům osobnost sv. Moniky jako významné představitelky pozdně antického křesťanství. Důležité by však právě v této souvislosti bylo poukázat na vliv, jemuž se těšily v širokém měřítku i jiné věřící ženy v mnoha antických křesťanských pospolitostech, a na zásluhy, jež si získávaly při propagaci křesťanství i při upevňování církve.

Jan Burian

PAVEL OLIVA, *Řecko mezi Makedonií a Římem*. Praha, Academia 1995, 322 str.

Nová monografie P. Olivy se zabývá tématem, kterému dosud byla v české odborné literatuře věnována malá pozornost. Jejím cílem je detailně vyličit složitý politický vývoj řeckého světa v helénistickém období. Tuto problematiku postihuje u nás pouze český překlad práce polské badatelky A. Świderkové *Helada králů* (Praha 1972) a částečně další monografie P. Olivy *Sparta a její sociální problémy* (Praha 1971), kde se autor věnoval také helénistické Spartě. Práce na této publikaci podnítila prof. Olivu k dlouhodobým studiím závěrečného období starořeckých dějin, a tak po sérii článků v českých i zahraničních časopisech vznikl ucelený přehled vzájemných politických vztahů Makedonie, Athén, Sparty, aitolského a achajského spolku, ovlivňovaných také zahraniční politikou dalších helénistických států (Egypta, seleukovské říše, Pergamonu, Rhodu) a nastupujícího Říma.

I když je v předmluvě monografie zdůrazněno její určení širší veřejnosti, domnívám se, že vyčerpávající detailní popis politických konfliktů uvedených států od pol. 4. století do pol. 2. století př. n. l. poslouží spíše odborníkům v oblasti antických dějin. Na sociální problémy je poukázáno pouze při charakteristice vnitřních poměrů v helénistické Spartě a v úvodních kapitolách, které vysvětlují základní tendence vývoje řeckých *poleis* v klasické době (včetně odkazů na nárůst mocenských ambicí Sparty a Athén) a probírají politické a sociální proměny řecké společnosti v pozdně klasické době.

Při psaní práce P. Oliva vycházel jako ve všech svých publikacích z rozsáhlého pramenného materiálu i sekundární odborné literatury. Kromě děl antických historiků, filozofů a řečníků (často citovaných přímo v textu) vy-

užil především nejnovější výsledky epigrafických bádání, neboť přinášejí cenné informace osvětlující některé události zkoumaného období. Významnými epigrafickými památkami, které jsou podrobně rozebrány, je athénský dekret na počest politika Kallia, uvádějící nové údaje o povstání Athéňanů proti Démétriovi Poliorkétovi po jeho vypuzení z Makedonie (s. 131). Chrémonidův dekret přináší detailní pohled na vznik koalice řeckých států a egyptského krále Ptolemaia II. v průběhu Chrémonidovy války (s. 145-146). Fragment nápisu nalezeného v Thyrreu v Akarnánii doplňuje Polybiovy a Liviovy zprávy o spojenecké smlouvě mezi aitolským spolkem a Římem (s. 182-183). Fragment nápisu objeveného nedávno na athénské agoře potom poukazuje na důležitou roli Athén při obnovení delfské amfiktyonie (s. 212).

Významnou tendencí projevující se ve sledovaném období byla snaha silnějších států o získání hegemonie nad slabšími poleis. Zároveň se ovšem neustále objevují proklamace o svobodě a autonomii řeckých obcí. P. Oliva se v celé své práci zaměřil na postižení vzájemného prolínání i křížení těchto dvou faktorů a všímá si zejména snahy Makedonie a později Říma využít hesla o svobodě a autonomii poleis ve svůj prospěch. Zaměřuje se na podrobné studium dokumentů přinášejících údaje o tak častém vyhlašování svobody a autonomie (závěry korintského kongresu, prohlášení Alexandra po nástupu na trůn r. 336 př. n. l., proklamace Polyperchonta a Antigona Jednookého, "osvoboditelská role" Démétria Poliorkéty, vystoupení Tita Flaminia na isthmických hrách) a konfrontuje je s reálným postavením obcí. Dokažuje, že přes veškerá prohlášení byly městské státy i spolky pod faktickou kontrolou makedonského krále a postupně i římského senátu (tažení Filipa proti Persii, Alexandrovy dekrety zasahující do vnitřních záležitostí obcí, popis situace v Řecku po lamijské a Chrémonidově válce či po porážce aitolského a achajského spolku).

Monografie poukazuje i na významnou roli aitolského a achajského spolku v helénistické době. Charakterizuje nejenom jejich politický vývoj, ale nastiňuje i rozdíly se spolky klasického období řeckých dějin (dvojí občanství a možnost navazovat kontakty s cizími obcemi – s. 138). V souvislosti s aitolským spolkem zdůrazňuje vzájemné udělování práv a výsad *sympoliteie*, *asylie* a *symboly* (s. 164-165).

Nedílnou součástí publikace tvoří obsáhlý poznámkový aparát (s. 235-284). Je neocenitelnou pomůckou pro zájemce o nejnovější literaturu ke zkoumanému tématu a vysvětluje také sporné otázky. Charakterizuje důležité osobnosti a naznačuje další problémy vývoje. Práce je doplněna rovněž rozsáhlým rejstříkem, seznamem zkratk a anglickým resumé (s. 290-302), které umožňuje i zahraničním badatelům udělat si představu o obsahu a hlavních cílech knihy.

Ivana Koucká

IGOR LISOVYJ, *Výbor z pramenů antického starověku I. Řecké dějepisectví*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 1996, 114 str.

Publikace je určena těm, "kdož přistupují ke studiu klasické filologie, a to dějin a kultury antického starověku " (str. 4). Okruh jejich potenciálních čtenářů však nepochybně bude daleko širší. Z řad vysokoškolských studentů jistě nezůstane omezen jen na klasické filology, ale zahrne i zájemce z dalších oborů – historiky, archeology, filozofy aj. Výbor má však předpoklady vyvolat zájem i mimo vysoké školy, např. mezi gymnaziálními učiteli, pracovníky v muzeích i v jiných kulturních institucích apod.

Vstupní část tvoří výklad o vzniku a rozvoji řeckého dějepisectví, jehož obraz je Dionem Cassiem a Héródianem doveden až do 3. stol. po Kr. (str. 5-22). Tento chronologický přehled řecké historiografické tvorby je doplněn v závěru knihy (str. 102-113) stručným slovníkem řecké historiografie (se zřetelem k vývoji bádání a k existenci českých překladů), kde jsou v abecedním pořadí charakterizováni zejména ti autoři, jimž se z různých důvodů nedostalo pozornosti v předchozích částech publikace.

Jádrem knihy je její druhá část, obsahující ukázky z děl hlavních představitelů řeckého dějepisectví – z Héródota, Thúkydida, Xenofóna a Plútarcha (str. 23-96). Ukázky z těchto autorů jsou uváděny citací použitého českého překladu a výběrem z moderní literatury zachycujícím především produkci z několika posledních desetiletí. Na tuto partii navazuje tezovitý obsah příslušných historických děl. Úryvky z nich jsou vybrány tak, aby dokumentovaly hlavní události a jevy řeckých dějin 5. a 4. stol. př. Kr., tedy vznik řecko-perských válek, bitvy u Thermopyl a Salamíny (Héródotos), charakter athénské demokracie za Perikleia, athénskou expedici na Sicílii (Thúkydídés), zakončení peloponnéské války a okolnosti Antalkidova míru (Xenofón). Z bohatého materiálu Plútarchových *Souběžných životopisů* je zařazen úryvek z Démostenovy biografie. Ve formě přílohy jsou pak připojeny výňatky z Lúkiánova drobného spisu *Jak psát dějiny* (str. 98 -101), který se charakterizuje jako "závěrečný teoretický manifest řeckého historického myšlení" (str. 22). Je však třeba připomenout, že charakter tohoto díla je dosud předmětem sporu i diskusí moderních badatelů.

Vybraná místa nejsou opatřena potřebným komentářem, ani dalším doprovodným materiálem (schémata bitev, mapy apod.). Volba výběru byla zřejmě podřízena záměru dát studentům a čtenářům vůbec základní možnost porovnat výklad klíčových momentů řeckých dějin poskytovaný moderní literaturou s tím, co a jak o nich vypovídají starověké prameny. Nebylo by nikterak obtížné rozsah ukázek podstatně rozšířit, popř. je zkonkrétnit uvedením jiných pramenných kategorií, avšak autor výboru byl nepochybně nucen respektovat předpokládaný, tj. maximální rozsah knihy.

I. Lisovij má v plánu ve vydávání antologie z antických historických textů dále pokračovat a zamýšlí věnovat další svazky řeckým dějepisům ří-

ského období a římské historiografii. Není pochyb, že úspěšné uskutečnění tohoto záměru by pomohlo kromě jiného i zvýšit úroveň vědomostí z antických dějin v okruhu zájemců, kteří nemají možnost seznámit se s originálním zněním řeckých a římských pramenů.

Jan Burian

IGOR LISOVYJ, *Terra cognita Ponti Euxini. Nástin dějin a kultury severozápadního Černomoří v antické době*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 1996, 144 str., z toho str. 97-141 obrazové přílohy.

Černomořská oblast patřila již v antické době k důležitým částem starověkého světa. Do povědomí současníků vystupovalo především její jižní a západní pobřeží, zatímco její severní a zvláště východní břehy byly považovány za okraj civilizovaného světa, opředený často spíše legendárními a fantastickými představami nežli podloženými geografickými a etnografickými skutečnostmi. "Pohostinné moře" při vši své nepřístupnosti a nevypočitatelné drsnosti však bylo pojítkem mezi antickým světem a rozsáhlými pevninskými oblastmi na severním černomořském břehu, prostírajícími se do hloubky východoevropského vnitrozemí v oblasti jihoruských stepí. Výzkum vývoje antických osad na severním pobřeží Černého moře vytváří jedinečnou příležitost k osvětlení rozvojových možností antické civilizace v této odlehle oblasti starověkého světa.

Cílem autora bylo zachytit situaci na tomto území v chronologickém sledu od velké řecké kolonizace až do doby římské. Ne všechna období jsou v potřebné míře dokumentována zachovanými prameny. Zájem řeckých a římských autorů vyvolávaly z pochopitelných důvodů především skythské kmeny a jejich – z antického hlediska – neobvyklý způsob života. Antická svědectví jsou často všeobecná a stereotypní a kryjí se s běžnými představami o životě nomádů bez ohledu na to, v které zeměpisné oblasti žijí. Tyto zdroje jsou v některých případech sice zkonkrétňovány archeologickými prameny, avšak jejich výpovědi jsou často relativizovány některými závažnými okolnostmi, např. roztroušeností v širokém prostoru a těžkostmi při jejich časovém určení.

Závažné údaje přináší archeologie o řeckých osadách rozvíjejících se v Černomoří. V publikaci limitovaného rozsahu byl autor nucen soustředit se na podrobnější výklad jen o nejdůležitějších řeckých koloniích v sledované oblasti, k nimž mezi dalšími patřily zejména Olbie Pontská a Chersonésos Taurský. Autor se snaží zachytit časový horizont a souvislosti jejich vzniku a na základě dostupných literárních i archeologických svědectví podat jejich charakteristiku jako městského organismu (z hlediska správního,

architektonického, ekonomického i náboženského). Důležitým aspektem jeho pohledu je vztah jednotlivých osad k civilizovanému zázemí i k okolnímu "barbarskému" světu. V tomto směru poukazuje autor na závažné postavení severního Černomoří jako prostředníka kontaktů mezi antickým světem a skythskými i dalšími stepními kmeny. V jiné časové rovině pak zdůrazňuje zájem Římanů na zachování svého vlivu v chersonéské oblasti za raného císařství.

Svůj výklad prokládá I. Lisovij pasážemi z antických pramenů (Hérodot, Ammiana Marcellina i Ovidia, který ovšem popisoval situaci v úzkém prostoru střední části západopontského pobřeží). Text je doplněn řadou vhodně vybraných a dobře reprodukováných perokreseb a černobílých fotografií. V tomto ohledu je Lisového *Terra cognita* důkazem, že i při použití jednoduchých technických postupů je možné vytvořit dílo, přitažlivé svou vnější úpravou.

Při zpracování archeologického materiálu pro danou tematiku je nutné brát v úvahu, že badatelský výzkum severního Černomoří je fakticky doménou jen místních pracovníků. Počin I. Lisového, který se i za tohoto stavu pokusil o určitou faktograficky fundovanou syntézu dosažených výsledků, je třeba v každém případě hodnotit kladně, a to i z toho důvodu, že od vydání šíře zaměřené knihy J. Bouzka a R. Hoška, *Antické Černomoří*, Praha 1978 u nás uplynulo již dvacet let. Je dobře, že výzkum této tematiky nachází v České republice nového pokračovatele.

Publikace je věnována životnímu jubileu doc. PhDr. Heleny Kurzové, DrSc., naší přední a mezinárodně uznávané lingvistky, vedoucí oddělení klasické filologie na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Jan Burian

RIGOBERT GÜNTHER, *Römische Kaiserinnen. Zwischen Liebe, Macht und Religion*. Leipzig, Militzke Verlag 1995, 192 str.

R. Günther je znám ze svého dlouholetého působení na lipské univerzitě i jako autor řady článků a několika knižních publikací. Jejich tématem byly hlavně sociální a politické jevy římské historie, zejména císařské epochy. Do této časové roviny spadá i jeho poslední kniha, jejímž námětem je vliv vysoce postavených žen císařského dvora na politické, resp. náboženské dění v římské říši v pozdně antické době.

Ke svému tématu přistoupil R. Günther jako uznávaný odborník na problematiku římského dominátu i jako zkušený vypravěč, který dovede zaujmout čtenáře věcnou závažností zvoleného tématu bez toho, že by se v daném případě podobízel samoučelným zdůrazňováním pikantních detailů

ze zákulisí dvorského života. Při jasně vymezených chronologických hranicích své knihy podává autor i všeobecnou charakteristiku postavení ženy v římské společnosti v průběhu celé doby císařské; činí tak však z dobrých důvodů pouze ve stručném přehledu ve vstupní kapitole (str. 7-19). Tato partie má čtenáři poskytnout celkovou orientaci a napomoci mu k tomu, aby mohl sledovat výklad o poměrech za pozdního císařství s vědomím předchozích souvislostí, a tedy s hlubším porozuměním.

Při zpracování látky se autor snaží zachytit působnost římských císařoven v širším dobovém rámci. Všímá si proto situace, jež se v římském impériu utvářela v průběhu 4. a v první polovině 5. stol., a to z hlediska vnitropolitického, zahraničního a v neposlední řadě náboženského. V konkrétním záběru se pak věnuje významným představitelkám západořímského i konstantinopolského dvora, jimiž byly Galla Placidia, Honoria, Eudoxia, Eudocia a Pulcheria, aby posléze ve stručném závěru (str. 161-163) charakterizoval skutečný vliv císařoven na chod soudobých událostí lakonickým konstatováním, že přes všechny vzpomínané události a epizody "vedoucí postavení muže zůstalo v antice stejně jako ve středověku nedotčeno" (str. 163).

V rámci údajů, pojících se bezprostředně k vlastnímu tématu publikace, uvádí R. Günther i řadu charakteristických, často obecně méně známých faktů z pozdně antické historie, týkajících se např. vztahů mezi impériem a barbarským světem, situace v oblastech ovládaných Huny, poměru mezi státem a církví, vzniku a působnosti herezí, utváření církevní a papežské moci apod. Základem podávaného výkladu je v Güntherově případě spolehlivá znalost antických pramenů i odborné literatury. Obtížná látka je při tom čtenáři zprostředkována odborně fundovaným a současně zajímavým a celkově přístupným způsobem. Názornosti výkladu pomáhají i vhodně vybrané ilustrace, genealogická stemmata Theodosiovy rodiny, přehledné mapky římského světa a Evropy v 5. stol., chronologická tabulka, rejstřík osobních i zeměpisných jmen a výběr ze základní literatury.

Jan Burian

MICHAL SKŘEJPEK, *Římské právo v datech*. Beckova skripta. Praha, C. H. Beck 1997, 116 str.

Autor tohoto přehledu působí na právnické fakultě University Karlovy a při tvorbě svého dílka vychází z mnohaleté pedagogické zkušenosti – nabitých přednášek a seminářů, na nichž není dostatek času věnovat se důkladněji časovým posloupnostem a kde se přednost dává věcnému hledisku. Vzhledem k tomu, že ze středních škol přicházejí studenti nedostatečně vybaveni potřebnými znalostmi, často pak po dlouhou dobu tápou a jen velmi nesnadno získávají potřebný nadhled a přehled o chronologickém sledu historických a právnických událostí.

Příručka Skřejpkova typu přesto dosud – ačkoliv si romanisté vcelku nemohou náříkat na nedostatek literatury – v nabídce učebnicové literatury chyběla, byť, jak praví sám autor, tato příručka “není výhradně učebním textem”, je však především určena “studentům právnických fakult jako doplněk” (str. VII).

Text není dělen ani podle dějin soukromého práva, ani přesně podle politických událostí, autor se rozhodl pro chronologii vlastní – do pěti časových úseků:

- I. Doba legendární a královská;
- II. Republika (1. Raná republika, 2. Rozkvět a pád republiky);
- III. Císařství (1. Principát, 2. Pozdní císařství – dominát);
- IV. Iustinianus;
- V. Byzanc a další osudy římského práva.

Události – hlavní politické, hospodářské, kulturní (včetně biografických dat známých osobností) i právnícké – jsou zde podávány výlučně podle časové posloupnosti. Tento postup a stručnost výkladu mohou někdy způsobovat rozpaky, na druhé straně však mohou být podnětem ke studiu další literatury, což je pochopitelně nezanedbatelné plus. Tak např. na str. 40 se čtenář dočte, že r. 43 byl M. Antonius poražen v bitvě u Mutiny senátním vojskem a že byl prohlášen senátem za nepřitele vlasti. Vzápětí se doví, že M. Antonius, M. Aemilius Lepidus a C. Octavius uzavřeli druhý triumvirát a členové 2. triumvirátu obdrželi k reorganizaci ústavy konzulskou moc na 5 let. Takže to čtenáři nejspíše nedá a podívá se do podrobnějších historických publikací, aby se dověděl, jak tehdy situace vypadala a proč mohlo dojít k takové změně v postoji senátu. Chce-li se čtenář dovědět více o některém ze zákonů, má možnost sáhnout např. po právnícké učebnici autorů Jaromíra Kincla, Valentína Urfuse a Michala Skřejpka, *Římské právo*, Praha, C. H. Beck 1995, Milana Bartoška, *Encyklopedie římského práva*, Praha 1994 aj., nebo přímo po souborech zachovaných zákonů. Výběr z českých monografií věnovaných římskému právu a dějinám antického Říma nalezne čtenář na str. 111–113.

Domnívám se, že tato příručka tím, že se neomezuje pouze na období starověku, celkově přispívá k uvědomování si skutečnosti, jež mnohým studentům – a nejen studentům práv – často uniká, totiž že antika má své pokračování v mnohých oblastech dalšího vývoje naší civilizace. Zatím se na tuto skutečnost poukazuje spíše jen opačným směrem, a to při líčení kulturních dějin pozdějších věků, kdy se odkazuje na antické kořeny (např. při výkladu o renesanci se uvádí vliv Liviových dějin atd., u Shakespeara se dokládá jeho znalost Ovidiových *Metamorfóz*, o nichž se mluví i ve výtvarném umění pozdějších dob atd.), ale je zapotřebí již při výkladu antiky stále upozorňovat na její tradice, recepci a vliv na pozdější věky.

Hodnotu publikace lehce snižují gramatické chyby (obzvláště v interpunkci). Její obsahová náplň však tímto nedostatkem trpí podstatně méně a jistě ji ocení nejen studenti práv. Uvedme zde jen drobné návrhy na přes-

nější terminologii či opravy, které vznikly na základě namátkové kontroly. Str. 1: "Etruskové, kteří zde založili svaz městských států" – byl to svaz spojený pouze kultovními záležitostmi. Politický či jiný svaz Etruskové nikdy nezaložili; str. 1: "543-510 podle pověsti vládl poslední král Tarquinius Superbus" – oprav na 534; str. 3 aj.: *Iuppiter* se snad i podle nejnovějších pravidel skloňuje *Jova*, atd., ostatně i zde na str. 28 skloňuje autor "Iova" (kde ovšem hned vzápětí ponechává jméno Iovovy manželky Iunony v nesklonném tvaru). Snad by měl být sjednocen přepis latinských názvů a jmen do češtiny, srov. Kampánie, Kapua atd. × Caudijská soutěska apod., Jupiter × Iugurtha, Hispanie × Itálie. Bylo by dobré rozlišovat dnešní a starověké názvy lokalit – str. 17: "189 založena kolonie Bologna" = ant. Bononia (pův. Felsina), str. 12: "241 – založena kolonie Spoleto" = ant. Spoletium; str. 11: "265 – dobyto etr. město Volsinie" = dn. Orvieto; "obyvatelstvo přestěhováno do Volsinii novum" = dn. Bolsena atd. Cremona byla jako kolonie s latinským právem založena r. 218, nikoli 219.

Vzhledem k tomu, že většina římských zákonů dosud nebyla přeložena do češtiny, stálo by za to vyložit jejich obsah obsáhleji. Pokud je mi známo, je latina na právnických fakultách v České republice vyučována pouze jako volitelné cvičení.

Jana Keparťová

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ – RADISLAV HOŠEK, *Antická mystéria*. Praha, Vyšehrad 1997, 365 str. s četnými ilustracemi.

Postmoderní situace vnímání skutečnosti kolem nás vytváří mnohé otázky, na které lze tradičním způsobem vědeckého myšlení 19. století jen nesehnáno odpovídat, a i v náboženstvích a náboženských hnutích současnosti lze pozorovat mnoho pokusů vyrovnat se s touto novou situací. Dnešní situace činí aktuálním i návraty ke způsobům náboženského myšlení minulých kultur, a knížka Růženy Dostálové a Radislava Hoška vychází vstříc ve vhodnou chvíli této aktuální potřebě. Po obecném úvodu jsou podány přehledy nejznámějších pramenů o vybraných řeckých mystériích (Eleusis, Samothráké), o Dionýsovi a o orfismu, z egyptských mystérií významných v antice byl vybrán okruh Isidin, z maloasijských kult Kybély a Attida, z těch, které vyšly z perské tradice, Sol Invictus a mithraismus. Další kapitoly jsou věnovány vztahu mysterijní tradice ke křesťanství, ke gnosi a k filosofii, magii a theurgii. Konečně poslední kapitola se zabývá směry, které na stará mystéria v novější době navázaly, zejména v zednářství. Kniha je provázena četnými zajímavými ilustracemi a mnoha překlady různých originálních textů, týkajících se daných námětů; již tím jde o záslužnou a u nás dosud ojedinělou publikaci. Nadto je nutno vyzdvihnout, že se autoři již od úvodu snaží

přístupovat ke svému tématu s úctou, cítí, že téma je významné a aktuální, že nelze vystačit jen se zjednodušenou kritikou dávných mystérií, obvyklou ve většině běžné vědecké literatury; autoři se také vědomě vyhnuli vlastním interpretacím, které přenechávají čtenářům a jejich další četbě o mystériích v uvedené literatuře.

Žádná práce o tak rozsáhlém tématu nemůže samozřejmě vyhovět všem přáním. Recenzentovi chybí zejména kapitolka o Efesu, logu a Hérakleitovi, který z této tradice vyšel, více by čekal o Delfách a Plútarchovi (zde bych rád připomněl nedávné české vydání Plútarchova spisu *O delfském E* Radka Chlupa, Herrmann a synové 1995), o pythagoreismu. V posledních letech vyšlo i několik dalších českých prací, které se vztahují k danému tématu. Pro gnosí i pro myšlenkové proudy stojící na hranici mezi filosofií a mystériemi by bylo vhodné vedle práce Z. Kratochvíla (*Evangelium pravdy*) připojit ještě několik jeho knížek pozdějších, zčásti ve spolupráci s J. Bouzkem (*Od mýtu k logu, Archaické myšlení a filosofie, Proměny interpretací*). Slavná kniha C. G. Junga a K. Kerényiho *Věda o mytologii* vyšla nedávno česky, i když v nedokonalém překladu, na rozdíl od Kerényiho *Řecké mythologie* a Eliadeho *Dějiny náboženského myšlení*, jejichž překlady vydané nakladatelstvím Oikúmené jsou velmi dobré. Plány Eleusíny a Samothráky by usnadnily orientaci, tzv. mykénský předchůdce Telesteria byl po nedávné kritice staré výkopové zprávy z dokladů o starších kořenech eleusinských mystérií vyřazen, a nově vydávaný *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, do kterého přispíval i jeden z autorů recenzované knihy, přináší mnoho nového ilustračního materiálu. Zajímavou a podnětnou studii o mithraismu přinesla nedávno Helga Jobst v katalogu muzea v Carnuntu, nám vůbec nejbližšího velkého antického města (*Carnuntum. Das Erbe Roms an der Donau*, 1993), kde je dochována mozaika podobná oné zobrazené na str. 237 recenzované knížky.

Opatrnost v interpretaci autorů je pochopitelná – dále se nepokusil jít ani jinak pronikavý W. Burkert ve své nedávno vydané knize o řeckých mystériích. Ovšem citovaný už Karl Kerényi, W. H. Otto, Mircea Eliade a další mohou otvírat výraznější cestu k pochopení antických mystérií; jednu z nich naznačila i R. Dostálová v kapitolce o antickém románu, kde např. Erós a Psýché v Apuleiově *Zlatém oslu* jsou pravzorem mnoha evropských pohádek. Mýty jsou zpravidla obraznými předstupni zasvěcení v mystériích, a to i u moderních tzv. primitivních národů, v obrazech prostředkují přípravu k pochopení hlubšího poznání v iniciaci. Pěknou historku mám od australského kolegy Vincenta Megawa. Za relativně velké peníze vyprávěla skupina australských domorodců ze Severních teritorií výzkumnému týmu jeho univerzity mnoho příběhů osvětlujících jejich umění. Když se skupina vrátila domů a seděla v místní hospodě, členové jejich kmene je obvinili ze zločinu podobnými slovy, jako tomu bylo u antických mystérií: "Vy jste prozradili těm bílým dáblům naše tajemství!" Ale oni odpověděli: "Řekli jsme jim jen to, co říkáme malým dětem, které z toho ještě nemají rozum." Příběh

jsem napřed dával dál jako ukázkou způsobu, jak lze badatele o mýtech snadno ošidit, ale přítel Megaw mne při příštím setkání opravil: "Sice nám řekli jen onen nejnižší výklad mýtu, ale nebyl to podvod: i tento výklad je na počátečním stupni poznání oprávněný a otvírá cestu k výkladu dokonalejšímu, takže vlastně jsme oklamáni nebyli."

V každém případě záslužná knížka o antických mystériích může být dobrým pomocníkem všem těm, kdo se chtějí pokusit o hlubší poznání na tomto poli: kupodivu mystéria z mnoha částí světa hovoří o velmi mnoha věcech velmi podobně: o nesmrtelnosti duše, cyklu znovuzrození, řetězení osudu, o duchovní dimenzi světa stojící nad světem fyzickým, a mohou být tak podnětem i pro naše moderní hledání po smyslu našeho osudu dnes.

Jan Bouzek

MIROSLAV K. ČERNÝ, *Hudba antických kultur*. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého 1995, 181 str.

Publikací předního českého muzikologa M. K. Černého se dostává do rukou českého čtenáře první ucelené zpracování antických hudebních teorií v českém jazyce, odhlédneme-li od krátké studie O. Hostinského *O hudbě starých Řeků* z roku 1888 a od výkladu o antické hudbě, který zpracoval Z. Nejedlý v rámci svých *Všeobecných dějin hudby* (Praha 1916). M. K. Černému, který se již dlouho věnuje bádání právě v oblasti antické hudby, se podařilo napsat promyšlené, odborně fundované a faktograficky bohaté dějiny hudby a hudebních teorií, v nichž uplatnil svou rozsáhlou badatelskou zkušenost a vynikající znalost pramenů i odborné literatury.

Vlastní studie, jíž předchází stručný, ale instruktivní přehled o stavu bádání v oblasti antické hudby, je rozdělena do tří částí. V první části (15-21) autor seznamuje čtenáře se základními pojmy řecké hudební teorie, zabývá se např. problematikou tónového materiálu a jeho výškové organizace, otázkami rytmiky a jejím vztahem k metrice, a zejména způsoby antických notací (tj. dochovaných hudebních zápisů). Pro klasického filologa bez muzikologického vzdělání je to část technicky náročná, ale pro pochopení dalšího výkladu velmi důležitá.

Druhá část (33-56) je věnována přehledu a kritickému hodnocení dochovaných historických pramenů, ať jsou to notační zápisy, prameny verbálního charakteru, nebo předměty hmotné kultury (hudební nástroje a jejich vyobrazení). Největší pozornost věnuje autor notačním zápisům, k nimž česky psaná literatura dosud přihlížela jen v omezené míře. Notační zápisy, pocházející vesměs z helénistického a římského období, se dochovaly zejména na papýrech (zlomky z Euripidovy *Ifigenie v Aulidě* a *Oresta*, autograf z Oslo se dvěma fragmenty blíže neidentifikovaných tragických textů o Achilleovi

a Déidamei, několik papyrů z Oxyrhynchu), v byzantských a západoevropských kodexech (tzv. hymny Mesomédovy, připisované stejnojmennému krétskému hudebníkovi, který působil na dvoře císaře Hadriana a Traiana), ale i na nápisích (dva hymny na Apollóna z athénské pokladnice v Delfách a známá *Seikilova píseň*, dochovaná na náhrobní stěle z 1.-2. st. n. l.). Celkový počet notačních nápisů je velmi malý: kromě několika desítek zlomků pouze sedm zápisů se nachází v relativně úplném stavu (str. 33).

Jádro publikace (57-133) představuje ucelený přehled dějin hudby a hudebních teorií v antice, rozvíjený na základě důkladné analýzy dochovaných pramenů. Po nástinu předřeckých a mykénských forem hudební produkce a dochovaných svědectví se autor zabývá temným a archaickým obdobím. Sleduje sepětí hudby a zpěvu s kultovními slavnostmi a rituály, odborně komentuje rozvoj zpívané chorické i monodické meliky a hudebního doprovodu, zabývá se vznikem a kompozicí nomu a rozvojem aulitiky, i ryze odbornými hudebními problémy, jako je vznik *enharmoniky* nebo způsoby ladění strunných nástrojů. Krátká pasáž je věnována počátkům řecké hudební teorie, jež dříve bývaly spojovány s osobou Pýthagora ze Samu. Obšírněji je pojednáno klasické období s postavami Pindara, Bakchylida a Simónida z Keu, problém vzniku notace, úloha Lamproklea z Athén v inovacích hudebního systému a rozvoj dithyrambu. Hudební teorii v tomto období je věnována zvláštní subkapitola, kde jsou rozebírány teorie pýthagorovců Filoláa a Archyty z Tarentu, a učení tzv. *harmoniků*, jejichž činnost byla zřejmě zaměřena na hudební výuku laiků; dále jsou probírány Platónovy a Aristotelovy názory o etické a výchovné funkci múzického umění, a konečně se podrobněji hovoří o Aristoxenovi z Tarentu, tvůrci ucelené systematické teorie hudby, a jeho základní práci *Harmonika stoicheia*. Speciální pozornost je dále věnována úloze hudby v tragédiích a komediích ve spojení s postupnou sekularizací helénistických slavností a úloze *technitů* (profesionálních umělců).

O hudbě na území Itálie máme mnohem méně zpráv než z oblasti řecké. Autor stručně informuje čtenáře o hudbě etruské a o rozvoji hudebních produkcí u Římanů, velmi brzy ovlivněném hudbou helénistickou. Poslední kapitola se zabývá helénistickými a pozdními hudebními teoriemi. Zvýšená pozornost je věnována dílům *Eisagógé harmoniké* (jež je připisováno Kleoneidovi), *Harmonika* od Klaudia Ptolemaia, jehož spis zřejmě představuje nejzávažnější teoretické dílo antiky, a *Peri músikés* od Aristida Quintiliana. Z latinsky psaných prací, které mají spíše kompilační, popularizační a historizující charakter, se M. K. Černý zabývá zejm. spisem *De musica* od Aurelia Augustina a spisem *Institutiones musicae* od Boëthia.

Velmi bohatá bibliografie sekundární i primární literatury (135-143) obsahuje bohužel značné množství formálních nedostatků a nedůsledností, např. při uvádění zkratk (str. 136: *AK* vedle *Ant. knihovna*), mezi spisy v překladu jsou uvedeny i dva spisy v originále (Lúkiános a Iulius Pollux [nikoli Iúlius]), u Tacita je vedle názvu v překladu uveden i název v originále, kdež-

to u jiných autorů nikoli, řazení jednotlivých autorů v oddíle *Prameny* nedodrží abecední řazení. K tomu přistupuje i velké množství typografických přehlédnutí (která se objevují, i když v menší míře, ve všech částech knihy) a nedodržování akcentuace ve francouzských slovech.

Klasický filolog ocení, že M. K. Černý uvádí všechny termíny důsledně i v řeckém znění, i když z technických důvodů nikoliv v abecedě. Pro psaní řeckých délek zvolil autor kompromis: důsledně označuje délky při přepisu grafémů η a ω, avšak kromě toho zaznamenává délku *ú* a *á* “v případech nutných a nesporných, zvláště v koncovkách” (str. 12). Tak vznikají pro klasického filologa nezvyklé podoby jmen, jako *Lukianos*, místo očekávaného *Lúkiános* (princip transkripce, tj. označování všech dlouhých vokálů, přijatý např. v *Encyklopedii antiky*) nebo *Lúkianos* (princip transliterace, tj. označování délek jen tam, kde jde o speciální grafémy, přijatý např. ve *Slovníku řeckých spisovatelů*). Kromě toho ani autorem stanovené zásady nejsou dodržovány důsledně (srov. např. str. 73: *Arion* místo *Arión*, str. 97: *Sokrata* místo *Sókrata*, str. 176: *Helia* místo *Hélia* atd.).

Publikaci uzavírá hutné německé résumé, 6 tabulek znázorňujících znaky řecké instrumentální a vokální notace, převod antických stupnic do moderní notace apod., a konečně 12 notových příloh s odpovídajícími transliteracemi, které ilustrují druhou a třetí část knihy.

Přes uvedené nedostatky, které by mohly být odstraněny pečlivější prací redaktora, se jedná o dějiny, napsané velmi instruktivně a s velkou odbornou erudicí, jaké jak muzikologové, tak i klasičtí filologové dosud postrádali.

Dagmar Muchnová

Pistiros I – Excavations and Studies. Edited by JAN BOUZEK, MIECZYSLAW DOMARADZKI, ZOFIA HALINA ARCHIBALD. Prague, Charles University Press 1996, 240 str., 52 str. křídových příloh.

Za podpory Grantové agentury ČR, Čokoládoven v Praze, Svazu řeckých podnikatelů v ČR a Kablo Kladno pracovala expedice českých klasických archeologů spolu s bulharskými a britskými na lokalitě ležící v těsné blízkosti řeky Hebru (dnes Marica), západně od Pulpudevy – Filippopole, dnešního Plovdivu. Díky zde nalezenému nápisu mohla být tato lokalita identifikována jako Pistiros. Nyní máme v rukou sborník příspěvků, které nás seznamují s některými novými skutečnostmi i s pozoruhodnými novými nálezy. Už sám fakt, že Hérodotos (7,109) uvádí zřejmě jinou osadu blízkého jména Pistyros a že byzantské slovníky znají thráckou osadu Pistiros/Bistiros (vzpomeňme Filippos/maked. Billippos), činí novou lokalitu zajímavou. Nadto nápis obsahující 33 téměř nepoškozených řádek poskytuje mnoho

informací o místním vnitřním i vnějším životě, které jistě podnítl další bádání. Text publikovaný a vyložený v BCH (118, 1994, 1-15) V. VELKOVEM a L. DOMARADZKOU je zde podán v anglické verzi až v části D spolu s příspěvkem T. LAZOVÉ o jméně Pistiru v starověké lexikografii (jeho proměny zařazuje do paleobalkánského systému, a tím vyřazuje makedonský vliv na Filippem obsazeném území) a J. BOUZKA, který se v širších souvislostech zmiňuje o Pistiru jako o vnitrozemském říčním přístavišti a jeho jinde ležících obdobách, např. i při Mušovu. Obdobnou úlohu měly ovšem i přístavy při ústí řeky, jako antický a středověký přístav při ústí Ropotama na Černém moři (*Terra ant. Balc.* V, 1990, 64 – I. Karajotov). Konečně K. JORDANOV podává politické dějiny odryského království od zavraždění Kotyse I. r. 359 až po vznik Thráků – Tetrachoritů r. 339. Dlouhé období, pro Thrákii spoře dokumentované, přináší mnoho problémů i v nové důkladné interpretaci, ne však vždy sahající ke všem pramenům, např. opomíjí tzv. Filippův list Athénanům (Dem. or. XII).

Archeologové ovšem právem kladli důraz na výsledky své, a hned povězte, že úspěšné, práce. To, co předcházelo české účasti, i to, kdy už se podílela, zachytil M. DOMARADZKI v obsáhlém úvodním přehledu let 1988-1994, jímž počíná část A. Ta pokračuje zhodnocením výzkumu opevnění (V. KOLAROVA), jeho zařazením do vývoje antické opevňovací techniky, kde zaujme zvláštní způsob uzavírání brány, známý též z Kabylé (J. BOUZEK), a rozbořem střešních tašek různého typu, kde zaslouží pozornost kolkování na nepolévaných taškách lakónského typu (J. MUSIL). Tato část je uzavřena studií G. LAZOVA o zdobených hliněných oltářích, jaké jsme už dříve poznali ze Seuthopole, odkryté druhdy D. Dimitrovem. Stejná orientace oltářů na obou lokalitách vede autora k závěru, že i v Pistiru leží oltář v posvátném areálu v místech, kde byla metalurgická činnost při východní bráně. Další výklad o démonech metalurgie a jim podobných, jako daktylech, korybantech, kurétech, telchínech atp. je velmi stručný a uvedené prameny značně neúplné, např. chybí Diodóros, orfické hymny aj. Nepochybně však jde o příspěvek, jehož těžisko leží v dobrém zpracování dané problematiky oltářů.

Část B tvoří drobné nálezy, neméně však důležité, které ještě více podtrhují, že řecko-thrácký charakter osady se promítá do obchodu s Athénami (malovanou attickou keramiku zpracovala Z. H. ARCHIBALD) i s thráckým zázemím. Nález mincí Seutha III. srovnává V. TANEVA po typologické stránce s dosud známými ražbami tohoto vládce a s množstvím jejich nálezů porovnává množství mincí Lýsimachových z této lokality; obě strany tu vykazují přibližně rovnováhu. P. JUŘINA zpracoval skrovné nálezy lamp, které však začínají už od konce 6. století př. n. l., a znale je popsal i zařadil časově. Graffiti z Pistiru tu zpracovala L. DOMARADZKA. Upozorňuje přitom, že mnohé graffiti jsou starší než dosud známé nápisy na kamenech a že graffiti přinášejí jak řecká, tak thrácká jména. Vzácné jméno Métrofón, které zachytil už Mionet jako thrácké (Pape – Benseler s. v.), vysvětluje asi správně jako theoforické. Jiné výklady však těžko přijmeme jako jisté. Vždyť DI nemusí-

me doplnit ani Di(onysói) ani Di(i), nýbrž např. Dión, Diodóros aj. Také HR-MA je stěží věnováno Hérakleovi a *Magna Mater*, která je zde ovšem *Métér Megalé* a která nemůže být v okolí íónských osad Abdéry a Maróneie psána dórsky jako *Matér*. Rovněž čtení Pl. 6,2,9 není ani ΙΑ ani ΙΕ, nýbrž ΞΑ, jak vidět z fotografie, která odhalila okem neviditelné vrypy.

Další tři studie jsou věnovány metalurgii. D. KATINČAROVA-BOGDANOVA sleduje metalurgickou činnost v Pistiru, ať už jde o pracovní nástroje či polovýrobky. Dvě studie jsou zaměřeny k rozboru pozoruhodné bronzové apliky v podobě herce, kterého podle menšího nenápadného fallu datuje do doby před novou komedií a rozebírá jeho souvislosti s řeckou produkcí 2. poloviny 4. století, tj. intenzivních styků řeckých a thráckých oblastí, G. LAZOV. Jeho výklad doplňuje J. BOUZEK zařazením tohoto poměrně drahého výrobku do makedonské oblasti severního Řecka. Současně poznamenává, že v thráckém prostředí tato figurka mohla být chápána jako postavička z Dionýsova kultu, ba i jako bůh sám. Je to nepochybně bystrý postřeh, pro nějž lze nalézt analogie, žel neprokazatelný. Znamenitý je ovšem příspěvek téhož autora o textilní výrobě na základě dochovaných závaží a vřeten, která klasifikuje jak podle tvaru, tak i podle předchozí tradice. Tato velmi instruktivní studie nepochybně zasluhuje pozornosti všech badatelů, kteří se s těmito artefakty setkávají.

Třetí část C přináší příklady z oblasti konzervace (E. IVANOVA) a aplikace moderních metod archeobotaniky (T. POPOVA), geofyzikální prospekce (I. KATEVSKI), rozboru geomorfologických a paleogeografických podmínek pro vznik emporia (G. BALTAKOV, R. KENDEROVA, E. FITOVA), archeomagnetismu (M. KOVAČEVA – V. GIGOV) a analýzy absorbovaných lipidů ve střepech amfor.

Cenné postřehy v úvodních odstavcích přinesli i A. FOL, J. BOUZEK, M. DOMARADZKI a Z. H. ARCHIBALD.

Soubor studií i menších příspěvků svědčí o vysoké úrovni účastníků expedice a o jejich schopnosti přenést nové poznatky na mezinárodní scénu. Důstojná vnější úprava plně odpovídá obsahu, jemuž je určena.

Radislav Hošek

Villa Lanna – Antika a Praha 1872. Uspořádal a k vydání připravil Jiří ŠUBRT. Praha, Koniasch Latin Press 1994, 160 str.

Podstata kultury nespočívá pouze v udržování nějaké neměnné tradice, ale v neustálých návratech, rozhovoru s minulostí. Pokud jde o antiku a pozdější evropskou kulturu, počínají tyto návraty už dobou karolinské renesance. O tom, že ani naše země nestály stranou tohoto rozhovoru, se hovořilo i na pozoruhodném sympoziu, které se pod názvem *Villa Lanna – antika*

a Praha 1872 konalo ve dnech 23.-24. září 1992 v Praze. Referáty, které na sympoziu zazněly, shrnuje stejnojmenný sborník vydaný o dva roky později pražským nakladatelstvím KLP. Mýlil by se však ten, kdo by v uvedených referátech hledal nějaké detailní architektonicko-technické či kunsthistorické popisy a rozborů známé pražské památky, zmíněné vily.

Klasicistní, v antikizujícím pompejském slohu zbudovaná stavba je zde pouze leitmotivem, symbolicky spojujícím řadu rozmanitých referátů. Majitel a "duchovní otec" celého díla, česko-německý podnikatel Vojtěch svobodný pán Lanna (1836-1909) vstoupil do dějin české společnosti 2. pol. 19. stol. jako významný mecenáš umění a vysoce poučený sběratel a znalec umění nejen antického. Jeho osobnost, životní styl i umělecké a intelektuální zájmy vypovídají mnohé o dobovém vztahu k antické tradici a proměnách, jimiž tento vztah prošel. A právě zmíněný vztah představuje téma, jehož se v širokém kontextu dotýká většina referátů, svou formou se pohybujících od drobných glos až po obsáhlejší studie.

Kdo byl česko-německý podnikatel Vojtěch Lanna a jak se jeho zájem o antiku projevoval v jeho sběratelských aktivitách, se dozvídáme hned v anglické předmluvě, jejíž autorkou je PATRICIA H. SVOBODA. Působení antických idejí v českém myšlení 19. stol. sleduje v širokém syntetickém záběru JOSEF ZUMR. Ve své studii *Úloha antiky v ideových koncepcích české společnosti 19. století* si všímá vlivu německého novohumanismu na filozofické, estetické a politické myšlení Františka Palackého, Augustina Smetany a Miroslava Tyrše. Otázku, nakolik mohlo studium na klasickém gymnáziu ovlivnit Lannův vztah k antice, si ve své studii *Výuka antickým jazykům a literaturám v době Lannových gymnaziálních studií* klade MARTIN SVATOŠ. Na základě detailního rozboru vyučovacích plánů i forem výuky na rakouských klasických gymnáziích dospívá k odpovědi spíše negativní – školometský formalismus živé pochopení a skutečný vhled do antiky spíše ubíjel než rozvíjel. Skutečně inspirující podnět pro Lannovy antické zájmy mohlo naopak představovat setkání s antickým uměním v mnichovské Glyptotéce při jeho cestě do Německa roku 1860. Přímo na základě autentických citací z Lannova deníku dospívá k tomuto závěru ALENA FROLÍKOVÁ ve svém příspěvku *Lanna v Athénách nad Issarou*. Architektonickému kontextu doby se věnuje JAN BOUZEK v referátu *Josef Zitek a novorenesance*. Lannovu sbírku hodnotí MARIE DUFKOVÁ v referátu *Lannova sbírka I.*, souboru gem se pak ve zvláštní studii *Lannova antická sbírka II.* věnuje IVA ONDŘEJOVÁ. Dobové pojetí antiky jako módy a hry, v níž se upřímný, někdy až romantický obdiv střídá s ironií a sebeironií, rozvíjí ve studii *Antika jako společenská událost* JAN BAŽANT. Lannovým mecenášstvím a dobovým mecenášstvím obecně se zabývá referát ROMANA PRAHLA *Asyl milovníka umění*. Nad vztahem svobodných zednářů k umění a kultuře vůbec se zamýšlí HELENA LORENZOVÁ v závěrečné studii sborníku *Svobodní zednáři a kulturní mecenáš*.

O tom, že pojetí antiky jako hry a společenské události neodešlo s Lannovou dobou, nás velmi zdařile přesvědčují pořadatelé symposia i autoři jed-

notlivých příspěvků. Sympozium totiž probíhalo přímo ve vile, která byla jeho motivem i tématem, a zastřešovala ho – řečeno nepřekypným dobovým slovem – nejen symbolicky, nýbrž i přímo konkrétně fyzicky. Rovněž tak styl některých příspěvků vyniká vtípem a hravostí, jíž nechybí ani duchaplné astrologické paralelismy a metafory (v závěru studie Romana Prahla). Setkání a dialog badatelů z různých oborů umožňuje vskutku interdisciplinární hledání a odvážné klenutí souvislostí prosté jakékoliv specializované pedanterie, do níž někdy bádání o antice upadá. Navzdory výše zmíněné hravosti (a možná právě díky ní) zachovávají příspěvatelé i editoři sborníku všechna nezbytná pravidla hry. Každý z referátů stručně shrnuje německé resumé, většina z nich je opatřena i bohatým poznámkovým aparátem a přehledem literatury.

Vedle referátů přednesených na sympoziu tvoří druhou část sborníku Lannovy vlastní biografické poznámky, vydané pod titulem *Chronologické poznámky pro autobiografii Vojtěcha svob. pána Lanny jím vlastní rukou sepsané* a korespondence Vojtěcha Lanny s jeho přítelem, německým klasickým archeologem profesorem Otto Benndorfem. Pečliví editoři (českým textům se věnoval Jiří ŠUBRT, německým pak JANA KEPARTOVÁ), nezapomněli ani na seznam osobností zmíněných v Lannových německy psaných poznámkách a dopisech, index osobních a místních jmen, jakož i stručný, leč výstižný úvod. Tvář celého sborníku pak ještě zkrášlují reprodukce Lannova portrétu, karikatury, jeho autograf a návrh malířské výzdoby jeho vily. Pražská vila Vojtěcha Lanny stejně jako symposium, které v ní proběhlo po 120 letech od její dostavby, dokazují, že klasická tradice představuje neukončený, živoucí rozhovor.

Závěrem nezbyvá, než si jen přát, aby i naše doba měla zájem a odvahu v něm pokračovat a aby i její ekonomičtí koryfeje našli v sobě stejné porozumění pro kulturní hodnoty jako Vojtěch Lanna před více než 100 lety.

Lubor Kysučan

Locus amoenus – Místo líbezne. Sborník příspěvků ze symposia o české hymně, uspořádaného v Praze dne 27.10.1993. Uspořádal Jiří ŠUBRT, k vydání připravil Jiří K. KROUPA. Praha, Koniasch Latin Press 1994, 78 s.

Mezioborový přístup patří ve vědeckém bádání bezesporu k těm nejplodnějším a nejzajímavějším. U nás byl v průběhu posledního dvacetiletí představován především každoročními plzeňskými sympozii věnovanými kultuře 19. století. Zkušenosti z těchto pravidelných setkání historiků, literárních a hudebních vědců, historiků umění, ale také filozofů, či psychologů byly myslím veskrze pozitivní. Proto není divu, že před několika lety dostala plzeňská symposia péčí dvou akademických ústavů (Ústavu pro českou litera-

turu AV ČR a Ústavu pro klasická studia AV ČR) svou mladší pražskou odnož. Jde o jednodenní pracovní konference, pořádané každoročně na podzim v půvabném prostředí bubenečské Vily Lanna. Zabývají se vystopováním antických tradic v české kultuře, jež jsou často v jejím lůně zabydleny tak důkladně, že si už jejich přítomnost vůbec neuvědomujeme. Na rozdíl od plzeňských symposií, provádějících široce pojaté synchronní řezy napříč kulturou 19. století, bývá téma těchto pražských setkání podstatně užší (většinou jde o sledování jednoho motivu či topu), zato je však nazíráno ve vývojové perspektivě plných dvou tisíciletí.

Jako druhé se v r. 1993 konalo sympozium o české hymně nazvané *Locus amoenus – místo líbezného*. Pod stejným titulem je k dispozici sborník referátů na této konferenci přednesených. Jistým inspirativním podnětem a jedním z možných východisek úvah se stala starší stať MILADY SOUČKOVÉ *Locus amoenus: jeden z aspektů české národní tradice*, jíž je také celý sborník uvozen. Autorka tu ve svém zamyšlení nad poněkud atypickým charakterem české národní hymny poukázala na to, že jedním z možných zdrojů známého obrazu kvetoucích lučin, šumících borů a hučících vod mohla být Kosmova kronika, v období národního obrození aktualizovaná a Tylem jako zdroj využitá také v próze *Čech a Lech*. Ani Kosmův obraz Čech jakožto líbezného místa však nebyl zcela originální. Součková poukázala na nezanedbatelný vliv řeckých a latinských klasiků, jež Kosmas, jakožto typický vzdělanec své doby, odchovaný mj. citáty z antických autorů, bezesporu znal. A právě jimi oblíbený topos líbezného místa stojí podle Součkové v pozadí Kosmova vylíčení "země zaslíbené".

Referáty z konference jednak rozvíjejí a konkretizují uvedené teze, zároveň však poukazují také k jiným souvislostem, v nichž je možné text české hymny vnímat. JIŘÍ ŠUBRT se v referátu nazvaném *Locus amoenus v antické literatuře* zabývá podobami, jež měl topos líbezného místa u různých antických autorů od Homéra přes zakladatele pastorální idyl Theokrita ze Syrákús až k Vergiliovi. Na něj pak chronologicky navazuje referát PAVLA SPUNARA *Paradisus et patria*, sledující podobu uvedeného topu v Kosmově kronice. Spunar sice nepopírá hypotézu Součkové, nicméně zdůrazňuje další inspirační zdroj pro kronikářův obraz ideální krajiny – biblický popis ráje v knize *Genesis* a některé přírodní obrazy z *Písňe písni*. Obě literární inspirace se podle něho v Kosmově kronice prolínají, aniž přitom byly korigovány reálným vzhledem české krajiny. Středověký člověk totiž neměl smysl pro krásu přírody, takže Kosmův obraz Čech je čistě literární záležitostí, odvozenou od antické a biblické tradice.

Referát MARTINA SVATOŠE *Kde domov barokního Čecha?* se k hlavnímu tématu konference – sledování pouti topu líbezného místa českou kulturou – vztahuje volněji. Zabývá se vymezením pojmu vlast v představách člověka barokní doby a zdůrazňuje přitom jeho dvě základní roviny: konkrétně faktickou, danou reálnou podobou pozemského domova, a metafyzickou, spojenou se směřováním k Bohu. A právě tato vertikální, transcendentální per-

spektiva už v Tylově pojetí vlasti chybí, neboť v duchu sekularizovaného citění člověka 19. století byl rajský domov na nebesích nahrazen "zemským rájem".

Další tři referáty začleňují českou hymnu do kontextů doby jejího vzniku. Historik Jiří RAK se zabývá zejména souvislostmi politickými. Na rozdíl od většiny ostatních referentů přitom klade důraz nikoli na první, nýbrž na druhou sloku hymny. Ta se mu pak nejeví jako sentimentální popěvek rozplývající se nad krásami české krajiny, nýbrž jako píseň veskrze politická, nesmlouvavě tuto krajinu nárokuje výhradně pro příslušníky českého národa. Na tuto problematiku volně navazuje MOJMÍR OTRUBA, který ve stati *Hledání národa* sleduje postupné významové vyprazdňování pojmu národ, probíhající souběžně s jeho hodnotovou absolutizací.

VLADIMÍR MACURA se v příspěvku nazvaném *Krajina hymny a krajina literatury* vrací od politických souvislostí Tylovy písně opět ke kontextům literárním. Zdůrazňuje, že česká země je v této písni vypodobněna jako krajina veskrze ideální, obdobně jako v dobově oblíbené Mignonině písni z Goethova románu *Viléma Meistersa léta učednická*. V souvislosti s tím upozorňuje na to, že tato ideální vlast českých obrozenců byla po dlouhou dobu nerozlučně spjata s literaturou: uvědomějí vlastenci nacházeli svou pravou vlast v utvářejícím se národním písemnictví, jež na druhou stranu nezřídka přirovnávali k utěšenému sadu, či rozkvetlé louce.

Referát JANA BAŽANTA *Which land is dreamier, Arcadia or Bohemia?* obohacuje uvažování o české hymně o potřebný aspekt kunsthistorický: upozorňuje totiž na možné ovlivnění Tylova vypodobnění Čech jako idylické Arkadie soudobou německou krajinomalbou. Připomíná v této souvislosti zejména oblíbeného idylíka Solomona Gessnera, jenž byl sice na počátku 19. století v Evropě již za zenitem své slávy, ale v Čechách se těšil nebyvalé popularitě po celé obrození.

Závěrečný referát EVY STEHLÍKOVÉ *Domov v nás* je působivým zamyšlením nad tím, čím je nám pojem vlasti dnes, po více než stu padesáti letech od vzniku české hymny. Zjišťuje, že pro nás má stejný citový náboj jako pro někdejší obrozence, a to zejména tehdy, jsme-li od svého domova násilně odloučení. V této souvislosti připomíná verše českých pouťových a posrpnových exulantů a dospívá k závěru, že hymna je víc než znárodnělá česká píseň, stejně jako domov je víc než locus amoenus, byť se tento topos pro jeho vypodobnění zvláště dobře hodí.

Sborník obsahuje kromě referátů také zajímavou materiálovou přílohu, přinášející různá znění textu české hymny, včetně pozoruhodných dobových parafrází, vzniklých evidentně na vlně popularity Tylovy písně a pokoušejících se onen mlhavě ideální a svou převahou literární obraz vlasti konkretizovat vsouváním rozmanitých dobových reálií, působících dnes často naivním kouzlem nechtěného.

Jak již bylo v úvodu řečeno, symposium o české hymně nebylo izolovanou akcí, nýbrž pomohlo založit jistou kontinuitu mezioborových setkávání.

Tradice je to sice zatím nedlouhá, vyhlíží však velmi slibně, jak o tom svědčí i obsah recenzovaného sborníku. Lze si tedy jen přát, aby organizátorům nedošel dech a aby se jim podařilo udržet vysoko nasazenou laťku kvality.

Dagmar Mocná

Veritas vincit – Pravda vítězí. Sborník příspěvků ze symposia uspořádaného v Praze dne 20. 10. 1994 Ústavem pro klasická studia AV ČR, doplněný překladem vybraných kapitol z knihy Paula Veyna *Věřili Řekové svým mýtům?* Praha, Koniasch Latin Press 1995, 112 str.

Když na podzim r. 1992 Ústav pro klasická studia AV ČR uspořádal ve vile Lanna symposium *Antika a Praha 1872*, málokdo z jeho účastníků tušil, že se zde zakládá tradice příjemných diskusních setkání věnovaných mytizovaným národním symbolům. V dalších letech následovala, již ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR, symposia *Den hymny* (1993), *Veritas vincit – Pravda vítězí* (1994) a *Amazonomachia – Dívčí válka* (1995). Představovaný sborník přináší příspěvky z předposledního symposia věnovaného kritickému srovnávání různých výkladů pojmu, jenž se stal zásluhou TGM součástí politického kréda mladého státu. Citlivý a promyšlený výběr hlavních řečníků umožnil sledovat ústřední téma ve všech hlavních evropských kulturně historických kontextech.

Nebylo lze začít jinak než ohlédnutím k židovským a biblickým zdrojům; vždyť představa vítězící pravdy pochází z apokryfní 3. Ezdrášovy knihy (3,12). Pravda, která vládne tím, že zasahuje jako živá, zosobněná moc, je Bůh sám (3Ezd 4,38nn.) JAN HELLER si proto klade otázku, zda toto pojetí pravdy, jež je ve zjevném protikladu s tím, co se běžně nazývá pravdou dnes, je jen okrajovým ohlaselem staršího mýtu či zda vystihuje takové pojetí pravdy, které bible zastává ve svém celku. Po sémantickém ohledání slovesného kmene EMÚNÁ a jeho nejčastější jmenné odvozeniny EMET ve SZ dochází k závěru, že v celé bibli se jeví jako klíčová časová dimenze pravdy: "*Pravda je to, co se i nadále osvědčí či bude osvědčovat jako pevné a spolehlivé. Pravda je tedy dynamická, má rozměr naplnění, či odborněji, eschatologický úběžník. Její 'faktičita' není předmětná, nejde o něco, co bezčasově odpovídá skutečnosti, nýbrž je dějinná. Nejde tu ovšem o dějiny v imanentně-evolučním smyslu. V biblickém smyslu jsou dějiny tvořeny posloupností Božích zásahů do dění. Tak je asi nejpřesnější říci, že starozákonní pojetí pravdy je pojetí dějové, eschatologické. Spočívá v tom, že pravda se prokazuje činem, když se ukazuje, že slib, slovo, zaslíbení nebyly klamem.*" Řecký výraz ALÉTHEIA je přes svou odlišnou etymologii a sémantickou strukturu pak v novozákonní zvěsti přeznačen ve stejném smyslu, tj. je personalizován a stává

se ekvivalentem hebrejského EMET. Osobní Bůh-pravda ovšem transcenduje lidskou představivost. Pravda jako shoda se skutečností a evidence, vědecká pravda, tedy nemůže být onou pravdou, jež vítězí nad smrtí, nicotou, nesmyslností života. Vítězí pouze *“Pravda živá, Pravda transcendentní, taková, která je nad námi a před námi, kterou je třeba hledat, a nikoli tvořit, podřizovat se jí, a nikoli ji manipulovat, krátce být pod ní, a ne nad ní”* – tak zní závěr Hellerova zdařilého uvedení do problematiky.

Nesouměřitelnost těchto dvou naznačených základních přístupů ilustruje na modelovém příkladu z našich dějin – kostnické při M. Jana Husa – PAVEL SPUNAR: *“Kostnické drama se mohlo odehrát jen tehdy, měl-li pražský mistr za sebou jistotu neměnné, nezpochybnitelné a transcendentální pravdy, pevné opory lidského konání. ... Naše dnešní chvějné pojetí pravdy nás od středověkých věřících vzdaluje. Měli bychom sílu umírat jen za relativní pravdy?”* P. Spunar navíc (podobně jako A. Molnár) vyzdvihuje u Husa jeden příznačný aspekt – pojetí pravdy jako výzvy k člověku a lidstvu. Hus přenesl spor o pravdu z akademické půdy do praktického života, učinil z Pravdy – Krista kategorický imperativ. Jen odtud lze vysvětlit a pochopit důslednost, s níž dovedl své zápasy až na nejzazší mez. Při veškerém obdivu k Husovu noetickému optimismu autor s určitou lítostí konstatuje, že již nejsme schopni jej sdílet. Zatímco podle jeho předřečníka J. Hellera má Pilátova otázka po pravdě smysl pouze je-li položena z pozice *“majetnictví pravdy”* (kdo se takto ptá, neuznává, že pravda je nad námi, že můžeme být nejvýš jejími služebníky), přiznává P. Spunar, že Pilátova tázavost, pochybnost a nejistota je nám bližší.

Oscilace mezi oběma naznačenými póly a pokusy o způsob jejího překonání v současném katolickém myšlení tvoří jádro příspěvku TOMÁŠE HALÍKA, jenž dokázal artikulovat aktuální potřebu *“vyrovnat se s velkým tématem postmoderny: jak vzít vážně mnohvrstevnost pravdy, dnes více než jindy zahlédnutelnou skrze faktickou kulturní pluralitu našeho světa, a neupadnout přitom do morálního relativismu, zpochybňujícího nejvlastnější základy evropské duchovní tradice a kulturní identity”*. Autor uvádí dvě polohy soudobého katolického myšlení, z nichž jednu reprezentuje H. Küng a D. Tracy, druhou pak vysocí představitelé církve – Jan Pavel II. a kardinál J. Ratzinger. Tyto dvě polohy nejsou podle jeho názoru tak divergentní, za jaké jsou vydávány. T. Halík zde velmi kultivovaně uplatňuje svou schopnost smířovat protiklady (uvědomme si, že H. Küng pozbyl pro svou kritiku dogmatu papežské neomylnosti církevního magisteria), a ač jeho sympatie přece jen patří dvěma posledně jmenovaným, dokáže pozorně vnímat rebela Künga i *“postmodernistu”* Tracyho a ocenit jejich podněty. Právě tak se mu daří vyhmátnutím klíčových formulací (např. Ratzingerův poukaz na paradox, že *“demokracie žije z hodnot, které si sama nedala a nemůže je zdůvodnit bez odvolání na pravdu, jejíž platnost nelze založit na hlasování”*) zpochybnit nálepku konzervatismu a fundamentalismu, již se oběma církevním představitelům pro jejich kritiku etického relativismu dostává.

Pojem pravdy v judaistické tradici je traktován ve dvou příspěvcích. KAROL SIDON se nezabývá nikým menším než pražským rabínem Jehudou Liwa ben Becalel, známým v židovském světě jako pražský Maharal. Ten důvtipně odhaloval skrytou zákonitost slova EMET, v němž poslední písmeno Tav jako poslední písmeno abecedy nutně pečeti pravdu: "...jakmile se věc odchýlí od pravdy, i kdyby jen o písmeno, je okamžitě lži. A to je důvod, proč je Šin, lež, bezprostředním sousedem pravdy, Tav. Ať tedy nikdo neříká, že ubere-li z pravdy něco málo, ještě většina z ní zbyla. Naopak, uhne-li kdo nepatrně od pravdy, už je to lež! Takže, odstraníš-li Alef z EMET, i když je Alef 'jen' jedna, zbude z pravdy MET, a to je opak pravdy. To proto, že pravda je trvalá, a jakmile z pravdy něco vezmeš, nemá ta věc již trvání a je mrtvá." V této souvislosti K. Sidon poznamenává, že koncentrace hebrejského myšlení na slovo Tóry způsobuje, že ani skladba slova nemůže být v očích jejích vykladačů dílem náhody.

Do moderního židovského myšlení dává nahlédnout MILAN LYČKA. Po rekapitulaci nosných principů judaismu (zjevení, tradice, rozum) a jejich vzájemného poměru v historickém vývoji od středověku po dnešek se soustřeďuje na pojem *halacha*, tj. předpisový způsob života jedince i židovské komunity, založený na zjevení na Sinaji. Zjevená pravda ovšem nemá v judaismu povahu jednorázového odhalení struktur světa, nýbrž je "*především dynamismem aktivit vedoucích k orientaci v tomto světě a k postupnému rozkrývání jeho smyslu naplňováním příkázání služby Stvořiteli a bližnímu*". V jedné z odnoží moderního judaismu, tzv. analytickém hnutí, není rozum omezen jen na aktualizaci a rozvíjení zjevených pravd, nýbrž je konstituuje: "*Halachický člověk nejen svět poznává a ve světě žije, ale také jej tvoří. Svůj úděl naplňuje jako 'spolupracovník' Boha, jako stvořitel světů. Pravda bytí je pravdou stvoření.*" Autor uznává, že tato koncepce vyvolala řadu polemik, nicméně předkládá k úvaze, zda idea odhalené pravdy jako řádu světa (vždyť *halacha* je zde chápána jako apriorní struktura, skrze kterou má Žid přístup ke světu, která však zároveň tento svět ustavuje) nepředstavuje nosnou alternativu ke každému pokusu o pojetí světa založeném na nezakotvené gnoseologické i ontologické pluralitě.

Příspěvek LENKY KARFÍKOVÉ *Summa similitudo principii (Pravda jako vnitrobožská adekvace podle Augustinova spisu De vera religione 25,52 – 39,73)* je precizním rozбором náročného filozofického textu. Jeho opracovanost (podrobný poznámkový aparát, v němž je vedle obligátních bibliografických údajů důsledně uváděno latinské znění všech v textu česky citovaných míst) dává tušit, že příspěvek nevznikl *ad hoc*, nýbrž je zjevně výsledkem dlouhodobého hlubšího studia. V tomto ohledu převyšuje ostatní referáty, které přece jen místy nezaprou svůj příležitostný ráz. Ocenění si zaslouží i zdařilý autorčin překlad Augustinových pasáží, který je výstižný, přitom srozumitelný a hladce plynoucí. Její poučený výklad sleduje složitý myšlenkový postup, jímž Augustin dovozuje, že pravda jako inteligibilní norma překračující individuálního ducha se uplatňuje v oblasti časoprostoro-

rových věcí jako symetrie a harmonie. Zákon, jímž duše časné věci poměruje, je nad ni samu vyvýšen. Tímto neměnným zákonem je u Augustina jedi- ně trojjediný Bůh, v němž Pravda-Syn *“dokonale naplňuje podobu se svým počátkem, tj. Otcem, a tato dokonalá vnitrobožská adekvace je také ‘pravidlem, formou či vzorem’ veškeré harmonie v časoprostorové oblasti”*. Dále autorka záslužně upozorňuje na motiv sebezkušnosti ducha jako elemen- tární jistoty a východiska při hledání pravdy (*“augustinovské cogito”*), vyjá- dřený v *Boží obci* dávno před Descartem formulací *Si enim fallor, sum*.

MARTIN SVATOŠ názvem svého příspěvku *Historie jako království pravdy* postihl základní stanovisko a krédo Bohuslava Balbína. Autor, jenž je zna- menitě kvalifikován svou detailní znalostí díla našeho význačného barokní- ho dějepisce, se při svém soudu opírá o nejnovější metodologické studie (např. Z. Beneš, *Historický text a historická skutečnost*, Praha 1994). Svým neproblematickým nazíráním historie jako konkrétní manifestace jednoznač- né pravdy se Balbín hlásí ke středověkému pojetí pravdy *“jako něčeho jed- nou daného, existujícího mimo nás, co je třeba znovu odhalit, nikoliv vybá- dat, vyzkoumávat”*. Úkolem historiografa pak je omezit se na pouhé zapiso- vání historie *sine ira et studio*; i tak se může dostat do obtíží v době, která nepřeje pravdě, jak si soukromě povzdechl: *“psát nepravdu jsem se nenaui- čil, psát pravdu se neodvažuji”*. V závěru svého vystoupení se M. Svatoš vrá- til k dilematu, jemuž se nemohli vyhnout ani jeho předřečníci: lze najít něja- kou střední cestu mezi patrně neudržitelným pojetím jednoznačné pravdy jako objektivního poznání skutečnosti a opačným postmodernistickým ex- trémem relativismu?

Provokující, a to v několikerém směru, je nepřednesený, pouze otištěný esej s nevinným názvem *Myšlenka vítězné pravdy jako perspektiva pro Ev- ropu* z pera LADISLAVA HEJDÁNKY. Jeho autor v hutné zkratce srovnává vklad hebrejského a řeckého myšlení a zvažuje nosnost toho kterého pro kulturní a duchovní budoucnost Evropy. Skepticky z tohoto úhlu pohledu posuzuje možnosti založené v řeckém myšlení, jež je obsaženo v základech adekvac- ní teorie pravdy včetně všech jejích odvozených odnoží, které byly pro ev- ropskou kulturu až donedávna určující; v hebrejské tradici, podle níž se ve světle pravdy jsoucno teprve *“stává tím, čím jest”*, spatřuje jednu z nosných alternativ ne-řeckého pojetí pravdy, kterou by bylo lze překonat nihilismus (jehož počátky jsou ostatně dány rovněž ve starém Řecku): *“Dnes se post- modernisté odvracejí od modernity, ale zatím není dost zjevné, zda tento odvrát je také odvrátem od onoho nihilismu nebo zda je jen jeho prohlouben- ím (či zpovrchněním).”* Uplatnění neřeckého pojetí vítězíci pravdy Hejdá- nek nachází v českých duchovních dějinách u Petra Payna (*Oratio ad Sigis- mundum regem* z r. 1429), inspirující náznaky u TGM, jejich rozvítí u E. Rádlu, u nichž *“mohlo demonstrovat svou vnitřní přesvědčivost a přinejmen- ším virtuální filosofickou razanci”*. Pohotově navrhuje zpracovat jej tak, *“aby představovalo český vklad do evropské myšlenkové a duchovní, ale také společenské a politické budoucnosti. Podmínkou efektivnosti takového zpra-*

cování je však nejen co nejdůkladnější promyšlení starých hebrejských myšlenek, ale zejména nové kritické přezkoumání řeckého myšlenkového 'zázraku' a pečlivé odhalení všech deviací, k nimž v evropské historii došlo a na něž lze ukázat jako na třeba jen vzdálené důsledky a následky vadných teoretických počátků a jejich (často ani nevyslovených nebo velmi pozdě reflektovaných) předpokladů."

Některé osobnosti, o nichž se L. Hejdánek zmiňuje, se staly samostatným námětem pro další dva referující: podnět k zamyšlení nad *Masarykovou pravdou* poskytl JOSEFU ZUMROVI příležitostná polemika s laciným žurnalistickým odsudkem "mýtu 28. října". U TGM konstatuje vývoj od scientistického ztotožnění pravdivosti s vědeckostí (*Základové konkrétné logiky*) k důrazu na etický rozměr pravdy (*Otázka sociální*). Své zjištění dokládá Masarykovými definicemi pravdy z Čapkových *Hovorů s TGM*. Jeho závěr – *Ovšem žádná podobná definice nemůže zachytit onu šíři mravní angažovanosti, která je pro Masarykův postoj charakteristická, která obsahuje onen nutný transcendentální přesah a která v naší době tolik chybí. A to je právě Masarykova pravda celá* – sice nezní tak radikálně, nicméně Hejdánkovu tezi o průniku neřeckého pojetí pravdy do myšlení TGM nijak neoslazuje.

Hejdánkovu zmínku o Nietzscheovi "znehodnocení" všech tradičních hodnot se nezávisle na něm pokouší uvést na pravou míru PAVEL KOUBA: vycházejí z úvah M. Heideggera a F. Nietzscheho, u nichž by se dal stěžejní předpokládat pathos "vítězné pravdy", dovozují dílčí oprávněnost tohoto výroku i pro jejich filosofické systémy. Očišťuje Nietzscheho od zjednodušujícího odsudku založeného na jeho rehabilitaci nepravdy jako "možnosti" pravdy: čím důrazněji Nietzsche odmítá jakékoli obecné řešení rozdílu mezi pravdou a nepravdou, tedy *"jakékoli vítězství pravdy, tím větší roli u něho napětí tohoto rozdílu hraje. O to důležitější je totiž uplatňování tohoto rozlišení v boji proti přemoci ne-pravdy"*. P. Kouba zakládá svou tezi, že zvítězí pravda je *contradictio in adiecto*, na prosté úvaze, že pravda je určena jako to, *"co musíme hájit, co naléhavě potřebujeme proti ne-pravdě"*. Pak je nemožná jako to, co by snad mohlo někdy zvítězit. V závěru svého exposé se tak autor vlastně velkým obloukem, ať vědomě či nevědomě, přibližuje k jádru křesťanské zvěsti: *"Ano, pravda neustále vítězí, ale zároveň neustále prohrává, protože vítězná pravda může vládnout v nejlepším případě jen jako banální iluze. Vítězství pravdy se stává její prohrou."*

Poslední příspěvek symposia se nesl v hravém duchu, jak odpovídá natu-relu VLADIMÍRA MACURY; ten v něm rekapituluje jednotlivé etapy etatizace hesla na presidentské standartě od doby TGM po dnešek. Plasticity líčí proměny jeho chápání v poúnorové době, která se přivlastněním husitské tradice zbavila problému jak se vypořádat s "buržoazní" presidentskou vlajkou, i v době polistopadové, kdy V. Havel toto heslo aktualizoval spojením pravdy s láskou a tím je zařadil zpět do teologického či spíše teologizovaného kontextu. Posléze se heslo "Pravda vítězí" stalo znakem "nového režimu" a jako takové předmětem přímé polemiky, nakolik se politická realita roz-

cházi s ideálem, který je heslem postulován. Macura též glosuje známou peripetii s dočasným zpětným polatinštěním hesla v posledních letech federace, jejíž rozpad paradoxně zachránil původní znění. Nakonec si Macura neodpustí ocitovat půvabný pokus o vytvoření vlastní slovenské tradice: “Pravda nakoniec vždy zvíťazí”, jenž se objevil mezi návrhy na státní znak po vyhlášení nezávislosti Slovenska.

Jak patrně, zazněly na symposiu různorodé příspěvky směřující k zadanému tématu z rozličných výchozích pozic, daných světonázorovou orientací a odbornou přípravou přednášejících. Žádnému z nich nelze upřít poctivý přístup k uchopení a zpracování vytčeného problému. Všechny příspěvky tvoří vzájemně se doplňující názorovou mozaiku a je po mém soudu záslužné, že se pořadatel symposia rozhodl vydat je v plném znění. Naopak pokládám za nadbytečné a neústrojné otištění výboru z *Eseje o konstitutivní imaginaci* Paula Veyna, jenž s tématem a zaměřením symposia i sborníku souvisí jen zcela okrajově. Obligátní výtka na úplný závěr: přestože se publikace vyznačuje pečlivým redakčním zpracováním, neměla by oku klasického filologa uniknout hned v první větě prvního příspěvku zkomolenina *protheické* za *proteovské* (str. 7), na následující straně *nomen apelativum* namísto *nomen appellativum*; v mezích korektorské tolerance je tisková chyba na str. 63 – *M. Scheler* tu figuruje jako *M. Schaler*.

Jiří Beneš

ZPRÁVA O ČINNOSTI JKF V ROCE 1997

Výbor JKF

Výbor JKF se během roku scházel ve stejném složení jako v loňském roce podle potřeby tak, aby řešil všechny problémy a organizační záležitosti, které se naskytly.

Členská základna

Členská základna se v roce 1997 zásadně neproměnila (přijato 5 nových členů, 9 členů své členství ukončilo).

Hospodaření JKF

Finanční situace se oproti minulým letům nijak podstatně nezměnila. Finanční možnosti JKF byly poznamenány snížením státní dotace poskytované Akademií věd ČR, která letos činila 54 000,- Kč. Další peněžní prostředky byly získány z členských příspěvků v přibližné výši 22 555,- Kč. Tyto prostředky sloužily ke krytí těchto výdajů:

- semináře a přednášky JKF
- časopis Auriga-ZJKF a Bibliografie (2×)
- koordinace poboček a skupin
- příspěvek na vydání pamětí L. Vidmana.

Přednášková činnost

JKF pořádala i v roce 1997 pravidelné přednášky v antické i medievistické sekci. V antické sekci se jednalo celkem o 8 přednášek, z nichž jedna (leden 97) byla – jako již v předešlých letech – věnována problémům středoškolské výuky klasických jazyků. Přednáška prof. K. Berky, určená na listopadový termín s názvem *K problémům Aristotelovy logiky*, se nekonala z důvodu cesty přednášejícího do zahraničí. Bude uskutečněna v náhradním termínu v roce 1998.

Přednášky antické sekce v roce 1997:

30. 1.: PhDr. L. Dvořáková – PhDr. P. Krátký – PhDr. A. Nechvílová – p. H. Kušková: *Výuka klasických jazyků na církevních gymnáziích*
27. 2.: Ing. V. Slunečko, *K jazykové problematice předřecké Egeidy*
27. 3.: PhDr. K. Kurz, CSc., *Minulost – prameny – rekonstrukce (nápis z mince jako historický pramen)*
24. 4.: PhDr. J. Kepartová, CSc., *J. Dvořák a Pompeje*
29. 5.: Prof. PhDr. J. Burian, CSc., *Vznik dominátu v římské historiografii*
30.10.: Ing. V. Slunečko, *Etrusko-latinský jazykový kontakt v raném Římě*

Publikační činnost

V prosinci tohoto roku vyšlo dvojčíslo *ZJKF-Auriga* 38/1996-39/1997 (předchozí dvojčíslo 36/1994-37/1995 vyšlo již na konci minulého roku). Redakční rada časopisu také pracovala na přípravě dalšího svazku časopisu *Auriga* 40/1998, který byl už dán do tisku a vyjde pravděpodobně na podzim roku 1998. V listopadu roku 1997 vyšla *Bibliografie řeckých a latinských studií v Československu za léta 1990-1992*, kterou sestavili EVA STEHLÍKOVÁ, ALENA FROLÍKOVÁ a PETR ZAVADIL, a bibliografická příručka s názvem *Československá právní romanistika v letech 1882-1945*, jejímž autorem je PETER BLAHO.

Magdalena Moravová

ZPRÁVA O ČINNOSTI MEDIEVISTICKÉ SEKCE JKF ZA ROK 1997

Základní aktivitou medievistické sekce Jednoty klasických filologů byla i v roce 1997 přednášková činnost, tradičně zaměřená k prezentaci nových badatelských výzkumů, představování činnosti institucí zabývajících se středověkými dějinami (Český historický ústav v Římě), na ediční projekty a ve druhé polovině roku 1997 ke svatovojtěšskému miléniu.

Zachována zůstala periodicita přednášek (jednou měsíčně v akademickém roce). Konalo se celkem 7 přednášek (jedna přednáška odpadla pro onemocnění referentky) v tzv. zelené posluchárně Univerzity Karlovy v Praze 1, Celetná ul. 20.

V roce 1997 byly uspořádány tyto přednášky:

- 7. 1.: doc. PhDr. Zdeňka Hledíková, CSc. (Filozofická fakulta UK, Praha): *Český historický ústav v Římě a medievální výzkumy*
- 11. 2.: PhDr. Hana Pátková (Historický ústav AV ČR, Praha), *Bratrstva ve středověkých Čechách*
- 18. 3.: PhDr. Zuzana Všecková (Ústav dějin umění AV ČR, Praha), *K problematice emauzských maleb* (přednáška se nekonala pro náhlé onemocnění referentky)
- 8. 4.: PhDr. Božena Kopiczková (Historický ústav AV ČR, Praha) – PhDr. Anežka Vidmanová (Praha, dříve Ústav klasických studií AV ČR), *Listy na Husovu obranu z let 1410-1412*
- 27. 5.: doc. PhDr. Lenka Bobková, CSc., (Filozofická fakulta UK, Praha), *Horní Lužice za prvních Lucemburků*
- 25.10.: doc. PhDr. Václav Huňáček, CSc. (Filozofická fakulta UK): *Sv. Vojtěch a byzantský ritus*
- 25.11.: PhDr. Dušan Třeštík, CSc. (Historický ústav AV ČR): *Sedm bisкупů Metodějových*

2.12.: doc. Petr Čornej, CSc. (Pedagogická fakulta UK, Praha): *Národnostní a sociální proměny Prahy v průběhu husitské revoluce*

Medievistická sekce JKF pracovala pod vedením dr. Michala Svatoše (Ústav dějin UK) a na administrativních pracích se podílel student FF UK F. Outrata. V roce 1997 došlo na základě aktualizace databáze členů medievistické sekce a doplnění o další členy JKF k podstatnému rozšíření administrativních prací. Korespondence (pozvánky na přednášky) byla od března 1997 rozesílána všem platícím členům JKF a vybraným institucím zabývajícím se dějinami středověku (157 osob a institucí), což vedle vyšší sazby za poštovné bylo příčinou dalšího zvýšení finančních výdajů sekce.

Na činnost sekce (rozesílání pozvánek, kancelářský materiál, poštovné, pravidelná úprava databáze členů) bylo v roce 1997 vynaloženo 6.884,80 Kč. V roce 1998 je nutno počítat s dalším nárůstem finančních nákladů na činnost medievistické sekce JKF (předpokládané zvýšení cen atd.).

V roce 1998 bude přednášková činnost zaměřena k 650. výročí Univerzity Karlovy (cyklus přednášek v prvním pololetí 98). Jedna z přednášek, uspořádaná ve spolupráci s Ústavem klasických studií AV ČR k 70. narozeninám prof. dr. P. Spunara, spoluzakladatele a dlouholetého předsedy medievistické sekce JKF, bude zaměřena k českým kulturním dějinám. Pokračovat bude nadále prezentace nových výzkumů a badatelských projektů, zvláště interdisciplinárních (středověká epigrafika, bohemikální rukopisy v archivech České republiky ad.). Aktualizována by měla být opět databáze členů, aby medievistická sekce JKF dále rozšířila okruh posluchačů a spolupracovníků.

Michal Svatoš

ZPRÁVA O HOSPODAŘENÍ JKF V ROCE 1997

Počáteční hotovost k 1. 1. 1997	121 158,78 Kč
z toho na běžném účtu u České spořitelny	117 107,08 Kč
v pokladně	4 051,70 Kč

Příjmy:

Členské příspěvky	24 860,00 Kč
Prodej vydaných časopisů a bibliografií	13 590,40 Kč
Prodej učebnic ze zásob JKF	495,00 Kč
Úroky z běžného účtu	677,30 Kč

Příjmy celkem	39 622,70 Kč
----------------------	---------------------

Výdaje:

Přednášky JKF	13 452,40 Kč
Vydávání Aurigy-ZJKF a Bibliografie	50 479,60 Kč
Koordinace činnosti JKF (vybírání členských příspěvků, vedení běžného účtu u České spořitelny apod.)	5 031,30 Kč
Spoluúčast na vydání vzpomínek prof. Vidmana na stipendijní pobyt v Itálii	10 000,00 Kč

Výdaje celkem **78 963,30 Kč**

Dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:

Dotace poskytnutá na rok 1998	54 000,00 Kč
Vrácení nevyčerpané dotace za rok 1997	- 13 098,90 Kč

<u>Zůstatek hotovosti k 31. 12. 1997</u>	122 719,28 Kč
z toho na běžném účtu u České spořitelny	119 180,28 Kč
v pokladně	3 539,00 Kč

Hospodářský výsledek za rok 1998 **+ 1 560,50 Kč**

Využití dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:

Rozdělení dotace na jednotlivé projekty:

Přednášky JKF	
poskytnutá částka	9 360, 90 Kč
čerpano	9 360, 90 Kč
vráceno RVS	0,00 Kč
Vydávání Aurigy-ZJKF a Bibliografie	
poskytnutá částka	35 336,00 Kč
čerpano	35 336,00 Kč
vráceno RVS	0,00 Kč
Koordinace činnosti JKF	
poskytnutá částka	2 914,30 Kč
čerpano	2 914, 30 Kč
vráceno RVS	0,00 Kč
Spoluúčast na vydání vzpomínek prof. Vidmana	
poskytnutá částka	6 388, 80 Kč
čerpano	6 388, 80 Kč
vráceno RVS	0,00 Kč

Poskytnutá dotace celkem	54 000,00 Kč
Čerpáno celkem	54 000,00 Kč
Vráceno RVS celkem	0,00 Kč

Barbora Krylová

SPRÁVA O ČINNOSTI SJKF V ROKU 1997

Slovenská jednota klasických filológov pokračovala aj v roku 1997 vo svojej činnosti, aj keď nie takej bohatej ako minulé roky, čo bolo zapríčinené okrem iného prechodom na inú formu financovania z prostriedkov SAV a na inú formu hospodárenia vnútri všetkých vedeckých spoločností v rámci SAV.

V roku 1997 mala SJKF cca 90 členov, rovnako ako počas doterajších rokov. V tomto roku však nielen jednotu, ale celú slovenskú kultúru – a s prihliadnutím na predchádzajúci vývin aj československú – postihla nenahraditeľná strata: po krátkej chorobe zomrel vo veku 84 rokov nestor slovenskej klasickej filológie, profesor PhDr. Miloslav Okál, DrSc., s ktorým sme sa navždy rozlúčili v posledný februárový deň t. r. O tri mesiace neskôr zomrela aj PhDr. Tatiana Pišútová, tiež naša členka a dlhoročná pedagogička FF UK v Bratislave v odbore antickej histórie.

Na druhej strane sme 12. novembra t. r. pripomenuli vzácne 80. narodeniny nášho člena a ďalšej zakladateľskej osobnosti slovenskej klasickej filológie – profesora PhDr. Júliusa Špaňára, CSc.

V roku 1997 sa uskutočnili dve prednášky, a to:

1. Dňa 22. 5. prednášala Mgr. Jana Grusková z FF UK v Bratislave na tému *Antickí autori na papyrusoch a starovekých pergamenoch* za účasti cca 20 poslucháčov. Po prednáške sa rozvinula diskusia.

2. Dňa 29. 10. prednášal na pôde SJKF prof. Antonín Bartoněk, DrSc., z FF Masarykovej univerzity v Brne na tému *Abeceda, písmo a pamiatky na ostrove Ischia*. Prednášku spojenú s bohatou diskusiou navštívilo cca 40 záujemcov.

Výbor SJKF mal tohto roku ukončiť svoju činnosť v tomto volebnom období. Nové valné zhromaždenie sa nám však nepodarilo zorganizovať, takže nás to čaká ako jedna z najdôležitejších úloh na začiatku roku 1998.

Tomáš Oravec

PODĚKOVÁNÍ

K naší velké lítosti rezignoval k 1. 1. 1997 prof. dr. Jan Burian, CSc., na funkci hlavního editora ZJKF – Aurigy, kterou zastával po dlouhou řadu let. Tímto chceme poděkovat za jeho dlouholetou obětavou práci při vydávání Zpráv JKF a vyjádřit přesvědčení, že jeho zkušenost, laskavé vedení i jeho *spiritus agens* budeme při redakční práci velmi postrádat.

Redakce